

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

**AVROPA İNSAN HÜQUQLARI
KONVENSİYASININ 6-CI MADDƏSİ
ÜZRƏ TƏLİMAT**

**ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ
ARAŞDIRMASI HÜQUQU**

(CİNAYƏT HÜQUQU ASPEKTİ)

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

**Programmatic Cooperation Framework for
Armenia, Azerbaijan, Georgia, Republic of Moldova, Ukraine and Belarus**

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Bu materialı (və ya onun tərcüməsini) çap olunmuş və ya elektron formada yaymaq istəyən nəşirlərdən və ya təşkilatlardan xahiş olunur ki, əlavə təlimatlar üçün bu poçt ünvanı ilə əlaqə saxlasınlar: publishing@echr.coe.int

© Avropa Şurası/Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2014

© Avropa Şurası, azərbaycan dilində nəşr, 2017

Sənədi bu saytdan yükləmək olar <www.echr.coe.int> (Case-law – Case-law analysis – Case-Law Guides).

Bu Təlimat Araşdırmalar Şöbəsi tərəfindən hazırlanıb və Məhkəmə üçün məcburi qüvvəyə malik deyil. Mətn 31 dekabr 2013-cü ildə tamamlandı və üzərində redaktə düzəlişləri aparıla bilər.

Bu nəşr Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri üçün Proqram Əməkdaşlığı Çərçivəsində (PCF 2015-2017) Avropa İttifaqının və Avropa Şurasının “Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququnun Azərbaycanda tətbiqi” Birgə Proqramının vəsaiti hesabına dərc olunub. Nəşrdə ifadə edilən fikirlərə və şərhlərə görə Avropa İttifaqı, Avropa Şurası və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi məsuliyyət daşımır.

Yeni nəşrlər barədə məlumatla Məhkəmənin Twitter hesabından (twitter.com/echrpublication) tanış ola bilərsiniz.

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	5
I. TƏTBİQ DAİRƏSİ: "CINAYƏT İTTİHAMI" ANLAYIŞI	6
A. Ümumi prinsiplər	6
B. Ümumi prinsiplərin tətbiqi	7
(1) <i>İntizam icraatı</i>	7
(2) <i>İnzibati, vergi, gömrük, maliyyə məsələləri və rəqabət haqqında qanunla bağlı icraatlar</i>	8
(3) <i>Siyasi məsələlər</i>	9
(4) <i>Ölkədən çıxarılma və ekstradisiya</i>	9
(5) <i>Cinayət mühakimə icraatının müxtəlif mərhələləri, köməkçi icraatlar və müşayiət edici hüquqi müdafiə vasitələri</i>	9
II. ÜMUMİ TƏMİNATLAR	10
A. Məhkəməyə çatımlılıq hüququ	10
B. İnstitusional tələblər	12
(1) <i>"Məhkəmə" anlayışı</i>	12
(2) <i>Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə</i>	13
(3) <i>Müstəqillik və qərəzsizlik</i>	14
(A) MÜSTƏQİL MƏHKƏMƏ.....	15
1. <i>Ümumi prinsiplər</i>	15
2. <i>Müstəqilliyin qiymətləndirilməsi meyarları</i>	15
(B) QƏRƏZSİZ MƏHKƏMƏ	16
1. <i>Qərəzsizliyin qiymətləndirilməsi meyarları</i>	16
2. <i>Məhkəmənin qərəzsiz olmaması ilə bağlı sualın yarana biləcəyi vəziyyətlər</i>	17
C. Prosessual tələblər	20
(1) <i>Ədalətlik</i>	20
(A) TƏRƏFLƏRİN BƏRABƏRLİYİ VƏ ÇƏKIŞMƏLİ MƏHKƏMƏ PROSESİ	20
1. <i>Tərəflərin bərabərliyi</i>	20
2. <i>Çəkişməli proses</i>	21
(B) MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ ƏSASLANDIRILMASI	22
1. <i>Andlı iclasçılar tərəfindən qəbul edilmiş qərarların əsaslandırılması</i>	22
(C) SUSMAQ VƏ ÖZÜNƏ QARŞI İFADƏ VERMƏMƏK HÜQUQU	23
1. <i>Təsdiqi və tətbiq dairəsi</i>	23
2. <i>Əhatə dairəsi</i>	23
3. <i>Nisbi hüquq</i>	24
(D) QANUNSUZ YOLLA VƏ YA KONVENSIYA HÜQUQLARININ POZULMASI İLƏ ƏLDƏ EDİLƏN SÜBUTDAN İSTİFADƏ	25
(E) TƏHRİK ETMƏ.....	26
1. <i>Nəzərə alınmalı olan ümumi məqamlar</i>	26
2. <i>Təhrikin maddi testi</i>	27
3. <i>Təhrikdən müdafiəyə məhkəmə nəzarəti</i>	28
(F) ƏDALƏTLİ MƏHKƏMƏ ARAŞDIRMASI TƏMİNATLARINDAN İMTINA	29
(2) <i>Açıq məhkəmə iclası</i>	29
(A) MƏHKƏMƏNİN AÇIQLIĞI PRINSİPI.....	30
(B) ŞİFAHI İCLAS VƏ MƏHKƏMƏ İCLASINDA İŞTİRAK ETMƏK HÜQUQU	30
(C) APƏLLYASIYA İCRAATLARI	31
(D) MƏHKƏMƏ İCLASININ AÇIQLIĞI QAYDASINDAN İSTİSNALAR	31
(E) MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ AÇIQ ELANI	32
(3) <i>Ağlabatan müddət</i>	33
(A) MƏHKƏMƏ BAXIŞININ MÜDDƏTİNİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ.....	33
1. <i>Nəzərə alınacaq müddətin başlama vaxtı</i>	33
2. <i>Müddətin sonu</i>	33
(B) AĞLABATAN MÜDDƏTİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	34
1. <i>Prinsiplər</i>	34
2. <i>Meyarlar</i>	34
(C) BİR NEÇƏ NÜMUNƏ	35
1. <i>Ağlabatan müddət aşılıb</i>	35
2. <i>Ağlabatan müddət aşılmayıb</i>	35
III. XÜSUSİ TƏMİNATLAR	36
A. Təqsirsizlik presumpsiyası	36
(1) <i>Sübutetmə yükü</i>	36
(2) <i>Fakt və hüquq prezumpsiyaları</i>	36
(3) <i>6-cı Maddənin 2-ci bəndinin tətbiq dairəsi</i>	37
(A) CINAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATI	37
(B) SONRAKI MƏHKƏMƏ İCRAATLARI	37

(4) Məhkəmədən əvvəl verilmiş bəyanatlar	38
(5) Məhkəmə orqanlarının bəyanatları	39
(6) Vəzifəli şəxslərin bəyanatları.....	39
(7) Mətbuatda ədavətli kampaniya.....	39
(8) Məlumat verilməsinə görə sanksiyalar	40
B. Maddə 6 § 3: müdafiə tərəfinin hüquqları	40
1. Maddə 6 § 3(a)	41
(A) ÜMUMİ	41
(B) İTTİHAM HAQQINDA MƏLUMAT	41
(C) İTTİHAMIN YENİDƏN TƏSNİFATI	42
(D) ƏTRAFLI MƏLUMAT	42
(E) DƏRHAL	42
(F) DİL	43
2. Maddə 6 § 3(b)	43
(A) NƏZƏRƏ ALINMALI OLAN ÜMUMİ MƏQAMLAR	43
(B) ADEKVAT VAXT	43
(C) ADEKVAT İMKAN	44
(1) Sübutlara çatımlılıq	44
(2) Vəkillə məsləhətləşmə	45
3. Maddə 6 § 3(c): şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ	45
(A) TƏTBIQ DAİRƏSİ	46
(B) ŞƏXSƏN MÜDAFİƏ	46
(C) HÜQUQI MÜDAFİƏ	47
(D) HÜQUQI YARDIM	48
(E) PRAKTİK VƏ SƏMƏRƏLİ HÜQUQI YARDIM	49
4. Maddə 6 § 3(d)	49
(A) "ŞAHİD" TERMINİNİN MÜSTƏQİL MƏNASI	50
(B) ŞAHİDLƏRİ DİNDİRMƏK VƏ YA DİNDİRİLMƏSİNƏ NAIL OLMAQ HÜQUQU	50
(1) Ümumi prinsiplər.....	50
(2) Şahidlərin iştirakının təmin edilməsi məqsədilə ağılabatan səylərin göstərilməsi vəzifəsi	50
(3) Şahidin dinlənilməsindən imtinanın səbəblərinin göstərilməsi vəzifəsi	51
(4) Məhkəmədə təqdim olunmamış şahid ifadələrinə istinad	51
(5) Anonim şahidlər.....	51
(6) Cinsi xarakterli işlər üzrə şahidlər.....	52
(7) Şahidlərə ifadələri qarşılığında təklif edilən imtiyazlar	53
(8) Özgənin sözlərinə əsaslanan ifadə	53
(9) Müdafiə şahidlərinin çağırılması hüququ	53
5. Maddə 6 § 3(e)	54
(A) "MƏHKƏMƏDƏ İSTİFADƏ OLUNAN DİLİ BAŞA DÜŞMÜR VƏ YA BU DİLDƏ DANIŞA BİLMİR"	54
(B) CINAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ QORUNAN ELEMENTLƏRİ	54
(C) "PULSUZ" YARDIM.....	55
(D) ŞİFAHI TƏRCÜMƏNİN ŞƏRTLƏRİ	55
(E) POZİTİV ÖHDƏLİKLƏR.....	55
IV. 6-CI MADDƏNİN EKSTRATERRİTORİAL TƏSİR DAİRƏSİ.....	56
(1) Ədalət mühakiməsindən kobud imtina.....	56
(2) "Real risk" standartı və sübutetmə yükü.....	57
İSTİNAD EDİLƏN İŞLƏRİN SİYAHISI.....	58

GİRİŞ

6-cı Maddə -Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

1. Hər kəs, ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə, ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- (a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;
- (b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq;
- (c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;
- (d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlərlə eyni olan şərtlərlə lehinə olan şahidlərin çağırması və dindirməsi hüququna malik olmaq;
- (e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

1. Bu təlimat təsis edildiyi vaxtdan bu günə qədər mövzu ilə bağlı Strasburq Məhkəməsinin çıxardığı ən vacib qərarlar barədə praktik hüquqşünaslara məlumatın təqdim edilməsi üçün nəzərdə tutulub. Beləliklə, sənəddə Məhkəmənin presedent hüququnun formalaşdırdığı əsas prinsiplər, müvafiq presedentlərlə birlikdə şərh olunur. İstinad edilən presedent hüququ seçilib: bunlar aparıcı, mühüm və yaxın tarixə aid qərarlar və qəraradlardır¹.

2. Əslində Məhkəmənin qərarları yalnız qarşısına çıxarılan işlərin həllinə xidmət etmir, həm də daha ümumi mənada Konvensiya ilə müəyyən olunan normaların izah olunmasına, qorunmasına və inkişaf etdirilməsinə və beləliklə, Dövlətlərin İştirakçı Dövlət kimi üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə riayət etməsinə töhfə verir (*İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 154). Beləliklə, Konvensiya sisteminin missiyası məsələləri ümumi maraqlar çərçivəsində ictimai siyasət əsasında həll etməkdən, bununla da Konvensiya İştirakçısı olan Dövlətlərdə insan hüquqları sahəsində məhkəmə praktikasının genişləndirilməsindən və insan hüquqlarının qorunması üçün ümumi standartların gücləndirilməsindən ibarətdir (*Konstantin Markin Rusiyaya qarşı* [BP], § 89).

¹. İstinad edilən qərar və qəraradların hiperlinkləri ingilis və ya fransız dilində (Məhkəmənin iki rəsmi dili) yazılan orijinal mətnlərə keçidi təmin edir. Oxucular ingilis və/və ya fransız dilində qərar və qəraradlara, eləcə də onların iyirmiyyə yaxın başqa dilə tərcümələrə çıxışı təmin edən Məhkəmənin presedent hüququnun HUDOC verilənlər bazasına müraciət edə bilərlər.

I. TƏTBİQ DAİRƏSİ: "CINAYƏT İTTİHAMI" ANLAYIŞI

Maddə 6 § 1 - Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

"1. Hər kəs, ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, ... məhkəmə vasitəsi ilə ... ədalətli ... araşdırılma ... hüququna malikdir ...."

A. Ümumi prinsiplər

3. "Cinayət ittihamı" konsepsiyası üzv Dövlətlərin milli hüquq sistemlərində istifadə edilən kateqoriyalardan asılı olmayan "avtonom" mənaya malikdir (*Adolf Avstriyaya qarşı*, § 30).

4. "İttiham" konsepsiyası Konvensiyada nəzərdə tutulan mənada başa düşülməlidir. Beləliklə, ona "səlahiyyətli orqan tərəfindən hər hansı fərdə cinayətə törətdiyi ilə bağlı iddia haqqında rəsmi məlumatın verilməsi" kimi tərif verilə bilər, bu tərif həm də "[şübhəlinin] vəziyyətinin əsaslı surətdə təsirə məruz qalıb-qalmaması" testinə də cavab verir (məsələn bax: *Devir Belçikaya qarşı*, §§ 42 və 46 və *Ekle Almaniyaya qarşı*, § 73). Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, polis məntəqəsində həbs altında saxlanan, şahid kimi dindirilməmişdən əvvəl and içməsi tələb olunan hər hansı şəxs artıq "cinayət ittihamının" subyekti hesab olunur və susmaq hüququna malikdir (*Brüsko Fransaya qarşı*, §§ 46-50).

5. Avtonom "cinayət" anlayışına gəldikdə isə, Konvensiya İştirakçı Dövlətlər arasında "dekriminallaşdırma" istiqamətində fəaliyyətin əleyhinə deyil. Lakin, "qanunla nəzərdə tutulan" hüquq pozuntusu kimi təsnif olunan pozuntular dekriminallaşdırmadan sonra avtonom "cinayət hüququ" pozuntusuna aid edilə bilər. Dövlətlərə bu hüquq pozuntularının istisna edilməsinə mülahizə səlahiyyətinin verilməsi Konvensiyanın məqsədlərinə və vəzifələrinə uyğun olmayan nəticələrə gətirib çıxara bilər. (bax: *Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 49).

6. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin cinayət hüququ aspektinin tətbiq edilə bilənliyinin qiymətləndirilməsi üçün başlanğıc nöqtəsi *Engel və başqaları Niderlanda qarşı* (§§ 82-83) məhkəmə işində təsvir edilən meyarlara əsaslanır:

- (1) milli qanunvericilikdəki təsnifat;
- (2) hüquq pozuntusunun xarakteri;
- (3) aidiyyəti şəxsin məruz qala biləcəyi cəzanın ağırlığı.

7. İlk meyar nisbi çəkiyə malikdir və yalnız başlanğıc nöqtəsi rolunu oynayır. Ölkə qanunvericiliyi hər hansı hüquq pozuntusunu cinayət hüququ pozuntusu kimi təsnif edərsə, o halda bu, həlledici əhəmiyyət daşıyır. Əks halda, Məhkəmə milli təsnifatı diqqətə almır və sözügedən prosedurun faktiki məzmununu incələyir.

8. Daha əhəmiyyətli hesab olunan ikinci meyarın qiymətləndirilməsi zamanı (*Yussila Finlandiyaya qarşı* [BP], § 38) aşağıdakı amillər nəzərə alın bilər:

- sözügedən hüquqi norma yalnız ayrıca qrupa ünvanlanır, yoxsa hamı üçün məcburi xarakter daşıyırmı (*Bendenun Fransaya qarşı*, § 47);
- icraat qanunla müəyyən edilmiş icranın məcburi təmin edilməsi səlahiyyəti olan dövlət orqanı tərəfindənmi başladılıbmı (*Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 56);
- hüquqi normanın məqsədi cəzalandırma, yoxsa cinayətin törədilməsindən çəkəndirmədirmi (*Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 53; *Bendenun Fransaya qarşı*, § 47);
- cəzanın təyin edilməsi təqsirin müəyyən edilməsindən asılıdırmi (*Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 56);

– müqayisə oluna bilən prosedurlar Avropa Şurasına üzv olan başqa Dövlətlərdə necə təsnif olunur (*Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 53).

9. Üçüncü meyar müvafiq qanunla nəzərdə tutulan maksimum cəzaya istinad edilərək müəyyən olunur (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 72; *Demikoli Maltaya qarşı*, § 34).

10. *Engel və başqaları Niderlanda qarşı* məhkəmə işində müəyyən edilən ikinci və üçüncü meyarlar alternativ səciyyə daşıyır və onların eyni zamanda (kumulyativ) tətbiqi mütləq deyil; 6-cı Maddənin tətbiq ediləbilənliyinin müəyyən edilməsi üçün sözügedən hüquq pozuntusunun öz mahiyyəti etibarilə Konvensiya nöqteyi-nəzərindən "cinayət hüququ" pozuntusu hesab edilməsi, yaxud törədilmiş hüquq pozuntusuna görə cavabdeh şəxsə xarakter və ağırlıq dərəcəsi baxımından "cinayət hüquq" sferasına aid olan cəzanın təyin edilməsi kifayətdir (*Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 54; *Lutz Almaniyaya qarşı*, § 55). Hüquq pozuntusunun azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılması öz-özlüyündə həlledici səciyyə daşımır, belə ki, veriləcək cəzanın nisbətən yüngül olması hüquq pozuntusunun cinayət hüququ xarakterini aradan qaldıra bilməz (*Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 53; *Nikoleta George Rumıniyaya qarşı*, § 26).

Lakin cinayət ittihamının mövcudluğu ilə bağlı hər bir meyarın ayrıca təhlili birmənalı qənaətin əldə edilə bilməsi üçün kifayət etmədikdə kumulyativ yanaşma tətbiq edilə bilər (*Bendenun Fransaya qarşı*, § 47).

11. 6-cı maddənin üç bəndində istifadə edilən "cinayət ittihamı" və "cinayət törətməkdə ittiham olunan" terminləri eyni vəziyyətlərə istinad edir. Odur ki, 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspektinin tətbiq edilənliyinin yoxlanması üç bənd üçün də eyni olmalıdır.

B. Ümumi prinsiplərin tətbiqi

(1) *İntizam icraatı*

12. Bir neçə ay intizam bölməsində saxlanılmağı nəzərdə tutan hərbi intizam pozuntusu Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin cinayət-hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə daxildir (*Engel və başqaları Niderlanda qarşı*, § 85). İki günlük ciddi rejimli həbs isə əksinə "cinayət hüququ" sferasına aid olmaq üçün həddən artıq qısa hesab olunur (*eyni mənbə*).

13. Peşə intizamı icraatına gəldikdə isə, sual açıq qalır, çünki Məhkəmə belə icraatın mülki sferaya aid olduğu qənaətinə varmış və bu məsələ ilə bağlı qərar qəbul etməyi gərəksiz hesab etmişdir (*Albert və Le Kont Belçikaya qarşı*, § 30). Dövlət qulluqçusunun məcburi təqaüdə göndərilməsi ilə nəticələnən intizam icraatına gəldikdə isə, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, belə icraat 6-cı Maddə çərçivəsində "cinayət" xarakterinə malik deyil, belə ki, milli hakimiyyət orqanları qərarlarını tamamilə inzibati sahənin sərhədləri daxilində saxlaya bilmişlər (*Mulle Fransaya qarşı* (qər.)). O, həmçinin intizamın pozulmasına görə ordu zabitanın xidmətdən uzaqlaşdırılması ilə əlaqədar mübahisələri 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspektindən ayırmışdır (*Sükut Türkiyəyə qarşı*).

14. Həbsxana konteksti və xüsusi həbsxana intizamı rejimi "lazımi qaydada nəzərə alınarsa" ittihamın xarakteri, eləcə də cəzanın xarakteri və ağırlıq dərəcəsi nəzərə alınmaqla, 6-cı Maddə həbsxana intizamına qarşı pozuntulara tətbiq edilə bilər (*Eze və Konnor Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 82; əksi üçün bax: *Stitiç Xorvatiyaya qarşı* §§ 51-63). Lakin prinsip etibarilə həbsxana sistemi ilə əlaqədar icraat öz-özlüyündə 6-cı Maddənin cinayət aspekti çərçivəsinə daxil deyil (*Bulua Lüksemburqa qarşı* [BP], § 85). Beləliklə, məsələn, məhbusun xüsusi nəzarət rejiminə yerləşdirilməsi cinayət ittihamına aid deyil; belə bir tədbirə və onu müşayiət edən məhdudiyətlərə qarşı etiraz məqsədilə məhkəməyə müraciət 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mülki aspekti çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir (*Enea İtaliyaya qarşı*, [BP], § 98).

15. Məhkəmə tərəfindən məhkəmə qarşısında intizamsız davranış (məhkəməyə hörmətsizlik) qaydalarına əsasən təyin edilmiş tədbirlər 6-cı Maddəyə aid hesab edilmir, çünki bu, intizam səlahiyyətlərinin icrası ilə bənzərdir (*Ravnsborq İsveçə qarşı*, § 34; *Putz Avstriyaya qarşı*, §§ 33-37). Lakin cəzanın xarakteri və ağırlıq dərəcəsi 6-cı Maddənin milli qanunvericilikdə cinayət hüququ pozuntusu kimi təsnif edilən məhkəməyə hörmətsizlik ittihamına tətbiq edilməsinə gətirib çıxara bilər (*Kiprianu Kiprə qarşı* [BP], §§ 61-64, beş gün həbslə cəzalandırılma ilə əlaqədar).

16. Parlamentə qarşı hörmətsizliyə gəldikdə isə, Məhkəmə qanunverici orqanın parlament qaydalarının üzvləri tərəfindən pozulmasına görə öz prosedurlarını tənzimləmək səlahiyyəti ilə, hər hansı başqa yerdə baş vermiş hərəkətlərə görə parlamentin üzvü olmayan şəxslərin cəzalandırılması üçün genişləndirilmiş səlahiyyətlər arasında fərqləndirmə aparır. Birinci öz xarakteri etibarilə intizam mahiyyəti daşsa da, Məhkəmə təyin edilə biləcək potensial cəzanın ümumi tətbiqini və ağırlıq dərəcəsini nəzərə almaqla sonuncunu cinayət hüququ pozuntusu hesab edir (*Demikoli Maltaya qarşı işində*, § 32 altmış günə qədər həbs və cərimə).

(2) İnzibati, vergi, gömrük, maliyyə məsələləri və rəqabət haqqında qanunla bağlı icraatlar

17. Aşağıdakı inzibati hüquq pozuntuları 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə daxildir:

- cərimə balları, yaxud hüquqdan məhrum edilmə kimi cərimə balları və ya nəqliyyat vasitəsinin idarə edilməsi hüququnun məhdudlaşdırılması ilə cəzalandırılma bilən yol hərəkəti qaydaları pozuntuları (*Lutz Almaniya qarşı*, § 182; *Şmautzer Avstriyaya qarşı*; *Maliqə Fransaya qarşı*);
- ictimai asayişin pozulmasına və ya narahatlıqlara səbəb olan xırda hüquq pozuntuları (*Lauka Slovakiyaya qarşı*; *Nikoleta George Rumıniyaya qarşı*, §§ 25-26);
- sosial təminat üzrə qanunvericik əleyhinə hüquq pozuntuları (məşğulluğun bəyan edilməməsi, təyin edilən cərimənin mülayim xarakterinə baxmayaraq, *Hüseyin Turan Türkiyəyə qarşı*, §§ 18-21);
- etnik ədavəti təbliğ etmək və təbliğ edən materialın paylanmasına görə inzibati xəbərdarlıq və sözügedən nəşrin müsadirə olunması ilə cəzalandırılan inzibati hüquq pozuntusu (*Balsite-Lideykiene Litvaya qarşı*, § 61).

18. 6-cı Maddə aşağıdakı elementlər əsasında əlavə vergi icraatlarına şamil edilib:

- (1) cərimələri müəyyən edən qanunvericilik vergi ödəyicisi qismində bütün vətəndaşları əhatə edəndə;
- (2) tətbiq edilən əlavə məbləğ zərərə görə pul kompensasiyası deyil, əsasən pozuntunun təkrar olunmasının qarşısına almaq üçün cəza olanda;
- (3) məbləğin ümumi qaydaya əsasən, həm çəkəndirmə, həm də cəza məqsədilə təyin edilməsi;
- (4) əlavə məbləğin əhəmiyyətli olması (*Bendenun Fransaya qarşı*; əksi üçün bax: *Miq de Buxaym Fransaya qarşı* (qər.), ödənişin vaxtında ödənilməməsinə görə faizin hesablanması).

6-cı Maddənin tətbiq edilə bilməsi üçün, əlavə məbləğin kiçik olmasına baxmayaraq, hüquq pozuntusunun cinayət xarakteri daşması yetərli ola bilər (*Yussila Finlandiyaya qarşı işində* [BP], § 38 yenidən hesablanmış vergi öhdəliyinin 10%-i).

19. 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspektinin gömrük qanunvericiliyinə (*Salabiaku Fransaya qarşı*), büdcə və maliyyə məsələləri üzrə səlahiyyətli məhkəmənin təyin etdiyi

cərimələrə (*Qisse Fransaya qarşı*) və iqtisadi, maliyyə və rəqabət haqqında qanunvericilik sahəsində səlahiyyətli müəyyən inzibati orqanlara (*Lilly France S.A. Fransaya qarşı* (qər.); *Dubus S.A. Fransaya qarşı*; *A Menarini Diagnostics S.r.l İtaliyaya qarşı*) tətbiq edilə biləcəyi qəbul olunmuşdur.

(3) Siyasi məsələlər

20. 6-cı maddənin cinayət hüququ aspekti seçki sanksiyaları (*Pyer - Blox Fransaya qarşı*, §§ 53-60), siyasi partiyaların buraxılması (*Refah Partisi*) və başqaları *Türkiyəyə qarşı* (qər.); parlamentin tədqiqat komissiyaları (*Montera İtaliyaya qarşı* (qər.)); Konstitusiyanın kobud surətdə pozulmasına görə ölkə prezidentinin impiçmenti (*Paksas Litvaya qarşı* [BP], §§ 66-67) ilə əlaqədar məhkəmə icraatlarına tətbiq edilmir.

21. Lüstrasiya icraatlarına gəldikdə isə, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, cinayət konnotasiyalı aspektlərin üstünlük təşkil etməsi (hüquq pozuntusunun xarakteri - həqiqətə uyğun olmayan lüstrasiya bəyanatı - və cəzanın xarakteri və ağırlıq dərəcəsi - uzun müddət müəyyən peşə ilə məşğulluğun qadağan edilməsi) bu icraatları Konvensiyanın 6-cı maddəsinin cinayət aspektinə aid edə bilər (*Matişek Polşaya qarşı* (qər.); əksi üçün bax: *Sidabras və Dzyautas Litvaya qarşı* (qər.)).

(4) Ölkədən çıxarılma və ekstradisiya

22. Əcnəbilərin ölkədən çıxarılması prosedurları, cinayət mühakimə icraatı kontekstində həyata keçirildikdə belə, 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspektinin tətbiq dairəsinə düşmür (*Maauya Fransaya qarşı* [BP], § 39). Eyni istisnaedici yanaşma ekstradisiya prosedurlarına (*Penyafiel Salqado İspaniyaya qarşı* (qər.)) və ya Avropa həbs orderi ilə əlaqədar icraatlara (*Monedero Anqora İspaniyaya qarşı* (qər.)) tətbiq edilir.

23. Lakin həbs cəzasının deportasiya və on il ölkədən çıxarılma ilə əvəz edilməsi ilkin hökmlə eyni əsaslarla təyin edilmiş cəza hesab oluna bilər (*Qurquçiani İspaniyaya qarşı*, §§ 40 və 47-48).

(5) Cinayət mühakimə icraatının müxtəlif mərhələləri, köməkçi icraatlar və müşayiət edici hüquqi müdafiə vasitələri

24. 6-cı Maddədə müəyyən edilən təminatlar asayişin pozulmasının və ya cinayətin qarşısının alınması üçün qəbul edilmiş tədbirləri əhatə etmir (polis tərəfindən xüsusi nəzarət - *Raymondo İtaliyaya qarşı*, § 43; və ya öz məktəbində qızlara qarşı nalayiq hərəkətlər edən yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə polis tərəfindən verilən xəbərdarlıq - *R. Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.)).

25. Məhkəməyə qədərki mərhələyə gəldikdə (dindirilmə, istintaq), Məhkəmə cinayət mühakimə icraatlarına bir tam halında baxır. Buna görə də 6-cı Maddənin əqlabatan müddət tələbi və ya müdafiə hüququ kimi bəzi tələbləri icraatın bu mərhələsinə də müvafiqdir, belə ki, ilkin mərhələdə bu tələblərə əməl edilməməsi məhkəmənin ədalətliliyinə ciddi zərər vura bilər (*İmbrioşia İsveçrəyə qarşı*, § 36). İstintaq hakimləri "cinayət ittihamı"nı müəyyən etməsələr də, onlar tərəfindən atılan addımlar mühakimə prosesi daxil olmaqla, sonrakı icraatların aparılmasına və ədalətliliyinə birbaşa təsir edir. Müvafiq olaraq, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin istintaq hakiminin apardığı istintaq prosesinə tətbiq edilə biləcəyi qəbul edilsə də, 6-cı Maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan prosessual təminatların bəziləri tətbiq edilməyə bilər (*Vera Fernandez-Uidobro İspaniyaya qarşı*, §§ 108-114).

26. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi hökmün çıxarılması prosesi daxil olmaqla, hər hansı "cinayət ittihamının" müəyyən edilməsi prosesinə bütövlükdə tətbiq edilir (məsələn, *Fillips Birləşmiş Krallığa qarşı* işində § 39, milli məhkəmələrə müraciət qərarının verilə biləcəyi məbləği

müəyyən etmək imkanı verən müsadirə prosedurları). 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspekti həmçinin tikinti icazəsi olmadan inşa edilmiş evin uçurulması ilə nəticələnən məhkəmə icraatlarına tətbiq edilə bilər, çünki uçurulma "cəza" hesab oluna bilər (*Amer Belçikaya qarşı*, § 60). Lakin, o, ilkin hökmün yeni Cinayət Məcəlləsinin şəxs üçün daha əlverişli müddəalarına uyğunlaşdırılması ilə bağlı icraatlara tətbiq edilmir (*Nurməhəmmədov Rusiyaya qarşı*, § 50).

27. Amnistiyanın tətbiqi (*Monkorne de Komon Fransaya qarşı* (qər.)), vaxtından əvvəl şərti azadlığa buraxılma (*A. Avstriyaya qarşı* (qər.)), məhkum olunmuş şəxslərin köçürülməsi haqqında Konvensiya çərçivəsində köçürülmə icraatları (*Sabo İsveçə qarşı* (qər.) əks qənaətlər üçün bax: *Buyen Almaniya qarşı işi*, §§ 40-45, xüsusən işin xüsusi halları nəzərə alındıqda) və xarici məhkəmə tərəfindən çıxarılmış müsadirə qərarının icrası ilə əlaqədar *ekzekvatur* icraatları kimi (*Sakkoçça Avstriyaya qarşı* (qər.) cəzaların icrası üzrə icraatlara 6-cı maddənin cinayət aspekti tətbiq edilmir.

28. Prinsip etibarilə, üçüncü tərəflərin onlara qarşı cinayət icraatının başladılması təhlükəsi mövcud olmadığı halda mülkiyyət hüququna mənfi təsir edən müsadirə tədbirləri "cinayət ittihamının müəyyən edilməsi" deyildir (*Air Canada Birləşmiş Krallığa qarşı işində hava gəmisinin müsadirəsi*, § 54; *AGOSI Birləşmiş Krallığa qarşı işində qızıl sikkələrin müsadirəsi* §§ 65-66). Əvəzində belə tədbirlər 6-cı Maddənin mülki hüquq aspektinə uyğun gəlir (*Silikiene Litvaya qarşı*, §§ 45-46).

29. Prinsipcə 6-cı Maddədə nəzərdə tutulan təminatlar müvafiq cinayət mühakimə icraatlarının sonrakı mərhələsini təşkil edən və ya nəticələri təqsirli hesab olunmuş şəxslər üçün həlledici olan hüquq məsələləri üzrə apellyasiya şikayətlərinə (*Mefia və başqaları Fransaya qarşı*, [BP], § 40) və Konstitusiyaya məhkəməsi icraatlarına (*Qast və Popp Almaniya qarşı*, §§ 65-66; *Kaldas Ramirez de Arreliano İspaniyaya qarşı* (qər.)) tətbiq edilir.

30. Nəhayət, 6-cı Maddə məhkəmə işinin yenidən açılması icraatlarına tətbiq edilmir, çünki haqqında yekun hökm çıxarılmış, işinin yenidən açılması üçün müraciət edən şəxs həmin Maddənin anlamı çərçivəsində "cinayət törətməkdə ittiham olunmur" (*Fişer Avstriyaya qarşı* (qər.)). Yalnız məhkəmə işinin yenidən açılması üçün qaldırılan vəsatət təmin edildikdən sonra yeni icraatlar cinayət ittihamının müəyyən edilməsi baxımından nəzərdən keçirilə bilər (*Leffler Avstriyaya qarşı*, §§ 18-19). Bənzər qaydada 6-cı Maddə Məhkəmə pozuntu müəyyən etdikdən sonra cinayət mühakimə icraatının yenidən başladılması üçün qaldırılan vəsatətə tətbiq edilmir (*Öcalan Türkiyəyə qarşı* (qər.)). Lakin 6-cı Maddənin cinayət hüququ aspekti yekun hökmə düzəlişlərinin edilməsi ilə nəticələnən nəzarət yoxlama icraatlarını əhatə edir (*Vanyan Rusiyaya qarşı*, § 58).

II. ÜMUMİ TƏMİNATLAR

Maddə 6 § 1

Hər kəs, ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, ... qanun əsasında yaradılmış məhkəmə vasitəsi ilə ... ədalətli ... araşdırılması ... hüququna malikdir. ..."

A. Məhkəməyə çatımlılıq hüququ

31. Cinayət məsələlərində "məhkəməyə çatımlılıq hüququ" mülki hüquq məsələləri ilə müqayisədə **daha mütləq** deyil. Ona nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlər tətbiq olunur (*Devir Belçikaya qarşı*, § 49; həmçinin bax: *Kart Türkiyəyə qarşı* [BP], § 67).

32. Lakin məhdudiyyətlər bu hüququn icrasını onun **əsl mahiyyətini zədələyəcək** şəkildə və miqyasda məhdudlaşdırmamalıdır. Onlar qanuni məqsəd daşmalıdır və istifadə edilən

vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında müvafiq **proporsionallıq** olmalıdır (*Qeren Fransaya qarşı*, [BP], § 37 və *Omar Fransaya qarşı* [BP], § 34 mülki işlərə istinadlarla).

33. Məhkəməyə çatım hüququna qoyulan **məhdudiyətlər** aşağıdakılardan irəli gələ bilər:

Deputat toxunulmazlığı: Millət vəkillərinin toxunulmazlığının (məsuliyyətdən azad olunma və toxunulmazlıq) hər iki növünün təminatları eyni ehtiyaca - vəzifələrinin yerinə yetirilməsində Parlamentin müstəqilliyinin təmin edilməsinə xidmət edir. Şübhəsiz ki, siyasi motivli cinayət mühakimə icraatlarının başlandırılması imkanının qarşısını almaqla və beləliklə müxalifəti çoxluğun təzyiqinə və hücumuna qarşı qorumaqla toxunulmazlıq Parlamentin tam müstəqilliyinə nail olmağa kömək edir (*Kart Türkiyəyə qarşı* [BP], § 90, mülki işlərə istinadlarla). Bundan başqa, parlament üzvlərinə qarşı icraatların başlandırılması onların mənsub olduğu məclisin funksionallığına təsir edə və Parlamentin işini poza bilər. Buna görə də adi qanuna istisna təşkil edən bu toxunulmazlıq sistemi qanuni məqsədə xidmət edən sistem hesab edilə bilər (*eyni mənbə*: § 91).

34. Lakin işin halları nəzərdən keçirilmədən parlament toxunulmazlığının qanuniliyi haqqında bu fikrin Konvensiyaya uyğunluğu haqqında hər hansı qənaətə gəlmək olmaz. Parlament toxunulmazlığının məhkəməyə çatımlılıq hüququnu bu hüququn əsl mahiyyətini zədələyəcək şəkildə və miqyasda məhdudlaşdırmadığı müəyyən edilməlidir. Belə bir tədbirin proporsionallığının yoxlanması Parlamentin bütövlüyünün mühafizəsi ilə bağlı ümumi maraq və ərizəçinin ona qarşı yönəldilmiş cinayət ittihamlarına məhkəmədə cavab verə bilmək məqsədilə parlament toxunulmazlığının aradan qaldırılması ilə bağlı fərdi marağı arasında ədalətli balansın nəzərə alınması deməkdir. Məhkəmə proporsionallıq məsələsini nəzərdən keçirən zaman baxdığı işdə sözügedən toxunulmazlığın miqyasına xüsusi diqqət yetirməlidir (*eyni mənbə*: §§ 92-93). Qoruyucu tədbir Parlamentin bütövlüyünü nə qədər az qoruyarsa, onun tətbiqinin əsaslandırılması bir o qədər inandırıcı olmalıdır (*eyni mənbə*: § 95). Beləliklə, məsələn, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, parlament üzvünün toxunulmazlığından imtina edə bilməməsi onun məhkəməyə çatımlılıq hüququnu pozmur, çünki toxunulmazlıq sadəcə cinayət mühakimə icraatı önündə müvəqqəti prosessual maneədir və parlamentdəki vəzifə müddəti ilə məhdudlaşır (*eyni mənbə*: §§ 111-113).

35. Apellyasiya şikayəti üçün qəbul edilənlik tələbləri kimi **prosessual normalar**.

36. Lakin apellyasiya hüququ, heç şübhəsiz, qanunvericilik tələblərinə tabe olsa da, prosessual normaların tətbiqi zamanı məhkəmələr icraatların ədalətliliyinə mənfi təsir edə biləcək ifrat formallıqdan qaçınmalıdırlar (*Valçli Fransaya qarşı*, § 29). Prosessual normaların xüsusən ciddi tətbiqi bəzən məhkəməyə çatımlılıq hüququnun əsl mahiyyətini zədələyə bilər (*Laberger Fransaya qarşı*, § 23), xüsusən apellyasiyanın əhəmiyyəti və məhkəmə icraatının uzunmüddətli həbsə məhkum edilmiş ərizəçi üçün hansı nəticələrə səbəb ola biləcəyi nəzərə alınarsa (*Laberger Fransaya qarşı*, § 20).

37. Məhkəməyə çatımlılıq hüququna prosessual pozuntular da mənfi təsir edir, məsələn, cərimələrə qarşı apellyasiya şikayətlərinin və ya öhdəliklərdən azad olunma haqqında ərizələrin qəbul ediləliyinə yoxlayan prokurorluq əməkdaşı şikayətinin mahiyyəti ilə bağlı qərar verməklə və beləliklə, ərizəçini sözügedən "*ittihamin*" hakim tərəfindən müəyyən edilməsi imkanından məhrum etməklə *ultra vires* (səlahiyyətlərini aşmaqla) hərəkət etdikdə. (*Jussom Fransaya qarşı*, § 32).

38. Apellyasiya şikayətini yanlış əsaslarla qəbul edilməz elan edən qərar standart cəriməyə bərabər məbləğdə depozitin tutulmasına və nəticədə cərimənin ödənməmiş hesab olunmasına, cinayət təqibinin sonlandırılmasına və ərizəçinin artıq cəriməni ödədiyi üçün "*məhkəmə*" qarşısında ittiham olunduğu yol hərəkəti pozuntusu əleyhinə etiraz edə bilməməsinə gətirib çıxardığı halda da eyni yanaşma tətbiq edilir (*Selis Fransaya qarşı*, § 34).

39. Daha bir nümunə: hüquqi normaların düzgün tətbiq edilməməsi ilə bağlı şikayəti qanunla müəyyən edilmiş müddətə riayət şərtinin ödənməməsi əsası ilə qəbul edilməz elan olunan ərizəçi məhkəməyə çatımlılıq hüququnun həddən artıq məhdudlaşdırılmasından əziyyət çəkmişdi. Halbuki, həmin şərtə riayət edilməməsinin səbəbi hakimiyyət orqanlarının

birinci instansiya məhkəməsinin qərarını həbsdə olan və buna görə də yeri təyin edilə biləcək ərizəçiyə təqdim etmək öhdəliklərini yerinə yetirməməsi idi (*Davran Türkiyəyə qarşı*, §§ 40-47).

40. Əvvəl çıxarılmış qərarın icra edilməsi tələbi:

Həbs orderinin çıxarılmasına baxmayaraq, könüllü təslim olmayan ərizəçilərin hüquqi normaların düzgün tətbiq edilməməsi ilə bağlı ərizələrinin avtomatik olaraq qəbul edilməz hesab olunmasına gəldikdə isə:

- demokratik cəmiyyətdə müdafiə hüququnun və hüququn aliliyi prinsipinin aşkar əhəmiyyəti nəzərə alındıqda, hüquqi normaların düzgün tətbiq olunmaması ilə bağlı şikayətin ərizəçinin ədalət mühakiməsindən yayınması səbəbindən qəbul olunmaz hesab edilməsi qeyri-proporsional sanksiyadır (*Pautrimol Fransaya qarşı*, § 38; həmçinin bax: *Qeren Fransaya qarşı*, § 45; *Omar Fransaya qarşı*, § 42).
- hüquqi normaların düzgün tətbiq edilməməsi ilə bağlı şikayətin yalnız ərizəçi apellyasiya verdiyi məhkəmə qərarından sonra təslim olmadığı səbəbilə qəbul edilməz hesab olunması o deməkdir ki, həmin qərar ərizəçini etiraz edilən qərara görə vaxtından əvvəl azadlığından məhrum olmağa vadar edir, halbuki, həmin qərar apellyasiya barədə qərar qəbul edilənə və ya apellyasiya şikayəti üçün verilən vaxt limiti bitənə qədər yekun hesab edilə bilməz. Bu, ərizəçi üzərinə qeyri-proporsional yük qoyur və məhkəmə qərarlarının icrasının təmin edilməsi ilə bağlı qanuni zərurətlə Kassasiya Məhkəməsinə çatımlılıq, müdafiə hüququnun həyata keçirilməsi arasında ədalətli balansın pozulmasına gətirib çıxarır. (*Omar Fransaya qarşı*, §§ 40-41; *Qeren Fransaya qarşı*, § 43).

41. Eyni yanaşma təslim olmaq öhdəliyinə riayət etmədiyi üçün ərizəçinin hüquq məsələləri ilə bağlı şikayət hüququndan məhrum edilməsi halına da tətbiq edilir (*Xalfau Fransaya qarşı*, § 46; *Papon Fransaya qarşı (№ 2)*, § 100).

42. Lakin sürət həddinin aşılmasına görə təyin edilən cərimənin əleyhinə apellyasiya üçün depozit tələbi - bu tələbin məqsədi yol hərəkəti qaydaları pozuntuları sahəsində gecikdirmə məqsədli və əziyyətli apellyasiya şikayətlərinin qarşısının alınmasıdır - məhkəməyə çatımlılıq hüququ üzərində qanuni və proporsional məhdudiyət hesab oluna bilər (*Şneyder Fransaya qarşı* (qər.)).

43. Məhkəməyə çatımlılıq hüququnu pozan **başqa məhdudiyətlər**, məsələn, hakimiyyət orqanlarının birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı qərarı yumşaltmaq barədə yalançı vəd verməklə təqsirləndirilən şəxsi apellyasiya şikayətini geri çəkmək üçün dilə tutması halında (*Marpa Zeeland B.V. və Metal Welding B.V. Niderlanda qarşı*, §§ 46-51); yaxud rəsmi qaydada təyin edilmiş vəkili yardım göstərməkdən imtina etdikdən sonra apellyasiya məhkəməsi təqsirləndirilən şəxsə hüquq məsələləri ilə bağlı şikayətinin verilməsi üçün yeni vaxt limiti haqqında məlumat vermədikdə baş verə bilər (*Kulikovski Polşaya qarşı*, § 70).

B. İnstitusional tələblər

Konvensiyanın 6 § 1-ci Maddəsi

"Hər kəs ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı ... irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsi ilə işinin ... araşdırılması... hüququna malikdir..."

(1) "Məhkəmə" anlayışı

44. İntizam orqanı və ya inzibati orqan milli sistemdə "tribunal" və ya "məhkəmə" adlandırılmadıqda belə, 6-cı Maddənin müstəqil anlamı çərçivəsində "məhkəmə" xarakteristikasına malik ola bilər. Məhkəmənin presedent hüququnda tribunal bu terminin

əsas mənası etibarilə **məhkəmə funksiyası**, yəni işlərin hüquqi normalar əsasında öz səlahiyyəti çərçivəsində və icraatın müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilməsilə həll edilməsi funksiyası ilə xarakterizə edilir. O, həmçinin bir sıra əlavə tələblərə cavab verməlidir - müstəqillik, xüsusən icra hakimiyyətinə münasibətdə; qərəzsizlik; üzvlərin vəzifədə qalma müddəti; prosedurun verdiyi təminatlar - və 6 § 1-ci Maddənin öz mətnində əks olunan daha bir neçə tələb (bax: *Belilos İsveçrəyə qarşı*, § 64; *Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, § 99; *Rikert və başqaları Polşaya qarşı*, § 43).

45. İnzibati orqanlara xırda "*cinayət*" hüququ pozuntularına görə təqib və cəzalandırma funksiyalarının verilməsi Konvensiyaya zidd deyil, bir şərtlə ki, sözügedən şəxsə ona qarşı verilən hər hansı qərarı 6-cı Maddə çərçivəsində təminatlar təklif edən məhkəmə qarşısına çıxarmaq imkanı verilsin (*Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 56; *A. Menarini Diagnostics S.R.L İtaliyaya qarşı*). Buna görə də Konvensiyanın 6 § 1-ci maddəsinə cavab verməyən inzibati orqanlar tərəfindən qəbul edilən qərarlara sonradan "***tam yurisdiksiyaya malik məhkəmə orqanı***" tərəfindən baxılmalıdır. Belə orqanın təyinedici xüsusiyyətlərinə aşağı instansiya orqanının qərarının faktiki və hüquqi məsələlərlə bağlı bütün aspektlərinin ləğv edilməsi səlahiyyətinə malik olması daxildir (*Şmautzer Avstriyaya qarşı*, § 36; *Qradinger Avstriyaya qarşı*, § 44; *A. Menarini Diagnostics S.R.L. İtaliyaya qarşı*, § 59): məsələn, qanuniliyin "*formal*" yoxlaması çərçivəsini aşan və inzibati orqan tərəfindən təyin edilmiş cəzanın müvafiqliyini və proporsionallığının ətraflı təhlilini ehtiva edən məhkəmə nəzarəti həyata keçirən inzibati məhkəmələr (bax: *A. Menarini Diagnostics S.R.L. İtaliyaya qarşı*, §§ 63-67, anti-inhisar sahəsində səlahiyyətli müstəqil orqan tərəfindən təyin edilən cərimə ilə bağlı). Bənzər qaydada sanksiya hüquq pozuntusunun ciddiliyinə müvafiq olmaqla qanunun özündə nəzərdə tutulmuş olsa belə, məhkəmə nəzarəti 6-cı Maddənin tələblərinə cavab verə bilər (bax: *Malij Fransaya qarşı*, §§ 46-51, sürücülük vəsiqəsindən balların çıxılması ilə bağlı).

46. Məcburi qüvvəyə malik və qeyri-məhkəmə orqanı tərəfindən dəyişdirilə bilməyən qərar qəbul etmək səlahiyyəti "*məhkəmə*" anlayışının ayrılmaz xüsusiyyətidir (*Findli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 77).

(2) Qanun əsasında yaradılmış məhkəmə

47. Konvensiyanın 6 § 1-ci Maddəsinə görə məhkəmə hər zaman "*qanun əsasında yaradılmalıdır*". Bu ifadə Konvensiya və onun Protokolları ilə müəyyən edilmiş müdafiə sisteminə xas hüququn aliliyi prinsipini əks etdirir (bax: məsələn, *Yorqiç Almaniyaya qarşı*, § 64; *Rikert Polşaya qarşı*, 41). Doğrudan da, qanunvericilik əsasında təsis edilməmiş orqan demokratik cəmiyyətdə ayrı-ayrı şikayətlərin baxılması üçün tələb olunan legitimlikdən məhrum olacaq (*Lavents Latviyaya qarşı*, § 114; *Qorqiladze Gürcüstana qarşı*, § 67; *Kontaleksis Yunanıstana qarşı*, § 38).

48. 6-cı Maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan mənada "*qanun*"a xüsusən məhkəmə orqanlarının təsis edilməsi və səlahiyyəti haqqında qanun (*Lavents Latviyaya qarşı*, § 114; *Rixert Polşaya qarşı*, § 41, *Yorqiç Almaniyaya qarşı*, § 64), həmçinin pozulduğu halda məhkəmə baxışında bir və ya daha artıq hakimin iştirakının qeyri-qanuni olmasına səbəb olacaq hər hansı başqa milli qanunvericilik müddəası (*Qorqiladze Gürcüstana qarşı*, § 68; *Pandjigidze və başqaları Gürcüstana qarşı* § 104) daxildir. "*Qanun əsasında yaradılmış*" ifadəsi yalnız "*məhkəmənin*" mövcudluğu üçün hüquqi əsası deyil, həm də "*məhkəmə*" tərəfindən onun fəaliyyətini tənzimləyən (*Qorqiladze Gürcüstana qarşı*, § 68) konkret qaydalara riayət edilməsini və hər bir halda məhkəmənin tərkibini (*Posoxov Rusiyaya qarşı*, § 39; *Fətullayev Azərbaycanaya qarşı*, § 144; *Kontaleksis Yunanıstana qarşı*, § 42) əhatə edir.

49. Müvafiq olaraq, milli qanunvericiliyin müddəalarına əsasən, təqsirləndirilən şəxsin işinə baxmaq üçün səlahiyyəti olmayan "*məhkəmə*" 6 § 1-ci Maddənin nəzərdə tutulan mənası çərçivəsində "*qanun əsasında yaradılmış*" hesab olunmur (*Rixert Polşaya qarşı* § 41; *Yorqiç Almaniyaya qarşı*, § 64).

50. 6-cı Maddədə "qanun əsasında yaradılmış" ifadəsinin məqsədi "demokratik cəmiyyətdə məhkəmə təsisatının icra hakimiyyətinin diskresiyasından asılı olmamasının, **Parlamentdə qəbul olunan qanunla tənzimlənməsinin təmin edilməsidir**" (*Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, § 98; *Rixert Polşaya qarşı*, § 42). Qanunvericiliyin kodifikasiya edildiyi ölkələrdə də məhkəmə sistemi təsisatı məhkəmə orqanlarının özünün ixtiyarına verilə bilməz. Lakin bu, məhkəmələrin müvafiq milli qanunvericiliyi təfsir etmək üçün müəyyən sərbəstliyinin olmaması mənasına gəlmir (*Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, § 98, *Qorqiladze Gürcüstana qarşı*, § 69).

51. Prinsipcə, məhkəmə orqanlarının təsis edilməsi və səlahiyyəti haqqında milli qanunvericiliyin müddəalarının məhkəmə tərəfindən pozulması 6 § 1-ci Maddənin pozulmasına gətirib çıxarır. Buna görə də Məhkəmənin milli qanunvericiliyə bu baxımdan əməl edilib-edilmədiyini yoxlamaq səlahiyyəti var. Lakin milli qanunvericiliyin müddəalarının ilk növbədə milli məhkəmələr tərəfindən təfsir edilməsinə dair ümumi prinsipi nəzərə alsaq, Məhkəmə milli qanunvericilik kobud surətdə pozulmadığı halda onların təfsirini mübahisələndirə bilməz (bax: *müvafiq dəyişikliklərlə Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, § 98 *in fine*, *Lavents Latviaya qarşı*, § 114). Buna görə də Məhkəmənin vəzifəsi hakimiyyət orqanlarının yurisdiksiyalarını müəyyən etmək üçün yetərli əsasa malik olub-olmadıqlarının yoxlanılması ilə məhdudlaşır (bax: *o cümlədən*, *Yorqik Almaniyaya qarşı*, § 65).

52. Məhkəmənin sözügedən orqanın "qanun əsasında yaradılmış" olmadığını müəyyən etdiyi hallara aid nümunələr:

- işlərin birləşdirilməsi qaydası qanunla müəyyən edilmədiyindən, nazirlərin hüquq pozuntuları ilə əlaqədar işə nazir olmayan təqsirləndirilən şəxslərin işi ilə birgə baxan Kassasiya Məhkəməsi (*Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, §§ 107-108);
- qanunun püşk atma və ildə maksimum iki həftəlik müddətdə xidmət tələblərinin pozulması ilə, konkret bir məhkəmə işində iştirak üçün seçilmiş iki qeyri-peşəkar hakimdən ibarət məhkəmə (*Posoxov Rusiyaya qarşı*, § 43);
- qeyri-peşəkar hakimler haqqında qanunun ləğv edilməsinə və yeni qanunun qəbul edilməməsinə baxmayaraq, müəyyən olunmuş ənənəyə uyğun olaraq məhkəmə işləri üzrə qərar qəbul etməyə davam edən qeyri-peşəkar hakimlərdən ibarət məhkəmə (*Pandjigidze və başqaları Gürcüstana qarşı*, §§ 108-111);
- iki hakim qanuna əsasən o məhkəmə baxışında iştirak etməməli olduğuna görə, tərkibi qanuna müvafiq qaydada formalaşdırılmamış məhkəmə (*Lavents Latviyaya qarşı*, § 115).

53. Məhkəmə aşağıdakı hallarda məhkəmənin "qanun əsasında yaradılmış" olduğunu müəyyən etmişdir:

- alman məhkəməsinin Bosniyada törədilən soyqırım aktlarına görə bir şəxsi mühakimə etməsi (*Yorqik Almaniyaya qarşı*, §§ 66-71);
- korrupsiya və mütəşəkkil cinayət işlərinə baxmaq üçün yaradılmış xüsusi məhkəmə (*Fruni Slovakiyaya qarşı*, § 140).

(3) Müstəqillik və qərəzsizlik

54. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ işə qanun əsasında yaradılmış "müstəqil və qərəzsiz məhkəmə" tərəfindən baxılmasını tələb edir. Müstəqillik və obyektiv qərəzsizlik anlayışları arasında sıx bağlılıq mövcuddur. Buna görə də, Məhkəmə bu iki tələbə birlikdə nəzər salır (*Findli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 73).

"Məhkəmənin"nin "müstəqil və qərəzsiz" hesab oluna bilib-bilməyəcəyinin müəyyən edilməsi üçün tətbiq edilə bilən prinsiplər peşəkar, qeyri-peşəkar hakimlərə və andlılara eyni şəkildə tətbiq olunur (*Holm İsveçə qarşı*, § 30).

(a) Müstəqil məhkəmə

1. Ümumi prinsiplər

55. Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi hakimiyyətin digər qollarından (yəni icra hakimiyyəti və qanunverici hakimiyyətdən), həmçinin tərəflərdən müstəqillik tələb edir (*Ninn-Hansen Danimarkaya qarşı* (qər.)).

56. Dövlətin siyasi və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinin ayrılması anlayışı Məhkəmənin presedent hüququnda getdikcə daha çox əhəmiyyət qazansa da, nə 6-cı Maddə, nə də Konvensiyanın hər hansı başqa müddəası Dövlətlərdən hakimiyyət orqanlarının qarşılıqlı fəaliyyətində yol verilən limitlə bağlı hər hansı nəzəri konstitusion anlayışa riayət etməyi tələb etmir. Sual hər zaman bundan ibarət olur ki, verilən halda Konvensiyanın tələblərinə əməl olunubmu (*Henrik Urban və Rişard Urban Polşaya qarşı*, § 46).

2. Müstəqilliyin qiymətləndirilməsi meyarları

57. Məhkəmə hər hansı orqanın "müstəqil" hesab oluna bilib-bilməyəcəyinin müəyyən olunması üçün aşağıdakı meyarlara nəzər salır (*Findli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 73):

- məhkəmənin üzvlərinin təyin olunma qaydası və onların vəzifədə qalma müddəti;
- kənar təzyiqlərə qarşı təminatların mövcudluğu;
- orqan müstəqillik görüntüsünü malikdirmi.

(i) Orqanın üzvlərinin təyin edilmə qaydası

58. Hakimlərin Parlament tərəfindən təyin olunması öz-özlüyündə hakimlərin müstəqilliyini şübhə altına ala bilməz (*Filippini San Marinoya qarşı*, (qər.); *Ninn-Hansen Danimarkaya qarşı* (qər.))

59. Bənzər şəkildə, hakimlərin icra hakimiyyəti tərəfindən təyin edilməsi təyin edilənlərin məhkəmə funksiyalarını yerinə yetirən zaman təsir və təzyiqdən azad olması şərt ilə yol veriləndir (*Henrik Urban və Rişard Urban Polşaya qarşı*, § 49; *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 79).

60. Məhkəmə işinin konkret bir hakim və ya məhkəməyə həvalə edilməsi bu məsələlərlə məşğul olan milli hakimiyyət orqanlarının mülahizə səlahiyyəti dairəsinə daxil olsa da, Məhkəmə bunun 6 § 1-ci Maddəyə, xüsusən onun müstəqillik və qərəzsizliklə bağlı tələblərinə uyğun edildiyini yəqin etməlidir (*Moiseyev Rusiyaya qarşı*, § 176).

(ii) Orqanın üzvlərinin səlahiyyət müddəti

61. Mütləq minimum səlahiyyət müddəti müəyyən edilməmişdir. Hakimlərin vəzifədə olduqları müddətdə kənarlaşdırıla bilməməsi ümumilikdə onların müstəqilliyinin əsası hesab olunmalıdır. Lakin bu kənarlaşdırılmama qaydasının qanunla rəsmi qaydada tanınmaması öz-özlüyündə müstəqilliyin olmaması deyildir, bir şərtlə ki, bu prinsip faktiki olaraq tanınmış olsun və digər zəruri təminatların mövcud olsun (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 80).

(iii) Kənar təzyiqlərə qarşı təminatlar

62. Məhkəmənin müstəqilliyi ayrı-ayrı hakimlərin məhkəmə sistemi daxilində və xaricində qanunsuz təsirlərdən azad olmağı tələb edir. Məhkəmənin daxili müstəqilliyi onlardan hakim həmkarlarının və ya məhkəmədə inzibati öhdəlikləri yerinə yetirən şəxslərin, məsələn, məhkəmə sədrinin və ya kollegiyanın sədrinin təzyiqlərindən və göstərişlərindən azad olmağı tələb edir. Hakimlərin məhkəmə sistemi daxilində, xüsusən tabe olduqları

şəxslərə münasibətdə müstəqilliyini təmin edən yetərli təminatların olmaması Məhkəmənin ərizəçinin həmin məhkəmənin müstəqilliyi və qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələrinin əsaslı olduğu qənaətinə varmasına gətirib çıxara bilər (*Parlov-Tkalçiq Xorvatiyaya qarşı*, § 86; *Daktaras Litvaya qarşı*, § 36; *Moiseyev Rusiyaya qarşı*, § 184).

(iv) Müstəqillik görüntüsü

63. "Məhkəmənin" 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğun olaraq müstəqil hesab oluna bilib-bilməyəcəyinin müəyyən edilməsi üçün zahirə meyarlar da əhəmiyyətli ola bilər. Məsələn demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin əhaliyə və söhbət cinayət mühakimə icraatından getdikdə, təqsirləndirilən şəxsə aşılmalı olduğu etimaddadır (*Şahiner Türkiyəyə qarşı*, § 44).

64. Müəyyən bir məhkəmənin müstəqil və ya qərəzsiz olmaması ilə bağlı narahatlığın qanuni əsasının olub-olmadığının qərarlaşdırılmasında təqsirləndirilən şəxsin mövqeyi əhəmiyyətli olsa da, həlledici deyil. Həlledici olan onun şübhələrinin obyektiv olaraq əsaslandırılıla bilinib-bilinməməsidir (*İnkal Türkiyəyə qarşı*, § 71). Məhkəmə "obyektiv müşahidəçi"nin baxılan məhkəmə işinin hallarında bu məsələ ilə bağlı narahatlıq üçün əsas görməyəcəyi qənaətinə vardığında, müstəqilliklə bağlı problem olmayacaq (*Klark Birləşmiş Krallığa qarşı*, (qər.)).

65. "Məhkəmənin" üzvlərin tərkibinə vəzifə və xidmətlərinin təşkili baxımından işin tərəflərindən birinin təbəçiliyində olan şəxslər daxil olarsa, təqsirləndirilən şəxs həmin şəxslərin müstəqilliyindən şübhəsi legitim olar (*Şahiner Türkiyəyə qarşı*, § 45).

(b) Qərəzsiz məhkəmə

66. Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi tətbiq dairəsinə daxil olan "məhkəmənin" qərəzsiz olmasını tələb edir. Qərəzsizlik, bir qayda olaraq, tərəfgir fikir və ya qeyri-obyektivliyin olmamasıdır və onun mövcudluğu və ya yoxluğu müxtəlif üsullarla yoxlana bilər (*Kiprianu Kiprə qarşı* [BP], § 118; *Mikallef Maltaya qarşı* [BP], § 93).

1. Qərəzsizliyin qiymətləndirilməsi meyarları

67. Məhkəmə aşağıdakıları bir-birindən fərqləndirir:

- subyektiv yanaşma, yəni konkret işdəki hakimin şəxsi inam və ya marağının olduğunun yəqin edilməyə çalışılması;
- obyektiv yanaşma, yəni şəxsə bu baxımdan hər hansı legitim şübhəni istisna etmək üçün yetərli təminatın verilib-verilmədiyinin müəyyənənləşdirilməsi (*Kiprianu Kiprə qarşı*, [BP], § 118; *Piersak Belçikaya qarşı*, § 30; *Qrivz Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 69).

68. Lakin bu iki anlayış arasında aşkar fərq yoxdur, belə ki, hər hansı hakimin davranışı nəinki kənar müşahidəçinin nöqtəyi-nəzərindən qərəzsizliklə bağlı obyektiv şübhələr doğura bilər (obyektiv test), həm də onun şəxsi inancı (subyektiv test) ilə bağlı məsələni ortaya çıxara bilər. Buna görə də hər hansı məhkəmə işinə hansı testin və ya testlərin tətbiq ediləcəyi mübahisəli davranışın konkret faktlarından asılıdır (*Kiprianu Kiprə qarşı* [BP], § 119 və 121).

(i) Subyektiv yanaşma

69. Subyektiv testin tətbiqi zaman Məhkəmə dəfələrlə müəyyən etmişdir ki, əksini göstərən sübut mövcud olmadıqca hakimin şəxsi qərəzsizliyi prezumpsiyası vardır (*Kiprianu Kiprə qarşı*, [BP], § 119; *Hauşild Danimarkaya qarşı*, § 47).

70. Tələb olunan sübuta gəldikdə isə Məhkəmə, məsələn, hakimin ədavət və ya pis niyyət nümayiş etdirmədiyini, yaxud şəxsi səbəblərə görə işin ona həvalə edilməsini təşkil etmədiyini yəqin etməyə çalışmışdır (*De Kubber Belçikaya qarşı*, § 25).

71. Bəzi işlərdə hakimın subyektiv qərəzsizliyi prezumpsiyasına etiraz üçün sübutların təqdim olunması çətin olsa da, obyektiv qərəzsizlik tələbi əhəmiyyətli əlavə zəmanət təmin edir. Doğrudan da, Məhkəmə 6-cı Maddənin subyektiv qərəzlilik aspektinin pozulduğunun müəyyən edilməsinin çətin olduğunu təsdiq etmişdir və buna görə də məhkəmə işlərinin böyük əksəriyyətində əsas diqqət obyektiv testə yönəlmişdir (*Kiprianu Kiprə qarşı*, [BP], § 119).

(ii) *Obyektiv yanaşma*

72. Obyektiv testə görə, kollegial şəkildə işə baxan orqana tətbiq edilən zaman, orqanın hər hansı üzvünün şəxsi davranışından asılı olmayaraq, onun qərəzsizliyinə şübhə yarada biləcək təsdiq edilə bilən faktların olub-olmadığı müəyyənləşdirilməlidir (*Kastilyo Alqar İspaniyaya qarşı*, § 45).

73. Hər hansı məhkəmə işində konkret bir orqanın qərəzsiz olmadığına dair şübhənin legitim əsasının olub-olmadığının müəyyənləşdirilməsində onun qərəzsiz olmadığını iddia edənlərin mövqeyi əhəmiyyətli olsa da, həlledici deyildir. Həlledici olan həmin narahatlığın obyektiv olaraq əsaslandırıla bilinib-bilinməməsidir (*Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı*, § 58; *Padovani İtaliyaya qarşı*, § 27).

74. Obyektiv test əsasən hakimlər və prosesin tərəfləri arasında, məhkəmənin qərəzsizliyi ilə bağlı inamsızlığı obyektiv olaraq əsaslandırılan və bununla da obyektiv test baxımından Konvensiya standartlarına cavab verməyən iyerarxik və başqa əlaqələri əhatə edir (bax: *Mikallef Maltaya qarşı* [BP], § 97). Ona görə də hər bir konkret halda sözügedən əlaqənin "məhkəmənin" qərəzsiz olmadığına işarə edəcək mahiyyətdə və dərəcədə olub-olmadığı qərarlaşdırılmalıdır (*Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38).

75. Bu baxımdan hətta zahiri görüntü belə əhəmiyyəti ola bilər. Söhbət demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin təqsirləndirilən şəxslər daxil olmaqla, ictimaiyyətə aşılmalı olduğu etimaddan gedir. Beləliklə, qərəzsiz olmadığından ehtiyat edilməsi üçün legitim səbəb olan hər hansı hakim özü işdən geri çəkilməlidir (bax: *Alqar İspaniyaya qarşı*, § 45).

76. Həmçinin, daxili təşkilat məsələləri nəzərə alınmalıdır (*Pyersak Belçikaya qarşı*, § 30(d)). Qərəzsizliyin təmin edilməsi üçün milli prosedurların, daha dəqiq desək, hakimlərin işdən geri çəkilməsi üçün qaydaların mövcudluğu əhəmiyyətli amildir. Belə qaydalar milli qanunvericilikdə aidiyyəti məhkəmənin və ya hakimın qərəzsizliyi ilə bağlı bütün əsaslı şübhələrin aradan qaldırılmasına diqqətin ayrıldığını nümayiş etdirir və belə narahatlığa gətirib çıxaran səbəblərin aradan qaldırılması ilə qərəzsizliyin təmin edilməsinə yönəlmiş cəhdləri təcəssüm etdirir. Onlar faktiki tərəfkeşliyin aradan qaldırılmasının təmin edilməsindən əlavə, hər hansı qeyri-obyektivlik görüntüsünün yox edilməsinə yönəlir və demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin ictimaiyyətə aşılmalı olduğu etimadın möhkəmləndirilməsinə xidmət edir (bax: *Miallef Maltaya qarşı* [BP], § 99; *Mejnariç Xorvatiyaya qarşı*, § 27; *Harabin Slovakiyaya qarşı*, § 132). "Məhkəmənin" qərəzsizliyini, xüsusən də ərizəçinin bununla bağlı qorxusunun obyektiv olaraq əsaslandırıla bilib-bilməyəcəyini qiymətləndirən zaman Məhkəmə belə qaydaları nəzərə alır (bax: *Pfayfer və Plankl Avstriyaya qarşı*, § 6; *Oberslik Avstriyaya qarşı* (№ 1), § 50, və müvafiq dəyişikliklərlə, *Pesakador Valero İspaniyaya qarşı*, §§ 24-29).

2. Məhkəmənin qərəzsiz olmaması ilə bağlı sualın yarana biləcəyi vəziyyətlər

77. Məhkəmənin qərəzsiz olmaması ilə bağlı şübhə iki vəziyyətdə yarana bilər (*Kiprianu Kiprə qarşı* [BP], § 121):

- Birincisi **funksional xarakter** daşıyır və məsələn, məhkəmə prosesi çərçivəsində müxtəlif funksiyaların eyni şəxs tərəfindən həyata keçirilməsinə və ya məhkəmə icraatına cəlb olunmuş başqa şəxslə iyerarxik, yaxud başqa əlaqələrin mövcudluğuna aiddir;

– İkincisi **şəxsi xarakterlidir** və konkret bir işdə hakimlərin davranışından irəli gəlir.

(i) *Funksional xarakterli vəziyyətlər*

a. *Müxtəlif məhkəmə funksiyalarının yerinə yetirilməsi*

78. Cinayət işləri üzrə məhkəmədə hər hansı hakimin məhkəməyədək bəzi qərarlar, o cümlədən həbs qəti imkan tədbiri haqqında qərarlar qəbul etməsi faktı öz-özlüyündə qərəzliliklə bağlı şübhələri əsaslandırma bilməz; əsas bu qərarların həddi və mahiyyətidir (*Fey Avstriyaya qarşı*, § 30; *Sen-Mari Fransaya qarşı*, § 32; *Nortier Niderlanda qarşı*, § 33). Həbs qəti imkan tədbirinin müddətinin uzadılması haqqında qərarlar təqsirliliklə bağlı "yüksək dərəcədə müəyyənlik" tələb etdiyi hallarda, Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, müvafiq "məhkəmələrin" qərəzsizliyi şübhə doğura biləri və ərizəçinin bununla bağlı şübhələri obyektiv olaraq əsaslı hesab oluna bilərdi (*Hausildt Danimarkaya qarşı*, §§ 49-52).

79. Hakimin vaxtilə prokurorluq bölməsinin üzvü olması faktı onun qərəzsizliyindən ehtiyat edilməsi üçün səbəb deyil; bununla belə, hər hansı şəxs mahiyyəti etibarilə həmin bölmədə funksiyalarını yerinə yetirərkən verilən məsələ ilə məşğul ola biləcəyinə ehtimal verən bir vəzifə tutduqdan sonra eyni işin baxılmasında hakim qismində iştirak edərsə, ictimaiyyətin onun qərəzsizliyinə yetərli təminat olmadığı ilə bağlı ehtiyatlanmağa hüququ var (*Pyersak Belçikaya qarşı*, § 30(b) və (d)).

80. Eyni məhkəmə işində istintaq hakimi və məhkəmə baxışı hakimi funksiyalarının ard-arda eyni şəxs tərəfindən yerinə yetirilməsi də Məhkəməni birinci instansiya məhkəməsinin qərəzsizliyinin ərizəçidə şübhə doğura biləcəyi qənaətinə varmağa sövq etmişdir (*De Kubber Belçikaya qarşı*, §§ 27-30).

Lakin birinci instansiya məhkəməsinin hakiminin istintaqda iştirakının vaxt baxımından məhdud olduğu, iki şahidin dindirilməsi ilə yekunlaşdığı, sübutin hər hansı qiymətləndirilməsi ilə nəticələnmədiyi və ya hakimdən hər hansı qənaətə varmağı tələb etmədiyi hallarda Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, ərizəçinin səlahiyyətli milli məhkəmənin qərəzsiz olmadığı ilə bağlı qorxusu obyektiv surətdə əsaslandırılmış hesab edilə bilməz (*Bulut Avstriyaya qarşı*, §§ 33-34).

81. Hakim artıq icraatın başqa mərhələlərində tamamilə formal və prosedural qərarlar qəbul etdiyi halda məhkəmənin qərəzsizliyi ilə bağlı hər hansı sual meydana gəlmir, lakin hakim icraatın başqa mərhələlərində təqsirləndirilən şəxsin təqsiri ilə bağlı fikrini artıq ifadə edibse, qərəzsizliklə bağlı problemlər ortaya çıxa bilər (*Qomezde Liano i Botella İspaniyaya qarşı*, §§ 67-72).

82. Hakimin oxşar, lakin bir-biri ilə bağlı olmayan cinayət ittihamları ilə bağlı qərar qəbul etmiş olması, yaxud başqa bir cinayət mühakimə icraatında təqsirləndirilən şəxslərdən birini mühakimə etməsi faktı öz-özlüyündə hər hansı sonrakı məhkəmə işində hakiminin qərəzsizliyini şübhə altına almaq üçün yetərli deyil (*Kraygiş Almaniyaya qarşı* (qər.); *Xodorkovski və Lebedev Rusiyaya qarşı*, § 544). Lakin əvvəlki qərarlara sonrakı müvafiq icraatlarda təqsirləndirilən şəxsin təqsiri ilə bağlı faktiki önyarğı yaradan qənaətlər daxildirsə, başqa məsələ yaranır (*Poppe Niderlanda qarşı*, § 26; *Şvarsenberger Almaniyaya qarşı*, § 42; *Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı*, § 59).

83. Qərəzsiz olmaq öhdəliyi inzibati və ya məhkəmə qərarını ləğv edən yuxarı instansiya məhkəməsinin üzərinə işi fərqli yurisdiksiya orqanına və ya fərqli tərkibdə həmin orqana baxılmaq üçün göndərmək öhdəliyi qoyduğu kimi qiymətləndirilməməlidir (*Tomann İsveçrəyə qarşı*, § 33; *Stou və Qay Polşaya qarşı* (qər.)).

β. *Məhkəmə icraatının digər iştirakçısı ilə iyerarxik və ya başqa əlaqələr*

İyerarxik əlaqələr

84. Hərbi xidmət personalına qarşı cinayət ittihamının hərbi tribunal tərəfindən müəyyənləşdirilməsi prinsip etibarilə 6-cı Maddənin müddəalarına zidd deyil (*Kuper Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 110). Lakin hərbi gəminin bütün üzvləri sədrlik edən

zabitdən aşağı rütbəyə malik və onun tabeliyində olduqda, ərizəçinin tribunalın müstəqilliyi və qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələri obyektiv olaraq əsaslandırılmış ola bilər (*Findli Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 76; *Miller və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 30-31).

85. Mülki şəxslərin qismən silahlı qüvvələrin üzvlərindən təşkil edilmiş məhkəmə tərəfindən mühakimə edilməsi məhkəmənin qeyri-obyektiv fikirlərin haqsız təsirinə məruz qalması ilə bağlı əsaslı narahatlığa rəvac verə bilər (*İnkal Türkiyəyə qarşı*, § 72; *İbrahim Ülger Türkiyəyə qarşı*, § 26). Hərbi hakim mülki şəxsə qarşı icraatda yalnız hələ də qüvvədə olan müvəqqəti qərarın qəbul edilməsində iştirak etmiş olsa belə, məhkəmə prosesi müstəqil və qərəzsiz məhkəmə tərəfindən aparılması görüntüsündən bütövlükdə məhrum olur (*Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 115).

86. Hərbi məhkəmənin silahlı qüvvələrə qarşı əmələ görə hər hansı mülki şəxsi mühakimə etmək səlahiyyətinin olduğu vəziyyətlər belə məhkəmənin obyektiv qərəzsizliyi ilə bağlı əsaslı şübhələrə rəvac verə bilər. Hərbi məhkəmənin silahlı qüvvələrin üzvü olmayan şəxsi mühakimə etmək səlahiyyətinə malik olduğu məhkəmə sisteminin, hətta məhkəmənin müstəqilliyinə zəmanət verən yetərli təminatlar mövcud olduqda belə, məhkəmə və cinayət mühakimə icraatının tərəfləri arasında mövcud olmalı olan məsafəni heçə endirdiyi asanlıqla düşünülə bilər (*Ergin Türkiyəyə qarşı*, (№. 6), § 49).

87. Hərbi məhkəmələrdə mülki şəxslərə qarşı cinayət ittihamının müəyyən edilməsi yalnız müstəsna hallarda 6-cı Maddəyə uyğun hesab edilə bilər (*Martin Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 44).

Digər əlaqələr

88. Məhkəməyə sədrlik edən hakimin ərinin ərizəçinin işi ilə məşğul olan müstəntiqlər komandasının rəhbəri olduğu aşkar olunduqda, birinci instansiya məhkəməsinin qərəzsizliyi ilə bağlı şübhələr əsaslı hesab olunmuşdur (*Dorojko və Pojarski Estoniyaya qarşı*, §§ 56-58).

89. "Məhkəmənin" hər hansı üzvünün məhkəmə işinin şahidlərindən birini şəxsən tanıması faktı mütləq surətdə onun həmin şəxsin şahid ifadəsinin xeyrinə önyarğılı olacağını göstərmir. Hər bir konkret halda sözügedən tanışlığın məhkəmənin qərəzsiz olmadığını göstərəcək mahiyyətdə və dərəcədə olub-olmadığı qərarlaşdırılmalıdır (*Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38 ittiham tərəfinin iki aparıcı şahidindən birinin işçisinin andlılar arasında olması ilə bağlı; *Hanif və Xan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 141), andlılar arasında polis zabitinin olması ilə bağlı).

(ii) Şəxsi xarakterli vəziyyətlər

90. Qərəzsiz hakim obrazının qorunub saxlanması üçün məhkəmə orqanlarından baxdıqları məhkəmə işləri ilə bağlı maksimum ehtiyatlılıq nümayiş etdirmək tələb olunur. Belə ehtiyatlılıq onları, hətta təhrik olunduqda belə, mətbuatdan istifadə etməkdən çəkinməyə vadar etməlidir. Ədalət mühakiməsinin ali tələbləri və hakim vəzifəsinin yüksək mahiyyəti bu vəzifəni tələq edir (*Buşemi İtaliyaya qarşı*, § 67; *Lavents Latviyaya qarşı*, § 118). Beləliklə, məhkəmənin sədri qərar qəbul etməli olan məhkəməyə sədrlik etməmişdən əvvəl ictimaiyyət qarşısında ərizəçinin işi ilə bağlı mənfi qənaətdə olduğuna işarə edən ifadələrdən istifadə etdikdə, belə bəyanatlar təqsirləndirilən şəxsin onun qərəzsizliyi ilə bağlı narahatlığını obyektiv olaraq əsaslandırır (*Buşemi İtaliyaya qarşı*, § 68; həmçinin bax: *Lavents Latviyaya qarşı*, § 119, hakimin müdafiə tərəfinin ictimai tənqidində iştirak etməsi və təqsirləndirilən şəxsin təqsirini etiraf etməməsinə təəccüb etdiyini ictimaiyyət qarşısında ifadə etməsi ilə bağlı).

91. Milli hüquq xidmətinin bir sıra üzvləri və Milli Hakimler və Prokurorlar Assosiasiyası tərəfindən nəşr edilən qəzet tərəfindən verilən, məhkəmə icraatının siyasi mühiti, Hökumət tərəfindən təklif edilən qanunvericilik islahatlarını və müdafiə strategiyasını tənqid edən, lakin ərizəçinin təqsiri ilə bağlı hər hansı açıqlama verməyən bəyanatların 6-cı Maddənin şərtlərini pozmadığı müəyyən edilmişdir. Bundan əlavə, ərizəçinin işinə baxan məhkəmə

tamamilə təcrübə və təhsili kənar təsirlərdən yüksəkdə dayanmağa imkan verən peşəkar hakimlərdən təşkil olunmuşdu (*Previti İtaliyaya qarşı* (qər.), § 253).

C. Prosesual tələblər

(1) Ədalətlik

Maddə 6 § 1

Hər kəs, ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, ... qanun əsasında yaradılmış məhkəmə vasitəsi ilə ... ədalətli ... araşdırılması ... hüququna malikdir."

(a) Tərəflərin bərabərliyi və çəkişməli məhkəmə prosesi

92. Tərəflərin bərabərliyi ədalətli məhkəmə icraatının əsas xüsusiyyətidir. O, hər bir tərəfə iş üzrə izahatlarını əks tərəflə müqayisədə əlverişsiz vəziyyətdə qalmayacaq şəkildə təqdim etmək üçün əgəlabatan imkanın təmin edilməsini tələb edir (*Fuşe Fransaya qarşı*, § 34; *Bulut Avstriyaya qarşı*, *Bobek Polşaya qarşı*, § 56; *Klimentyev Rusiyaya qarşı*, § 95). Tərəflərin bərabərliyi tərəflər arasında ədalətli balansın qorunmasını tələb edir və cinayət işi və mülki işlərə eyni şəkildə tətbiq edilir.

93. Çəkişməli məhkəmə prosesi hüququ prinsip etibarilə tərəflərin məhkəmənin qərarına təsir etmək məqsədilə təqdim olunmuş bütün sübutlardan və iradlardan xəbərdar olmaq və onları şərh etmək imkanına malik olmasını nəzərdə tutur. Çəkişməli məhkəmə prosesi hüququ tərəflərin bərabərliyi ilə sıx əlaqəlidir və bəzi hallarda Məhkəmə, doğrudan da, bu iki anlayışı birlikdə götürməklə 6 § 1-ci Maddənin müddələrinin pozulduğunu müəyyən edir.

94. Məhkəmənin presedent hüququnda, xüsusən zahiri görüntülərə, eləcə də ictimaiyyətin ədalət mühakiməsinin ədalətli həyata keçirilməsinə qarşı həssaslığının artmasına verilən əhəmiyyətlə əlaqədar əsaslı dəyişikliklər olmuşdur (*Borjers Belçikaya qarşı*, § 24).

95. Cinayət işlərində 6-cı Maddənin 1-ci bəndi 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin xüsusi təminatları ilə üst-üstə düşür, baxmayaraq ki, o, həmin maddədə əksini tapan minimum hüquqlarla məhdudlaşmır. Belə ki, 6-cı Maddənin 3-cü bəndinə daxil olan təminatlar digər elementlərlə yanaşı 6-cı Maddənin 1-ci bəndində müəyyən edilən ədalətli mühakimə konsepsiyasının tərkib hissələrindən biridir.

1. Tərəflərin bərabərliyi

96. Müdafiə tərəfinin hüquqlarının məhdudlaşdırıldığı Kassasiya Məhkəməsində ərizəçiye Baş vəkili (*avocat général*) bəyanatına cavab vermək imkanının verilmədiyi və bəyanatların surətinin əvvəlcədən təqdim edilmədiyi *Berjers Belçikaya qarşı* işdə müəyyən edilmişdir. *Baş vəkili* məhkəmənin məşvərətində məsləhətçi qismində iştirakı tərəflərin bərabərsizliyini gücləndirilmişdir.

97. Məhkəmə müdafiə tərəfinin vəkiliyin səhərin erkən saatlarında nəhayət iş üzrə çıxış etmək imkanı əldə edənə qədər on beş saat gözləməli olduğu cinayət mühakimə icraatında 6 § 3-cü Maddə ilə birlikdə 6 § 1-ci Maddənin pozulduğunu müəyyən etmişdir (*Makfi Fransaya qarşı*). Analoji qaydada Məhkəmə Ali Məhkəmənin cinayət işi üzrə qərarı ilə əlaqədar olaraq tərəflərin bərabərliyi prinsipinin pozulduğunu müəyyən etmişdir. Apellyasiya zamanı təqsirli hesab olunan və məhkəmə iclasında iştirak etməyi xahiş edən ərizəçi qapalı məhkəmə iclasında keçirilən ilkin məhkəmə baxışına buraxılmamışdır (*Juk Ukraynaya qarşı*, § 35).

98. Əksinə, prokuror tərəflərlə müqayisədə daha hündür yerdə dayandığına görə tərəflərin bərabərliyi ilə bağlı ərizəçinin verdiyi şikayət, açıq-aşkar əsassız olduğuna görə qəbuledilməz elan edilmişdir. Təqsirləndirilən şəxs maraqlarının müdafiəsi baxımından əlverişsiz vəziyyətdə olmamışdır (*Diriöz Türkiyəyə qarşı*, § 25).

99. Qanunvericilikdə cinayət mühakimə icraatının qaydalarının müəyyən edilməməsi tərəflərin bərabərliyini poza bilər, çünki onların məqsədi təqsirləndirilən şəxsi hər hansı səlahiyyətin aşılması halından qorumaqdır, buna görə də müdafiənin belə qaydaların olmamasından və ya qeyri-müəyyənliyindən əziyyət çəkmək ehtimalı yüksəkdir (*Koem və başqaları Belçikaya qarşı*, § 102).

100. İttiham və müdafiə tərəflərinin şahidləri ilə bərabər rəftar olunmalıdır; lakin pozuntunun müəyyən olunması şahidin imtiyazlı mövqedən, doğrudan da yararlanıb-yararlanmadığından asılıdır (*Boniş Avstriyaya qarşı*, § 32 və əksinə *Brandstetter Avstriyaya qarşı*, § 45).

101. Dəlillərin müdafiə tərəfinə açıqlanmaması tərəflərin bərabərliyi prinsipini (eləcə də çəkişməli məhkəmə hüququnu) poza bilər (*Kuopila Finlandiyaya qarşı*, § 38, müdafiə tərəfinə əlavə polis hesabatı ilə bağlı şərh verməyə imkan verilməməsi ilə əlaqədar).

102. Tərəflərin bərabərliyini həmçinin təqsirləndirilən şəxsin ictimai maraqların müdafiəsi əsası ilə məhkəmə işinin materiallarına və digər sənədlərə çatımlılığının məhdudlaşdırılması da poza bilər (*Matišek Polşaya qarşı*, § 65).

2. Çəkişməli proses

103. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun fundamental aspekti cinayət mühakimə icraatının, o cümlədən bu prosedurla əlaqədar prosessual elementlərin çəkişmə səciyyəli olması, habelə ittiham və müdafiə tərəfləri arasında tərəflərin bərabərliyinin mövcudluğudur. Cinayət işində çəkişməli proses hüququ dedikdə, həm ittiham, həm də müdafiə tərəfinə qarşı tərəfin təqdim etdiyi sübutlar və fikirlərdən xəbərdar olmaq və onlarla bağlı şərh vermək imkanının verilməsi nəzərdə tutulur. Əlavə olaraq, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi prokurorluq orqanlarından təqsirləndirilən şəxsin lehinə və ya əleyhinə olan bütün maddi sübutları müdafiə tərəfinə açıqlamaq tələb olunur (*Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 60).

104. Cinayət mühakimə icraatında 6-cı Maddənin 1-ci bəndi adətən 6-cı Maddənin 3-cü bəndi çərçivəsindəki müdafiə hüquqları, xüsusilə də şahidləri dindirmək hüququ ilə üst-üstə düşür.

105. Sübutun ictimai maraq naminə müdafiə tərəfinə açıqlanmaması hallarında Məhkəmə konkret məhkəmə işində sübutun açıqlanmamasına icazə verən qərarın əsasının olub-olmadığını təhlil etmir. O, daha çox çəkişməli məhkəmə icraatı və tərəflərin bərabərliyi tələblərinin mümkün dərəcədə ödəndiyini və təqsirləndirilən şəxsin maraqlarının qorunması üçün adekvat təminatların verildiyini yəqin etmək məqsədilə, açıqlanmama qərarının qəbulu prosesini yoxlayır.

106. *Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı işində* [BP] Məhkəmə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən etmişdir, çünki ittiham tərəfi sözügedən sübutu birinci instansiya məhkəməsinin hakiminə təqdim etməmiş, ona sübutun açıqlanması məsələsi ilə bağlı qərar qəbul etmək imkanı verməmiş, beləliklə də, ərizəçini ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum etmişdir. Lakin *Casper Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP] (§ 58) işində Məhkəmə açıqlanmayan materialın ittiham materiallarının bir hissəsini təşkil etməməsi və heç vaxt andlılara təqdim edilməməsi faktına əsaslanaraq, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulmadığını qəet etmişdir.

107. Lakin müvafiq sübutun açıqlanması hüququ mütləq hüquq deyil. Cinayət mühakimə icraatında milli təhlükəsizlik və ya qisas riski ilə üzləşən şahidlərin qorunması, yaxud polis istifadə etdiyi cinayət istintaqı metodlarının sirrinin mühafizəsi kimi toqquşan maraqlardan söhbət gedə bilər və bu maraqlar təqsirləndirilən şəxsin hüquqları ilə müqayisə olunmalıdır. Bəzi hallarda başqa şəxsin fundamental hüquqlarının qorunması və ya vacib ictimai marağın təmin edilməsi məqsədilə müəyyən sübutun müdafiə tərəfinə açıqlanmaması zəruri ola bilər. Lakin 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə əsasən yalnız son dərəcə zəruri hallarda müdafiə tərəfinin hüquqlarını məhdudlaşdıran belə tədbirlərə icazə verilir (*Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 58). Bundan əlavə, təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə araşdırmasının

ədalətli olması üçün hüquqların məhdudlaşdırılmasının müdafiə tərəfi üçün yaratdığı çətinliklər, məhkəmə orqanları tərəfindən riayət olunan prosedurlar vasitəsilə yetərli dərəcədə balanslaşdırılmalıdır (*Doorson Niderlanda qarşı*, § 72; *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 54).

108. *Edwards və Lyuis Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP] işində ərizəçilərin sübuta çatımlılığının təmin edilməsindən imtina edilmişdi, beləliklə, onların nümayəndələri təhrik etmə işi üzrə mövqelərini məhkəmə qarşısında tam əsaslandırma bilməmişdilər. Müvafiq olaraq, Məhkəmə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu qət etmişdir, çünki sübutun açıqlanması və təhrik etmə məsələlərinin müəyyələndirilməsi üçün istifadə edilən prosedur çəkişməli məhkəmə icraatı və tərəflərin bərabərliyi tələblərinə cavab vermir, eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin qorunması üçün adekvat təminatları ehtiva etmirdi.

109. Tərəflərin iclasdan əvvəl məruzəçi hakimin hesabatını almadığı, baş vəkilin isə aldığı və tərəflərin baş vəkilin bəyanatlarına cavab vermək imkanının olmadığı halda da çəkişməli məhkəmə icraatı hüququnun pozulduğu müəyyən edilmişdir (*Raynhard və Sliman-Kaid Fransaya qarşı*, §§ 105-106).

(B) Məhkəmə qərarlarının əsaslandırılması

110. Ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsi ilə bağlı prinsipi əks etdirən, formalaşmış presedent hüququna əsasən, məhkəmələrin və tribunalların qərarları əsaslandığı səbəbləri adekvat şəkildə göstərməlidir (*Papon Fransaya qarşı*, (qər.)).

111. Əsaslandırılmış qərarlar tərəflərə eşidildiklərini nümayiş etdirmək, beləliklə də onların verilmiş qərarı qəbul etməyə daha meylli olmasına töhfə vermək məqsədi daşıyır. Bundan əlavə, onlar hakimləri qərarlarını obyektiv arqumentlərlə əsaslandırmağa, həmçinin müdafiə tərəfinin hüquqlarını qorumağa vadar edir. Lakin, səbəblərin göstərilməsi öhdəliyinin həcmi qərarın xarakterindən asılı olaraq dəyişir və məhkəmə işinin halları nəzərə alınmaqla müəyyələndirilməlidir (*Ruiz Toriya İspaniyaya qarşı*, § 29).

112. Məhkəmələr irəli sürülmüş hər bir arqumentə cavab vermək məcburiyyətində olmasalar da (*Van de Hurk Niderlanda qarşı*, § 61), qərardan aydın olmalıdır ki, məhkəmə işinin əsas məsələlərinə baxılıb (bax: *Boldea Rumuniyaya qarşı*, § 30).

113. Milli məhkəmələr qərarlarının nəyə əsaslandığını kifayət qədər aydın göstərməlidirlər ki, məhkəmə işinin istənilən tərəfi mümkün apellyasiya hüququndan effektiv istifadə edə bilsin (*Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı*, *Boldea Rumuniyaya qarşı*).

1. Andlı iclasçılar tərəfindən qəbul edilmiş qərarların əsaslandırılması

114. Cinayət işlərində andlılar nadir hallarda verdiklərini əsaslandırırlar və bunun ədalətliliyi bir sıra işlərdə əvvəl Komissiya, daha sonra Məhkəmə tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir.

115. Konvensiya andlılardan qərarlarını əsaslandırmağı tələb etmir və 6-cı Maddə verdiktin əsaslandığı səbəblər göstərilməsə belə, təqsirləndirilən şəxsin andlılar tərəfindən mühakimə olunmasına mane olmur (*Sariç Danimarkaya qarşı*, (qər.)). Bununla belə, ədalətli məhkəmə araşdırması tələbinin təmin edilməsi üçün təqsirləndirilən şəxs, eləcə də ictimaiyyət verilən verdikti başa düşə bilməlidir; bu, özbaşınalıq qarşı son dərəcə vacib zəmanətdir (*Takske Belçikaya qarşı [BP]*, § 92; *Legiyon Fransaya qarşı*, § 53).

116. Andlıların iştirakı ilə ağır cinayətlər məhkəməsi zamanı andlılardan şəxsi qənaətlərinin səbəblərini göstərmək tələb olunmadığından - və ya buna icazə verilmədiyindən - hər bir xüsusi prosessual xüsusiyyət nəzərə alınmalıdır. Belə halda 6-cı Maddə hər hansı özbaşınalıq riskindən yayınmaq və təqsirləndirilən şəxsin hökmün əsaslarını başa düşməsinə imkan vermək məqsədilə yetərli təminatların olub-olmadığının qiymətləndirilməsini tələb edir. Belə prosessual təminatlara, məsələn, sədrlik edən hakimin andlılara ortaya çıxan hüquq məsələləri və ya təqdim edilmiş sübutlarla bağlı istiqamət və ya təlimatlar verilməsi, andlılara

ünvanladığı birmənalı suallar aid ola bilər ki, bunlar da verdikdən əsaslandığı, andlıların cavablarının əsaslandırılmaması faktını yetərli qədər kompensasiya edən çərçivəni formalaşdır (bax: *R. Belçikaya qarşı* (qər.), *Zaruvali Belçikaya qarşı* (qər.), *Planka Avstriyaya qarşı* (qər.) və *Papon Fransaya qarşı* (qər.)). Ağır cinayətlər məhkəməsinin hər bir təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə ağırlaşdırıcı halların mövcudluğu haqqında aydın suallar qaldırmaqdan imtina etdiyi, beləliklə də, andlıları ərizəçinin cinayət məsuliyyətini müəyyən etmək imkanından məhrum etdiyi hallarda, Məhkəmə 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu qət etmişdir (*Göktəpə Belçikaya qarşı*, § 28).

117. *Bellerin Laceras İspaniyaya qarşı* (qər.) işində Məhkəmə qeyd etmişdir ki, etiraz edilən andlıların müzakirələrinin əlavə edildiyi hökmdə andlıların ərizəçinin təqsirli bilinməsi üçün müəyyən etməli olduğu faktların siyahısı, həmin faktların hüquqi təhlili, eləcə də qərarın verilməsi məqsədilə sözügedən işdə ərizəçinin məsuliyyət dərəcəsinə təsir etdiyi müəyyən edilmiş hallara istinadlar var idi. Buna görə də Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, sözügedən hökmdə Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndinə müvafiq olaraq yetərli əsaslandırma var idi.

118. Təqsirləndirilən şəxsin malik olduğu hər bir şikayət imkanı nəzərə alınmalıdır (*Takske Belçikaya qarşı* [BP], § 92). *Takske Belçikaya qarşı* [BP] məhkəmə işində ərizəçi ilə bağlı yalnız dörd sual irəli sürülmüşdü; onlar digər təqsirləndirilən şəxslərlə bağlı suallarla oxşar ifadələrdən istifadə edilməklə formalaşdırılmışdı və ərizəçiyə hansı faktiki və ya hüquqi əsaslarla ittiham olunduğunu müəyyən etməyə imkan vermirdi. Beləliklə, nə üçün təqsirli hesab olduğunu anlaya bilməməsi ədalətsiz məhkəmə araşdırmasına səbəb olmuşdu (§ 100).

119. *Cadc Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.) işində Məhkəmə müəyyən etmişdir ki, Şotland andlılarının əsaslandırılmamış verdiktinin ümumi konteksti təqsirləndirilən şəxsin verdikti başa düşməsi üçün yetərli idi. Bundan əlavə, Şotland qanunvericiliyində nəzərdə tutulan apellyasiya imkanlarının andlıların düzgün olmayan qərarlarının düzəldilməsi üçün yetərli olması Məhkəməni qane etmişdi. Həmin qanunvericiliyə əsasən, Apellyasiya Məhkəməsi geniş nəzarət, eləcə də ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməməsinin nəticəsi olan hər hansı hökmü ləğv etmək səlahiyyətinə malik idi.

(C) Susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək hüququ

1. Təsdiqi və tətbiq dairəsi

120. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək hüququna malikdir (*Funke Fransaya qarşı*, § 44; həmçinin bax: *Ohalloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 45; *Sanders Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 60). Susmaq hüququ və özünə qarşı ifadə verməmək haqqında müddəa 6-cı Maddədə xüsusi olaraq qeyd edilməsə də, 6-cı Maddə çərçivəsində ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışının mərkəzində dayanan beynəlxalq standartlarda geniş şəkildə tanınmışdır. Təqsirləndirilən şəxsin hakimiyyət orqanları tərəfindən qeyri-qanuni olaraq danışmağa məcbur edilməkdən qorunmasını təmin etməklə bu immunitətlər ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməməsinin qarşısını almağa və 6-cı Maddənin məqsədlərinə təminat verməyə imkan verir (*ConMurrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 45).

121. Özünə qarşı ifadə verməmək hüququ ən sadəsindən ən mürəkkəbinə qədər bütün cinayət növləri ilə bağlı cinayət mühakimə icraatlarına aiddir (*Sanders Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 74).

122. Susmaq hüququ şübhəlinin polis tərəfindən dindirildiyi andan etibarən başlayır (*Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 45).

2. Əhatə dairəsi

123. Özünə qarşı ifadə verməmək hüququ cinayət işində ittiham tərəfinin təqsirləndirilən şəxsə qarşı öz versiyasını sübut etmək üçün "**məcbur etmə**" və təqsirləndirilən şəxsin iradəsi

əleyhinə təzyiq üsulları ilə əldə edilmiş sübuta əl atmamasını nəzərdə tutur (*Sanders Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 68; həmçinin bax: *Bikov Rusiyaya qarşı*, [BP], § 92).

124. Bununla belə, özünə qarşı ifadə verməmək haqqında müddəa təqsirləndirilən şəxsdən məcbur etmə səlahiyyətlərindən istifadə vasitəsilə əldə oluna bilən, lakin təqsirləndirilən şəxsin iradəsindən asılı olmayaraq mövcud olan materialların, məsələn, order əsasında əldə edilmiş sənədlərin, nəfəs, qan, sidik və DNT testi üçün bədən toxuması örnəklərinin cinayət mühakimə icraatında istifadə olunmasına şamil olunmur (*Sanders Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 69; həmçinin bax: *Ohalloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP] § 47).

125. "Vəkilə" çıxışın erkən təmin edilməsi, cinayət prosesinin öz əleyhinə ifadə verməmək haqqında müddəanın məğzinə zidd olub-olmadığını yoxlanması zamanı Məhkəmə tərəfindən nəzərə alınmalı prosesual təminatlardan biridir. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun kifayət qədər "praktik və effektiv" qalması üçün vəkilə çıxış imkanı, bir qayda olaraq, şübhəlinin polis tərəfindən ilk dəfə dindirildiyi andan etibarən təmin edilməlidir, lakin hər bir məhkəmə işinin xüsusi hallarının nəzərə alınması ilə bu hüququn məhdudlaşdırılması üçün inandırıcı səbəblərin olduğunun nümayiş etdirildiyi hallar istisna təşkil edir (*Salduz Türkiyəyə qarşı* [BP], §§ 54-55).

126. Polis məntəqəsində həbs altında saxlanan şəxslər həm susmaq və özünə qarşı ifadə verməmək hüququ, həm də dindirilən zaman vəkilin yardımından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu hüquqlar bir-birilərindən kifayət qədər müstəqildir: bir hüquqdan imtina digər hüquqdan da imtinanı nəzərdə tutmur. Bununla belə, bu hüquqlar bir-birilərini tamamlayır, çünki polis məntəqəsində həbs altında olan şəxslər hakimiyyət orqanları tərəfindən susmaq hüquqları barədə əvvəlcədən məlumatlandırılmadıqda vəkil yardımını ilə *a fortiori* təmin edilməlidirlər (*Navone və başqaları Monakoya qarşı*, § 74; *Brusko Fransaya qarşı*, § 54). Hər hansı şübhəlinin susmaq hüququ barədə məlumatlandırılmasının əhəmiyyəti o dərəcədə böyükdür ki, həmin şəxs polis tərəfindən sözlərinin əleyhinə istifadə oluna biləcəyi barədə məlumatlandırıldıqdan sonra könüllü olaraq ifadə verməyə razılaşa belə, şübhəli birbaşa susmaq hüququ haqqında aydın məlumatlandırılmadığı və onun bu qərarı vəkilin yardımını olmadan qəbul edildiyi təqdirdə, şübhəlinin həmin seçimi tam məlumatlılığa əsaslanan seçim hesab edilmir (*Navone və başqaları Monakoya qarşı*, § 74; *Stoykoviç Fransa və Belçikaya qarşı*, § 54).

127. Susmaq hüququ və özünə qarşı ifadə verməmək haqqında müddəa prinsip etibarilə şübhəlinin polis tərəfindən dindirilən zaman susmağı və ya danışmağı seçmək azadlığını qoruyur. Belə seçim azadlığı şübhəlinin dindirilmə zamanı susmağı seçdiyi, hakimiyyət orqanlarının isə etirafa və ya özünü ifşaedici başqa bəyanatlara nail olmaq üçün **hiylədən** istifadə etdiyi (bu məhkəmə işində etiraf ərizəçi ilə eyni kameranı bölüşən polis informatoruna edilmişdi) və bu yolla əldə edilmiş etiraf və ya bəyanatların məhkəmədə sübut kimi təqdim olunduğu məhkəmə işində bu seçim hüququ ciddi surətdə pozulmuşdu (*Allan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 50).

128. Əksinə, *Bikov Rusiyaya qarşı* işdə [BP] ərizəçi hər hansı təzyiqlə məruz qalmamışdı, həbs altında saxlanmamışdı, polis məlumatçısı ilə görüşmək, onunla danışmaqda və ya danışmaqdan imtina etməkdə sərbəst idi. Bundan əlavə, söhbətin lent yazısı məhkəmədə ərizəçinin təqsirli bilinməsi üçün əsas təşkil edən birbaşa etiraf hesab edilməmişdi; o, məhkəmə tərəfindən qiymətləndirilən kompleks sübutlar arasında məhdud rol oynamışdır (§§ 102-103).

3. Nisbi hüquq

129. Susmaq hüququ mütləq hüquq deyil (*Con Murray Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 47).

130. Prosesin öz əleyhinə ifadə verməmək haqqında müddəanın məğzinə zid olub-olmamasının yoxlanılması zamanı Məhkəmə xüsusən aşağıdakıları nəzərə alır:

- məcbur etmənin xarakteri və dərəcəsi;

- prosesdə hər hansı müvafiq təminatların mövcudluğu;
- bu yolla əldə edilmiş hər hansı materialın necə istifadə edildiyi (*Yalloh Almaniyaya qarşı* [BP], § 101; həmçinin bax: *Ohalloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 55; *Bikov Rusiyaya qarşı* [BP], § 104).

131. Bir tərəfdən, ittiham yalnız və əsas etibarilə təqsirləndirilən şəxsin susmasına, yaxud suallara cavab verməkdən və ya öz əleyhinə sübut verməkdən imtina etməsinə əsaslanmamalıdır. Digər tərəfdən, susmaq hüququ təqsirləndirilən şəxsin susmasının (açıq-aşkar təqsirləndirilən şəxsdən izahat tələb edən vəziyyətlərdə) ittiham tərəfinin təqdim etdiyi sübutların inandırıcılığının qiymətləndirilməsində nəzərə alınmasının qarşısını almır. Buna görə də təqsirləndirilən şəxsin cinayət mühakimə icraatı müddətində susmaq qərarının mütləq surətdə heç bir nəticəsinin olmayacağını demək olmaz.

132. Təqsirləndirilən şəxsə qarşı qənaətlərin onun susmasından əldə edilməsinin 6-cı maddənin şərtlərini pozub-pozmadığının müəyyən edilməsi zamanı məhkəmə işinin bütün halları nəzərə alınmalıdır və milli məhkəmələrin konkret bir işdə sübutların və məcbur etmə dərəcəsini qiymətləndirən zaman müvafiq qənaətlərə verdiyi əhəmiyyətə xüsusi diqqət yetirilməlidir (*Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 47).

133. Bundan əlavə, istintaqda ictimai marağın əhəmiyyəti və konkret hüquq pozuntusuna görə təyin edilən cəza nəzərə alın və təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı sübutun qanuni yolla toplanması ilə bağlı marağı ilə müqayisə oluna bilər. Lakin, ictimai maraqla bağlı narahatlıqlar özünə qarşı ifadə verməmək haqqında müddəa daxil olmaqla, ərizəçinin müdafiə hüquqlarının əsl mahiyyətinin pozulmasına haqq qazandıra bilməz (*Yalloh Almaniyaya qarşı*, [BP], § 97). Qeyri-məhkəmə tədqiqatı zamanı məcburi şəkildə əldə edilmiş cavabların məhkəmə icraatında təqsirləndirilən şəxsin ifşası məqsədilə istifadəsinə haqq qazandırmaq üçün ictimai marağa əsaslanmaq olmaz (*Hini və MakQines İrlandiyaya qarşı*, § 57).

(D) Qanunsuz yolla və ya Konvensiya hüquqlarının pozulması ilə əldə edilən sübutdan istifadə

134. 6-cı Maddə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna zəmanət versə də, sübutların mümkünlüyü ilə bağlı hər hansı qayda müəyyən etmir və bu, ilk növbədə milli qanunvericiliklə tənzimlənə bilər (*Şenk İsveçrəyə qarşı*, §§ 45-46; *Heqlas Çex Respublikasına qarşı*, § 84).

135. Buna görə də, Məhkəmənin rolu, prinsip etibarilə, müəyyən növ sübutların - məsələn, milli qanunvericiliyə görə qeyri-qanuni əldə edilmiş sübutun mümkün olub-olmadığını müəyyən etməkdən deyildir. Cavab verilməli olan sual bütövlükdə məhkəmə icraatının, o cümlədən sübutun əldə edilmə üsulunun ədalətli olub-olmamasıdır. Bura iddia olunan qanunsuzluğun, başqa Konvensiya hüququnun pozulması halında müəyyən edilmiş pozuntunun xarakterinin nəzərə alınması daxildir (*Xan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 34; *P.G. və C.H. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 76; *Allan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 42).

136. Bütövlükdə məhkəmə icraatının ədalətli olub-olmadığının müəyyən edilməsi zamanı həmçinin müdafiə hüquqlarına riayət edilib-edilmədiyini nəzərə alınmalıdır. Xüsusən, ərizəçiyə sübutun həqiqiliyinə və istifadəsinə qarşı etiraz etmək imkanının verilib-verilmədiyini mütləq yoxlanmalıdır. Bundan əlavə, sübutun keyfiyyəti, onun əldə edildiyi şərait və bu şəraitin sübutun etibarlılığına və səhihliyinə kölgə salıb-salmadığı mütləq nəzərə alınmalıdır. Əldə edilmiş sübut başqa materialla dəstəklənmədikdə, ədalətlik problemi mütləq surətdə ortaya çıxmasa da, qeyd edilə bilər ki, sübut çox güclü olduqda və etibarlı olmamaq riski daşmadıqda, dəstəkləyici sübuta olan ehtiyac da müvafiq olaraq zəif olur (*Bikov Rusiyaya qarşı* [BP], § 89; *Yalloh Almaniyaya qarşı* [BP], § 96). Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə sözügedən sübutun məhkəmə icraatının nəticəsi üçün həlledici olub-olmadığına da əhəmiyyət verir (*Gefgen Almaniyaya qarşı*).

137. Müəyyən edilmiş Konvensiya pozuntusunun xarakterinin araşdırılmasına gəldikdə

isə, 8-ci Maddənin pozulması ilə əldə edilən məlumatın sübut kimi istifadəsinin bütövlükdə məhkəmə prosesini 6-cı Maddənin ziddinə ədalətsiz edib-etmədiyi, məhkəmə işinin bütün halları, xüsusən ərizəçinin müdafiə hüququ və sözügedən sübutun keyfiyyəti və əhəmiyyəti nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir (*Gefgen Almaniyaya qarşı*, [BP], § 165).

138. Lakin 3-cü Maddənin pozulması ilə əldə edilmiş sübutun cinayət mühakimə icraatında istifadəsinə xüsusi yanaşma tətbiq edilir. Konvensiyanın zəmanət verdiyi əsas və mütləq hüquqlardan birinin pozulması nəticəsində təmin edilmiş belə sübutdan istifadə (belə sübutun mümkün hesab edilməsi ittiham hökmü üçün həlledici olmadıqda belə) hər zaman məhkəmə icraatının ədalətliliyi ilə bağlı ciddi suallar ortaya çıxarır (*Yalloh Almaniyaya qarşı* [BP], §§ 99 və 105; *Arutunyan Ermənistanına qarşı*, § 63).

139. Buna görə də cinayət mühakimə icraatında 3-cü Maddənin pozulması nəticəsində əldə edilən bəyanatın istifadəsi - davranışın işgəncə, qeyri-insani və ya alçaldıcı rəftar kimi təsnif edilməsindən asılı olmayaraq - 6-cı Maddənin pozulması çərçivəsində bütövlükdə icraatın avtomatik olaraq ədalətsiz elan edilməsinə səbəb olur (*El Haski Belçikaya qarşı*; *Gefgen Almaniyaya qarşı* [BP], § 166). Bu, həmçinin, birbaşa işgəncə nəticəsində əldə edilən maddi sübutun istifadəsi üçün keçərlidir (*Yalloh Almaniyaya qarşı* [BP], § 105; *Gefgen Almaniyaya qarşı* [BP], § 167). 3-cü Maddənin ziddinə qeyri-insani rəftar kimi təsnif edilən, lakin işgəncə olmayan hərəkətlər nəticəsində əldə edilmiş belə sübutun mümkün hesab olunması yalnız o halda 6-cı Maddənin şərtlərini pozur ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsinin pozuntusu təqsirləndirilən şəxsə qarşı aparılan icraatın nəticəsinə, yəni ittiham hökmünə və ya cəzalandırılmasına təsir göstərdiyi sübut olunsun (*El Haski Belçikaya qarşı*, § 85; *Gefgen Almaniyaya qarşı* [BP], § 178).

140. Bu prinsiplər yalnız 3-cü Maddəyə zidd rəftarın qurbanının faktiki təqsirləndirilən şəxs olduğu hallarda deyil, həm də söhbətin üçüncü tərəflərdən getdiyi hallara tətbiq olunur (*El Haski Belçikaya qarşı*, § 85). Məhkəmə xüsusən müəyyən etmişdir ki, işgəncə nəticəsində əldə edilmiş sübutun məhkəmə prosesində istifadəsi, sübutun alındığı şəxs üçüncü tərəf olduqda belə, ədalət mühakiməsi prinsipinin kobud inkarıdır (*Otman (Əbu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 263 və 267).

(E) Təhrik etmə

1. Nəzərə alınmalı olan ümumi məqamlar

141. Məhkəmə hakimiyyət orqanlarının xüsusən mütəşəkkil cinayət və korrupsiya işlərində xüsusi istintaq metodlarına müraciət etmək zərurətini qəbul edir. Bununla əlaqədar olaraq, o müəyyən etmişdir ki, xüsusi istintaq metodlarından istifadə - ələlxüsus, gizli metodlar - öz-özlüyündə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu pozmur. Lakin belə metodların istifadəsi zamanı polis təhriki riskini nəzərə alsaq, onların istifadəsi aydın çərçivə daxilində həyata keçirilməlidir (*Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], § 51).

142. Mütəşəkkil cinayətkarlığın artması Dövlətlərdən müvafiq tədbirlərin görülməsini tələb etsə də, ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsi tələbini nəzərdə tutan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ ən adidən ən mürəkkəbə qədər bütün cinayət hüququ pozuntularına tətbiq olunur. *Ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsi hüququ demokratik cəmiyyətdə elə əhəmiyyətli yer tutur ki, əlverişlilik naminə qurban verilə bilməz* (eyni mənbə, § 53). Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə polis gizli fəaliyyət göstərə biləcəyini, lakin cinayətə təhrik etməməli olduğunu vurğulamışdır (*Xudobin Rusiyaya qarşı*, § 128).

143. Bundan əlavə, Konvensiya ilkin istintaq mərhələsində və hüquq pozuntusunun xarakterinin icazə verdiyi hallarda, anonim informator kimi mənbələrdən istifadəni istisna etmir, belə mənbələrin sonradan məhkəmə tərəfindən ittiham hökmü üçün istifadə olunması isə başqa məsələdir (*Teyşeyra de Kastro Portuqaliyaya qarşı*, § 35). Belə istifadə yalnız sui-istifadəyə qarşı adekvat və yetərli təminatlar, xüsusən sözügedən istintaq tədbirlərinə icazənin verilməsi, onların həyata keçirilməsi və nəzarəti üçün aydın və proqnozlaşdırıla bilən

prosedur mövcud olduqda məqbul sayıla bilər (*Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], § 51). Gizli əməliyyatlar üzərində nəzarəti yerinə yetirən orqana gəldikdə isə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, məhkəmə nəzarəti ən uyğun vasitədir, lakin prokuror tərəfindən nəzarət kimi adekvat prosedur və təminatların mövcud olması şərtilə başqa vasitələrdən istifadə olunma bilər (*Bannikova Rusiyaya qarşı*, § 50).

144. Gizli agentlərin istifadəsinə aydın məhdudiyyətlər və təminatlarla tənzimlənmək şərtilə yol verilə bilsə də, ictimai maraq polis təhrikçiliyi nəticəsində əldə edilmiş sübutdan istifadə olunmasına bəraət qazandıra bilməz, belə ki, bu, təqsirləndirilən şəxsi ən əvvəldən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum edə bilər (*Ramanauskas Litvaya qarşı*, [BP], § 54).

145. Müvafiq olaraq, gizli agentlərin istifadə olunduğu hallarda ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna riayət olunduğunu yəqin etmək üçün Məhkəmə, əvvəla, cinayət təhrikinin olub-olmadığını ("*təhrikin maddi testi*") və əgər təhrikə yol verilibsə, ərizəçinin milli məhkəmələr qarşısında təhrik olunması arzumentindən istifadə edə bilib-bilməməsi nəzərə alır (*Bannikova Rusiyaya qarşı*, §§ 37 və 51). Dövlət, yaxud hakimiyyət orqanlarına yardım edən fərdi şəxs tərəfindən işə cəlb olunmasından asılı olmayaraq, agentin fəaliyyətinin cinayət təhrikdən ibarət olduğu və nəticədə əldə olunmuş sübutun cinayət mühakimə icraatında təqsirləndirilən şəxsə qarşı istifadə olunduğu halda Məhkəmə Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndinin pozulduğunu qət etmişdir (*Ramanauskas Litvaya qarşı*, [BP], § 73).

2. Təhrikin maddi testi

146. Məhkəmənin tərifinə əsasən, pərdə altında qanuni istintaqın əksinə olaraq, təhrik² təhlükəsizlik qüvvələrinin üzvləri, yaxud onların təlimatları əsasında fəaliyyət göstərən şəxs olmalarından asılı olmayaraq vəzifəli şəxslərin, cinayət fəaliyyətini mahiyyət etibarilə passiv formada araşdırmaqla kifayətlənmədikləri və hüquq pozuntusunun mümkünlüyünü müəyyən etmək, beləliklə, sübut təmin edib cinayət təqibi başlatmaq məqsədilə subyektə onu hüquq pozuntusu törətməyə (əks halda törədilməyəcək bir pozuntuya) sövq edəcək şəkildə təsir etdikləri vəziyyətdir (*Ramanasukas Litvaya qarşı* [BP], § 55).

147. Əməliyyatın "*əsasən passiv*" olub-olmadığının qərarlaşdırılması zamanı Məhkəmə gizli əməliyyatın kökündə dayanan səbəbləri və onu yerinə yetirən hakimiyyət orqanlarının davranışını nəzərdən keçirir. Məhkəmə, xüsusən, təqsirləndirilən şəxsin cinayət fəaliyyətində iştirak etməsi və ya cinayət əməli törətməyə meyilli olması ilə bağlı əsaslı şübhənin olub-olmadığını müəyyən edir (*Bannikova Rusiyaya qarşı*, § 38).

148. Məhkəmə bu qiymətləndirmədə bir sıra amilləri nəzərə alır. Məsələn, daha əvvəl baxılmış əhəmiyyətli *Teyşeyra de Kastro Portuqaliyaya qarşı* işdə Məhkəmə *o cümlədən* ərizəçinin daha əvvəl məhkumluğunun olmamasını, onun barəsində heç bir istintaqın açılmadığını, onun polis əməkdaşlarına məlum olmamasını, evində narkotik maddə tapılmamasını və həbs zamanı onun üstündə tapılan narkotik maddənin miqdarının gizli agentlərin almaq istədiyindən çox olmamasını nəzərə almışdı. Məhkəmə qət etmişdir ki, agentlərin fəaliyyəti gizli agentlərin fəaliyyət sərhədlərini aşmış, çünki onlar şəxsi hüquq pozuntusuna təhrik etmişdilər və onların müdaxiləsi olmasa idi sözügedən hüquq pozuntusunun törədiləcəyini göstərən heç bir əlamət yox idi (§§ 37-38).

149. Daha əvvəl məhkumluğun olması öz-özlüyündə cinayət əməlinə meyilliliyin mövcud olduğunu göstərmir (*Konstantin və Stoyan Rumuniyaya qarşı*, § 55). Lakin ərizəçinin narkotik maddənin cari qiyməti ilə tanış olması və qısa müddətə narkotik maddə əldə edə bilməsi, eyni zamanda əlində imkan olsa da, sövdələşmədən imtina etməməsi Məhkəmə tərəfindən cinayət fəaliyyətinin və ya belə bir niyyətin daha əvvəl də mövcud olduğunun göstəricisi hesab olunmuşdur (*Şennon Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.)).

²Təhrik, polis təhriki, *təhrikçi agentlər* terminləri Məhkəmənin presedent hüququnda bir-birilərini əvəz edə biləcək şəkildə istifadə edilir.

150. Ərizəçinin sözügedən əməli törətmək üçün təzyiqə məruz qoyulub-qoyulmadığı da nəzərə alınmalı olan daha bir amildir. Ərizəçinin cinayət əməlində iştirakı və ya cinayət törətməyə meylli olduğu barədə hər hansı obyektiv şübhə mövcud olmadıqda, ərizəçi ilə əlaqənin qurulmasına təşəbbüsün göstərilməsi (*Burak Hun Türkiyəyə qarşı*, § 44), ərizəçinin ilkin etirazına baxmayaraq təkrar təklifin verilməsi, inadkarlıqla cinayətə təhrik (*Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], § 67), orta qiymətdən yüksək təklifin verilməsi (*Malininas Litvaya qarşı*, § 37), narkotik abstenziya əlamətlərinə istinad etməklə ərizəçidə mərhəmət hissi yaratmaq (*Vanyan Rusiyaya qarşı*, §§ 11 və 49) Məhkəmə tərəfindən hüquq mühafizə orqanlarının işçisi və ya onların təlimatı əsasında fəaliyyət göstərən fərdi şəxs olmasından asılı olmayaraq sözügedən agentin ərizəçinin cinayət törətmək üçün təzyiqə məruz qoyduğunu müəyyən edilmişdir.

151. Başqa bir əhəmiyyətli sual budur ki, Dövlət agentləri cinayət fəaliyyətini başlatmaqdan daha çox ona "qoşulmuş" və ya "nüfuz etmiş" hesab oluna bilərlərmi. Sonuncu halda, sözügedən fəaliyyət gizli əməliyyatın sərhədləri daxilində qalır. *Miliniene Litvaya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə hesab etmişdir ki, polis xüsusən fərdi şəxsə söhbətləri lentə almaq üçün texniki avadanlıq verməklə və ərizəçiyə maliyyə stimulunun təklif edilməsinə dəstək göstərməklə hadisələrin gedişatına təsir etsə də, onların fəaliyyəti cinayət fəaliyyətinin başladılmasından çox ona "qoşulma" kimi qəbul edilmişdir, belə ki, bu halda təşəbbüs fərdi şəxs tərəfindən göstərilmişdir. Bu şəxs polisə şikayət etmişdir ki, ərizəçi onun iş üzrə əlverişli nəticə əldə edə bilməsi üçün rüşvət tələb edir və yalnız bu şikayət alındıqdan sonra şikayətin yoxlanması məqsədilə əməliyyata baş prokurorun müavini tərəfindən icazə verilmiş və nəzarət edilmişdir ((§§ 3738); bənzər əsaslandırma üçün bax: *Sekveyra Portuqaliyaya qarşı* (qər.); *Eurofinacom Fransaya qarşı* (qər.)).

152. Gizli polis əməliyyatının başladılma və yerinə yetirilmə qaydası ərizəçinin təhrikə məruz qalıb-qalmadığının qiymətləndirilməsində vacib əhəmiyyət daşıyır. Sözügedən istintaq tədbirinə icazənin verilməsi, eləcə də onun yerinə yetirilməsi və nəzarəti üçün aydın və proqnozlaşdırıla bilən prosedurların olmaması həmin fəaliyyətin təhrik olduğu qənaətinin yaranmasına rəvac verir (bax: məsələn, *Teşeyra de Kastro Portuqaliyaya qarşı*, burada Məhkəmə gizli agentlərin müdaxiləsinin hakim tərəfindən nəzarət olunan narkotik ticarəti əleyhinə rəsmi əməliyyatın bir hissəsi olmaması faktını qeyd etmişdir (§ 38); *Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], burada hansı səbəblərin və ya şəxsi motivlərin gizli agentləri məsələni tabe olduqları şəxslərin diqqətinə çatdırmadan öz təşəbbüsləri ilə ərizəçiyə yaxınlaşmağa sövq etdiyi məlum deyildi (§ 64); *Vanyan Rusiyaya qarşı*, burada Məhkəmə qeyd etmişdi ki, polis əməliyyatına icazə daha sonra əməliyyatı həyata keçirən orqanın adı inzibati qərarı ilə verilmişdi və qərara planlaşdırılan sınaq satınalmanın səbəbləri və məqsədləri haqqında çox az məlumat daxil idi və əməliyyat üzərində məhkəmənin və ya başqa qurumun müstəqil nəzarəti həyata keçirilməmişdir (§§ 46-47). Bununla əlaqədar olaraq Rusiya hakimiyyət orqanları tərəfindən istifadə olunan "sınaq satınalma" texnikası *Veslov və başqaları Rusiyaya qarşı* işdə ətraflı təhlil edilmişdir və Məhkəmə qət etmişdir ki, sözügedən prosedurdə çatışmazlıqlar olub və ərizəçiləri polisin özbaşına fəaliyyətinə məruz qoyub və onlara qarşı cinayət mühakimə icraatının ədalətliyinə mənfi təsir edib. Məhkəmə həmçinin müəyyən etmişdir ki, milli məhkəmələr ərizəçilərin təhrik edilmə ilə bağlı vəsatətinə adekvat qaydada baxmayıblar, xüsusən də sınaq satınalmanın səbəblərini, eləcə də polislərin və onların informatorlarının ərizəçilərə qarşı davranışını təhlil etməyiblər (§ 127).

3. Təhrikdən müdafiəyə məhkəmə nəzarəti

153. Təhrikə bağlı işlərdə Konvensiyanın 6-cı maddəsi yalnız o halda pozulmur ki, ərizəçi məhkəmə araşdırması zamanı faktiki olaraq etirazla və ya başqa üsulla təhrikə bağlı məsələ qaldırmaq imkanında olsun. Tərəflərin bərabərliyi və ya müdafiə hüququ kimi ümumi təminatlarla riayət olunması faktı öz-özlüyündə kifayət deyil (*Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], § 69). Belə işlərdə Məhkəmə bildirmişdir ki, təhrikə yol verilmədiyini sübuta yetirmək

ittiham tərəfinin öhdəsinə düşür, bir şərtlə ki, təqsirləndirilən şəxsin bəyanatları tamamilə ağılsızdır olmasın.

154. Təhrik barədə vəsatət qaldırılıbsa və onunla bağlı əksi sübuta yetirilmədikcə doğru sayılan müəyyən sübut mövcuddursa, məhkəmə orqanları hər-hansı təhrikə yol verilib-verilmədiyini müəyyən etmək məqsədilə işin faktlarını nəzərdən keçirməli və həqiqəti üzə çıxarmaq üçün zəruri addımları atmalıdırlar. Təhrikə yol verildiyini müəyyən etdikləri təqdirdə isə, onlar Konvensiyaya müvafiq qənaətlər formalaşdırmalıdırlar (*eyni mənbə*, § 70). Ərizəçinin cinayət ittihamı ilə əlaqədar olaraq təqsirini etiraf etdiyi barədə bəyanat verməsi faktı öz-özlüyündə birinci instansiya məhkəməsinə təhrikə bağlı bəyanatları yoxlamaq vəzifəsindən azad etmir (*eyni mənbə*, § 72).

155. Bununla əlaqədar olaraq, Məhkəmə təhrikə bağlı *prima facie* şikayətin milli qanunvericiliyə əsasən əhəmiyyətli müdafiə təqdim edib-etmədiyini, yaxud sübutun istisna edilməsi üçün əsas təşkil edib-etmədiyini və ya oxşar nəticələrə gətirib çıxarıb-çıxarmadığını yoxlayır (*Bannikova Rusiyaya qarşı*, § 54). Təhrikə bağlı vəsatət qaldırıldığı halda, hansı prosedurun müvafiq olacağı barədə qərar vermək milli orqanların səlahiyyətində olsa da, Məhkəmə sözügedən prosedurun təhrik məsələsinə münasibətdə çəkişməli, hərtərəfli, ətraflı və həlledici olmasını tələb edir (*eyni mənbə*, § 57). Bundan əlavə, məlumatın istintaq orqanları tərəfindən açıqlanmaması kontekstində Məhkəmə çəkişməli məhkəmə icraatı və tərəflərin bərabərliyi prinsiplərinə əməl edilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir (*eyni mənbə*, § 58).

156. Təqsirləndirilən şəxs cinayət törətməyə təhrik edildiyini bəyan edirsə, cinayət işləri üzrə məhkəmə iş materiallarını ehtiyatla yoxlamalıdır, çünki 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində ədalətli məhkəmə araşdırması üçün polis təhriki nəticəsində əldə edilmiş bütün sübutların istifadəsi istisna edilməlidir. Bu, xüsusən də polis əməliyyatı yetərli hüquqi çərçivə və ya adekvat təminatlar olmadan aparıldıqda keçərlidir (*Ramanauskas Litvaya qarşı* [BP], § 60).

157. Mövcud məlumat Məhkəməyə ərizəçinin təhrikə məruz qalıb-qalmadığı barədə qənaətə varmağa imkan vermirsə, təhrik barədə vəsatətə yerli məhkəmə baxışı həlledici əhəmiyyət kəsb edir (*Edwards və Lyuis Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 46; *Ali Rumuniyaya qarşı*, § 101; həmçinin *Xudobin Rusiyaya qarşı*, milli məhkəmələrin təhriki qanuni əməliyyat formalarından ayırmaq üçün müvafiq faktiki və hüquqi elementləri təhlil etməməsi; *V. Finlandiyaya qarşı işi*, ərizəçinin təhrik arqumentinə müraciət etmək imkanının olmaması; *Şennon Birləşmiş Krallığa qarşı*, fərdi şəxs tərəfindən istifadə olunan hiylə milli məhkəmələr tərəfindən ehtiyatla təhlil edilmiş və təhrik bəyanatının əsassız olduğu müəyyən edilmişdir).

(F) Ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarından imtina

158. Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin nə mənası, nə də ruhu hər hansı şəxsin öz iradəsilə ədalətli məhkəmə araşdırması təminatları hüququndan birbaşa və ya dolaylı imtinasının qarşısını almır. Lakin Konvensiyanın məqsədləri çərçivəsində effektiv olmaq üçün belə imtina birmənalı şəkildə müəyyən edilməli və müvafiq minimal təminatlarla müşayiət olunmalıdır. Bundan əlavə, o, hər hansı vacib ictimai marağa zidd olmamalıdır (bax: *Hermi İtaliyaya qarşı* [BP], § 73; *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 86).

159. Təqsirləndirilən şəxsin öz davranışı ilə Konvensiyanın 6-cı Maddəsi çərçivəsində əhəmiyyətli hüquqdan dolaylı yolla imtina etdiyini deyə bilmək üçün onun öz davranışının nəticələrini ağılabatan şəkildə əvvəlcədən görə biləcəyi nümayiş olunmalıdır (*Ermi İtaliyaya qarşı*, [BP], § 74; *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 87).

(2) Açıq məhkəmə iclası

Maddə 6 § 1

Hər kəs, ... ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, ... məhkəmə vasitəsi ilə ... işinin açıq araşdırılması ... hüququna malikdir... Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq,

ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər."

(A) Məhkəmənin açıqlığı prinsipi

160. Məhkəmə icraatının açıq xarakteri tərəfləri ədalət mühakiməsinin gizli, ictimaiyyətin nəzarəti olmadan həyata keçirilməsindən qoruyur; bu da məhkəməyə etimadı qoruyub saxlayan üsullardan biridir. Ədalət mühakiməsinin göz önündə həyata keçirilməsini təmin etməklə, ictimaiyyət üçün açıqlıq 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin məqsədinin təmin edilməsi, dəqiq desək, hər hansı demokratik cəmiyyət üçün fundamental prinsiplərdən biri olan ədalətli məhkəmə araşdırmasının həyata keçirilməsinə töhfə verir (*Satter İsveçərəyə qarşı*, § 26; *Ripan Avstriyaya qarşı*, § 27; *Krestovski Rusiyaya qarşı*, § 24).

161. Məhkəmə icraatının açıq xarakteri ilə bağlı prinsipin iki aspekti mövcuddur: açıq məhkəmə baxışının keçirilməsi və məhkəmə qərarının ictimaiyyətə açıq şəkildə elan edilməsi (*Tirs və başqaları San-Marinoya qarşı*, § 93; *Satter İsveçərəyə qarşı*, § 27).

(B) Şifahi iclas və məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququ

162. 6-cı maddənin 1-ci bəndində "açıq məhkəmə araşdırması" hüququ mütləq surətdə "şifahi məhkəmə iclası" hüququnu nəzərdə tutur (*Döri İsveçə qarşı*, § 37).

163. Açıq və şifahi məhkəmə iclası prinsipi, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin məhkəməiclasında iştirak edə bilməli olduğu, cinayət icraatı kontekstində xüsusilə mühümdür (*Tirs və başqaları San Marinoya qarşı*, § 94; *Yussila Finlandiyaya qarşı* [BP], § 40).

164. Belə iştirak olmadan həmin şəxsin 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin (c), (d) və (e) yarım bəndlərində müəyyən edilən xüsusi hüquqların, yəni "özünü şəxsən müdafiə etmək", "şahidləri dindirmək və ya onların dindirilməsinə nail olmaq" və "məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmədikdə və ya bu dildə danışa bilmədikdə tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək" hüquqlarının necə icra edildiyini təsəvvür etmək çətindir. Buna görə də cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə iclasında iştirak etmək hüququna təminat vermək vəzifəsi 6-cı Maddənin əsas tələbləri arasındadır (*Ermi İtaliyaya qarşı* [BP], §§ 58-59; *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], §§ 81 və 84).

165. Təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan keçirilmiş məhkəmə icraatı öz-özlüyündə Konvensiyanın 6-cı Maddəsinə zidd olmasa da, *in absentia* ittiham olunan şəxsin iclasda şəxsən iştirak etmək və özünü müdafiə etmək hüququndan imtina etdiyi və ya məhkəmədən yayınmaq niyyətinin olduğu müəyyən edilmədiyi təqdirdə, həmin şəxsin sonradan öz işinin hüquqi və faktiki məsələləri üzrə yeni məhkəmə baxışına nail olmaq imkanından məhrum edilməsi ilə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ pozulmuş olur (*Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 82).

166. Lakin iclasın keçirilməsi öhdəliyi 6-cı Maddənin cinayət aspektinin tətbiq dairəsinə daxil olan bütün məhkəmə işləri üçün mütləq deyil. "Cinayət ittihamı" anlayışının cinayət hüququnun ənənəvi kateqoriyalarına aid olmayan məhkəmə işlərinə (məsələn, inzibati cərimələr, gömrük qanunu və əlavə vergilər) şamil edilməsi kontekstində müxtəlif əhəmiyyətli "cinayət ittihamları" mövcuddur. Ədalətli məhkəmə araşdırması tələbi cinayət hüququnun özəyi ilə bağlı işlərdə ən ciddi tələb olsa da, 6-cı Maddənin cinayət aspektinin təminatlarının bu maddənin tətbiq dairəsinə daxil olan və əsaslı qüsur dərəcəsinə malik olmayan başqa məhkəmə işi kateqoriyalarına tam həcmdə tətbiq olunması mütləq deyil (*Yussila Finlandiyaya qarşı* [BP], §§ 41-43).

167. Şifahi iclasın keçirilməməsinə bəraət qazandıra biləcək halların xarakteri əsasən səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən baxılmalı olan məsələlərin təbiəti, xüsusilə bunun işin materialları əsasında həll edilə bilməyən hər hansı hüquqi və ya faktiki məsələ ortaya çıxarıb-çıxarmadığı ilə şərtlənir. Sübutların şifahi təqdim olunmasını və ya şahidlərin çarpaz

dindirilməsini zəruri edən mübahisəli faktlar və ya etibarlılıqla bağlı məsələlər mövcud olmadıqda, yaxud təqsirləndirilən şəxsə öz mövqeyini yazılı qaydada ifadə etmək və özünə qarşı irəli sürülmüş sübutlara etiraz etmək üçün adekvat imkan verildikdə şifahi iclas tələb olunmaya bilər (*Yussila Finlandiyaya qarşı* [BP], §§ 41-42, 47-48). Bununla əlaqədar olaraq milli orqanların səmərəlilik və qənaət tələblərinin nəzərə alınması legitimdir (*Yussila Finlandiyaya qarşı*, [BP], §§ 41-43, 47-48, əlavə vergi ilə əlaqədar məhkəmə icraatı; *Suhadolc Sloveniyaya qarşı* (qər.), yol hərəkəti qaydalarının pozulması üzrə sadələşdirilmiş məhkəmə icraatı ilə bağlı).

(C) Apellyasiya icraatları

168. Təqsirləndirilən şəxsin apellyasiya icraatında şəxsən iştirakı birinci instansiya məhkəməsinə olduğu qədər həlledici əhəmiyyət daşımır. 6-cı Maddənin apellyasiya instansiyasında icraatlara tətbiq edilmə qaydası müəyyən edilərkən sözügedən icraatın xüsusiyyətləri və milli hüquqda icraatın bütövlüyü və apellyasiya məhkəməsinin buradakı rolu nəzərə alınmalıdır (*Ermi İtaliyaya qarşı* [BP], § 60).

169. Apellyasiya şikayəti ilə bağlı icraat və fakt məsələlərini deyil, hüquq məsələlərini ehtiva edən icraatlar təqsirləndirilən şəxsə apellyasiya və ya kassasiya məhkəməsi tərəfindən şəxsən dinlənmək imkanı verilmədikdə belə, 6-cı Maddənin tələblərinə uyğun ola bilər, bir şərtlə ki, birinci instansiya məhkəməsində açıq iclas keçirilmiş olsun (*Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 58, apellyasiya hüququ ilə bağlı və *Satter İsveçrəyə qarşı*, § 30 kassasiya məhkəməsi ilə bağlı).

170. Hətta apellyasiya məhkəməsi həm faktlarla bağlı, həm də hüquq məsələlərinə baxmaq səlahiyyətinə malik olsa da, 6-cı Maddə açıq məhkəmə araşdırması hüququnu və şəxsən iştirak hüququnu (*Feyde İsveçə qarşı*, § 31) hər zaman tələb etmir. Bu məsələ ilə bağlı qərarın qəbul edilməsi üçün sözügedən icraatın xüsusiyyətləri, ərizəçinin maraqlarının faktiki olaraq necə təqdim edildiyi və apellyasiya məhkəməsi qarşısında necə müdafiə olunduğu-xüsusən məhkəmədə baxılan məsələlərin xarakteri kontekstində - nəzərə alınmalıdır (*Seliviak Polşaya qarşı*, § 54; *Sibqalutin Rusiyaya qarşı*, § 36).

171. Lakin işə faktlar və hüquq nöqteyi-nəzərindən baxmalı və təqsir və təqsirsizliyi tam qiymətləndirməli olduqda, apellyasiya məhkəməsi məsələni, təqsirləndirilən şəxsin cinayət olduğu iddia edilən hərəkətə yol vermədiyini sübuta yetirmək üçün şəxsən təqdim etdiyi sübutu birbaşa qiymətləndirmədən, həll edə bilməz (*Popoviçi Moldovaya qarşı*, § 68; *Lakadena Kalero İspaniyaya qarşı*, § 38). Açıq məhkəmə araşdırması prinsipi təqsirləndirilən şəxsin sübutu apellyasiya məhkəməsinə şəxsən təqdim etmək hüququnu ehtiva edir. Bu baxımdan məhkəmənin açıqlığı prinsipi təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüquqlarına zəmanət verilməsi məqsədini daşıyır (*Tirs və başqaları San Marinoya qarşı*, § 95).

(D) Məhkəmə iclasının açıqlığı qaydasından istisnalar

172. Açıq məhkəmə araşdırması tələbinə istisnalar da var. Bu, 6-cı Maddənin aşağıdakı müddəanın daxil olduğu 1-ci bəndinin mətnindən də görünür: "... yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər". İcraatların tam və ya qismən qapalı keçirilməsini işin halları qəti surətdə tələb etməlidir (*Velke və Bialek Polşaya qarşı*, § 74; *Martinie Fransaya qarşı* [BP], § 40).

173. Bu istisnaların bir və ya bir neçəsinin tətbiqi üçün əsas varsa, hakimiyyət orqanları belə məhdudiyət üçün əsasın olduğunu düşündükləri təqdirdə, iclasın qapalı keçirilməsi barədə qərar qəbul edə bilərlər, lakin buna məcbur deyillər (*Toeva Bolqarıstana qarşı* (qər.)).

174. Cinayət mühakimə icraatlarında açıq məhkəmə araşdırması ilə bağlı yüksək gözlənti olsa da, bəzən, məsələ, şahidlərin təhülkəsizliyinin və ya şəxsi həyatlarının

toxunulmazlığının qorunması və ya ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi üçün sərbəst məlumat və fikir mübadiləsinə imkan yaratmaq məqsədilə 6-cı Maddə çərçivəsində icraatların açıq və ictimai xarakterinin məhdudlaşdırılması zəruri ola bilər (*B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 37).

175. Təhlükəsizlik məsələləri bir çox cinayət mühakimə icraatlarının ümumi cəhəti olsa da, yalnız təhlükəsizlik məsələsinin məhkəmə araşdırmasının ictimaiyyətə qapalı keçirilməsinə haqq qazandırdığı işlərə nadir hallarda rast gəlinir (*Ripan Avstriyaya qarşı*, § 34). Təhlükəsizlik tədbirləri ehtiyatla düşünülməli və zərurət prinsipinə uyğun olmalıdır. Məhkəmə orqanları məhkəmə zalında təhlükəsizliyi təmin etmək üçün bütün mümkün alternativləri nəzərə almalı və eyni məqsədə cavab verən tədbirlər arasından daha mülayimini seçməlidirlər (*Krestovski Rusiyaya qarşı*, § 29).

176. İctimai asayişin nəzərə alınması və təhlükəsizlik məsələləri ictimaiyyətin məhkum edilmiş məhbuslara qarşı intizam icraatına buraxılmamasına haqq qazandıra bilər (*Kempbel və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 87).

177. Adi məhkəmə baxışının həbsxanada keçirilməsi mütləq surətdə onun açıq olmadığını bildirmir. Lakin məhkəmə baxışının məhkəmə zalından kənarında keçirilməsinə səbəb olan maneələrlə qarşılaşdıqda, Dövlət ictimaiyyət və KİV-in dinləmənin yeri barədə lazımınca məlumatlandırılmasının və iclasa effektiv çatımlılığa malik olmasının təmin edilməsi üçün kompensasiya edici tədbirlər görməlidir (*Ripan Avstriyaya qarşı*, §§ 28-29).

178. İş materiallarında gizli məlumatların olması öz-özlüyündə məhkəmə baxışının avtomatik olaraq, ictimaiyyətə açıqlıq və milli təhlükəsizliklə bağlı narahatlıqlar arasında balans nəzərə alınmadan qapalı keçirilməsinin zəruri olduğunu göstərmir. Cinayət mühakimə icraatının ictimaiyyətə qapalı keçirilməsindən əvvəl, məhkəmələr qapalılığın dövlətin aşkar marağının qorunması üçün zəruri olduğu barədə konkret qənaətlər formalaşdırmalı və gizliliyi belə marağın qorunması üçün zəruri olan həddə saxlamalıdırlar (*Belaşev Rusiyaya qarşı*, § 83; *Velke və Bialek Polşaya qarşı*, § 77).

(E) Məhkəmə qərarlarının açıq elanı

179. Məhkəmə "açıq elan edilir" sözlərini hərfi təfsir etmək məcburiyyətində olduğunu hesab etmir (*Satter İsveçrəyə qarşı*, § 33; *Kempbel və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 91).

180. Açıq məhkəmə iclasında elan olunmasını nəzərdə tutduğu görünən ifadə formasına baxmayaraq, qərarın ictimaiyyətə açıqlanması üçün başqa vasitələr də 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə uyğun ola bilər. Bir qayda olaraq cavabdeh Dövlətin milli qanunvericiliyi çərçivəsində "qərar"ın nəşr forması sözügedən məhkəmə icraatının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla və bu kontekstdə 6-cı Maddənin 1-ci bəndənin məqsədinə, daha dəqiq desək, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna təminatın verilməsi məqsədilə ictimaiyyətin məhkəmə orqanlarına nəzarətinin təmin edilməsi vəzifəsinə istinad edilməklə qiymətləndirilməlidir. Belə qiymətləndirmə aparılan zaman məhkəmə icraatı bütövlükdə nəzərə alınmalıdır (*Velke və Bialek Polşaya qarşı*, § 83, qapalı keçirilən məhkəmə icraatında hökmün açıq elanının nəticə hissəsinin elanı ilə məhdudlaşdırılmasının 6-cı Maddənin müddəalarını pozması).

181. Məhkəmə qərarının bütövlükdə ictimaiyyətdən gizlədilməsinə bəraət qazandırılı bilməz. Təhlükəsizliklə bağlı legitim narahatlıqlar məhkəmə qərarlarının yalnız açıqlanması milli təhlükəsizliyə və ya başqalarının təhlükəsizliyinə mənfi təsir edə biləcək hissələrinin gizlədilməsi kimi müəyyən üsullarla həll edilə bilər (*Raza Bolqarıstana qarşı*, § 53; *Fazlıyski Bolqarıstana qarşı*, §§ 67-68).

(3) Ağlabatan müddət**Maddə 6 § 1**

"...hər kəs ağlabatan müddətdə ... işinin araşdırılması hüququna malikdir ...".

(A) Məhkəmə baxışının müddətinin müəyyən edilməsi

182. Cinayət işlərində 6-cı Maddənin hər kəsin işinin ağlabatan müddətdə araşdırılması hüququna malik olduğunu nəzərdə tutan 1-ci bəndinin məqsədi təqsirləndirilən şəxsin həddən artıq uzun müddət şübhəli qismində qalmamasının və ittihamın müəyyən olunmasının təmin edilməsidir (*Vemhoff Almaniyaya qarşı*, § 18; *Kart Türkiyəyə qarşı* [BP], § 68).

1. Nəzərə alınacaq müddətin başlama vaxtı

183. Nəzərə alınmalı olan müddət şəxsin ittiham olunduğu gündən başlayır (*Neymeister Avstriyaya qarşı*, § 18).

184. "Ağlabatan müddət" iş birinci instansiya məhkəməsinə təqdim olunmamışdan əvvəl başlaya bilər (*Devir Belçikaya qarşı*, § 42), məsələn həbs anından etibarən (*Vemhoff Almaniyaya qarşı*, § 19), şəxsə qarşı ittihamın irəli sürüldüyü andan (*Neymeister Avstriyaya qarşı*, § 18) və ya ilkin istintaqın başladıldığı andan (*Rinqayzen Avstriyaya qarşı*, § 110).

185. 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin məqsədləri çərçivəsində "ittihama" belə tərif verilə bilər: "səlahiyyətli orqan tərəfindən hər hansı şəxsə cinayət törətdiyi ilə bağlı iddia haqqında rəsmi bildirişin verilməsi" (*Devir Belçikaya qarşı*, § 46), bu tərif həm də şübhəlinin vəziyyətinin "əhəmiyyətli dərəcədə təsirə məruz qalıb-qalmaması" ilə bağlı yoxlama meyarına cavab verir (*Devir Belçikaya qarşı*, § 46; *Neymeister Almaniyaya qarşı*, § 13; *Ekle Almaniyaya qarşı* § 73; *MakFarleyn İrlandiyaya qarşı* [BP], § 143).

2. Müddətin sonu

186. Məhkəmə qət etmişdir ki, cinayət işlərində 6-cı Maddənin tətbiq edildiyi müddət sözügedən məhkəmə baxışını bütövlükdə (*Keniq Almaniyaya qarşı*, § 98), apellyasiya icraatları daxil olmaqla (*Delkur Belçikaya qarşı* §§ 25-26; *Keniq Almaniyaya qarşı*, § 98; *V. Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 109) əhatə edir. Bundan əlavə, 6-cı Maddənin 1-ci bəndi son nöqtənin ittihamı müəyyən edən hökm olduğunu göstərir; bu, irəli sürülən ittihamın mahiyyəti üzrə hökm verən apellyasiya məhkəməsinin qərarı ola bilər. (*Neymeister Avstriyaya qarşı*, § 19).

187. Nəzərə alınacaq müddət azı bəraət alınana və ya ittiham hökmünə qədər davam edir (bu qərar apellyasiya zamanı verilmiş olsa belə). Bundan əlavə, aidiyyəti olan şəxslərə məhkəmə baxışındakı gecikmələrə qarşı təmin edilmiş müdafiənin məhkəmədəki ilk dinləmə ilə yekunlaşması üçün heç bir səbəb yoxdur: məhkəmələr tərəfindən lazımsız təxirəsalınmalar və uzun gecikmələrdən də ehtiyat edilməlidir (*Vemhoff Almaniyaya qarşı*, § 18).

188. Məhkumluq barədə hökmün verilməsi halında cəza təsbit edilmədikcə, 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin mənası çərçivəsində "... hər hansı cinayət ittihamı" müəyyən edilmiş olmur (*Ekle Almaniyaya qarşı*, § 77; *Rinqeyzen Avstriyaya qarşı*, § 110; *V. Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 109).

189. 6-cı Maddənin məqsədləri çərçivəsində hər hansı məhkəmə tərəfindən verilmiş **qərarın icrasına** məhkəmə baxışının ayrılmaz hissəsi kimi baxılmalıdır (*Assanidze Gürcüstana qarşı* [BP], § 181). İştirakçı Dövlətin milli qanunvericiliyi və ya inzibati sistemi bəraət barədə yekun, məcburi qüvvəyə malik məhkəmə qərarının bəraət alan şəxsin ziyanına icrasız qalmasına icazə versəydi, Konvensiyanın 6-cı Maddəsində nəzərdə tutulan təminatlar xəyali səciyyə daşıyardı. Cinayət icraatları bütöv bir proses təşkil edir və 6-cı Maddənin təminatları bəraət qərarından sonra qüvvədən düşmür (*eyni mənbə*, § 182).

Dövlət inzibati orqanları təqsirləndirilən şəxsə bəraət verən hökmdən imtina edə və ya ona riayət etməyə və hətta onun icrasını gecikdirə bilsəydi, 6-cı Maddədə nəzərdə tutulan, icraatın məhkəmə mərhələsində təqsirləndirilən şəxsə verilmiş təminatlar qismən xəyali səciyyə daşıyardı (*eyni mənbə*, § 183).

(B) Ağlabatan müddətin qiymətləndirilməsi

1. Prinsiplər

190. Məhkəmə baxışının müddətinin ağlabatanlığı **məhkəmə işinin ümumi qiymətləndirmə tələb edən halları** nəzərə alınmaqla müəyyən olunmalıdır (*Boddaert Belçikaya qarşı*, § 36). Məhkəmə icraatının müəyyən mərhələləri ayrılıqda məqbul sürətlə həyata keçirilsə də, icraatın ümumi müddəti "*ağlabatan müddəti*" əşa bilər (*Dobberten Fransaya qarşı*, § 44).

191. 6-cı Maddə məhkəmə icraatının operativ olmasını tələb edir, lakin eyni zamanda ədalət mühakiməsinin düzgün həyata keçirilməsi üçün daha ümumi prinsip müəyyən edir. Bu fundamental tələbin müxtəlif aspektləri arasında ədalətli balans təmin olunmalıdır (*Boddaert Belçikaya qarşı*, § 39).

2. Meyarlar

192. Cinayət mühakimə icraatının müddətinin ağlabatan olub-olmadığının müəyyən edilməsi zamanı Məhkəmə işin mürəkkəbliyi, ərizəçinin davranışı, müvafiq inzibati və məhkəmə orqanlarının davranışı kimi amilləri nəzərə almışdır (*Koniq Almaniyaya qarşı*, § 99; *Nymester Avstriyaya qarşı*, § 21; *Rinqeyesen Avstriyaya qarşı*, § 110; həmçinin bax: *Pelisyə və Sassi Fransaya qarşı* [BP], § 67; və *Pedersen və Baadsqaard Danimarkaya qarşı*, § 45).

193. **Məhkəmə işinin mürəkkəbliyi**, məsələn, ittihamların sayından, təqsirləndirilən və şahid kimi prosesə cəlb olunmuş şəxslərin sayından və ya işin beynəlxalq aspektindən irəli gələ bilər (*Nymester Avstriyaya qarşı*, § 20: bu işdə sözügedən sövdələşmələrin nəticələri müxtəlif ölkələri əhatə edirdi və İnterpolun yardımını, qarşılıqlı hüquqi yardım haqqında sazişlərin icrasını tələb edirdi, habelə iyirmi iki şəxsə aid idi ki, onlardan bir neçəsi də xaricdə idi). Şübhələr "ağ yaxalıq" cinayəti, yəni istintaq orqanlarının araşdırmalarından yayınmaq məqsədilə nəzərdə tutulmuş mürəkkəb sövdələşmələri və bir neçə şirkəti ehtiva edən, əhəmiyyətli mühasibat və maliyyə səriştəliliyi tələb edən iri miqyaslı fırıldaqla əlaqədar olduqda da məhkəmə işi həddən artıq mürəkkəb ola bilər (*K.P. və başqaları Fransaya qarşı*, § 30).

194. Məhkəmə işi müəyyən mürəkkəbliyə malik olsa da, Məhkəmə izahsız uzunmüddətli qeyri-fəallıq müddətlərini "*ağlabatan*" hesab edə bilməz (*Adiletta İtaliyaya qarşı*, § 17: burada işin istintaq hakiminə ötürülməsi ilə təqsirləndirilən şəxs və şahidlərin dindirilməsi arasında beş il gecikmə və işin istintaq hakiminə qaytarılması ilə ərizəçinin yenidən məhkəməyə verilməsi arasında bir il doqquz aylıq yubanma daxil olmaqla, ümumi müddət on üç il və beş ay təşkil etmişdi).

195. **Ərizəçinin davranışı**. 6-cı Maddə ərizəçilərdən məhkəmə orqanları ilə fəal əməkdaşlıq etməyi tələb etmir. Onları milli qanunvericiliyə əsasən mövcud hüquqi müdafiə vasitələrindən tam istifadə etdiklərinə görə də təqsirləndirmək olmaz. Lakin onların davranışı cavabdeh Dövlətə şamil edilə bilməyən və məhkəmə icraatının müddətinin ağlabatan həddi aşmışlığının müəyyən edilməsində nəzərə alınmalı olan obyektiv faktı təşkil edir (*Ekle Almaniyaya qarşı*, § 82: bu məhkəmə işində ərizəçilər hakimlərdən sistemli imtina kimi icraatı ləngidəcək hərəkətlərə getdikcə daha çox müraciət edirdilər; bu hərəkətlərin bəziləri hətta bilərəkdən maneələrin yaradılmasını nəzərdə tuturdu).

196. Nəzərə alınmalı olan davranış nümunələrindən biri ərizəçinin iş materiallarından aydın görünən istintaqı ləngitmək niyyətidir (*I.A. Fransaya qarşı*, § 121: bu məhkəmə işində ərizəçi, başqa amillərlə yanaşı, bir sıra əlavə istintaq tədbirləri barədə vəsatət qaldırmamışdan

əvvəl, işin prokurora ötürüldüyü haqqında məlumatlandırılmağı gözləyirdi).

197. Ərizəçi öz ölkəsində ədalət mühakiməsindən qaçıb gizləndiyi müddətə istinad edə bilməz. Təqsirləndirilən şəxs hüququn aliliyi prinsipinə riayət edən Dövlətdən qaçırsa, hesab oluna bilər ki, qaçdıqdan sonra onun məhkəmə icraatının müddətinin ağılabatan olmamasından şikayət etmək hüququ yoxdur, lakin onun bu prezumpsiyaya qarşı yetərli səbəb göstərdiyi hal istisna təşkil edir (*Vayıç Türkiyəyə qarşı*, § 44).

198. Müvafiq **hakimiyyət orqanlarının davranışı**. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi İştirakçı Dövlətlər üzərinə məhkəmə sistemlərini bu maddənin tələblərinə cavab verə biləcəyi şəkildə təşkil etmək vəzifəsi qoyur (*Abdoella Niderlanda qarşı*, § 24; *Dobbertin Fransaya qarşı*, § 44).

199. Müvəqqəti olaraq çoxsaylı həll edilməmiş işin toplanması, bu müstəsna vəziyyətin tənzimlənməsi üçün zəruri operativliklə düzəliş tədbirləri görmüş olduğu halda İştirakçı Dövlətlərin məsuliyyətini yaratmasa da (*Milasi İtaliyaya qarşı*, § 18; *Baggetta İtaliyaya qarşı*, § 23), Məhkəmə hakimiyyət orqanları tərəfindən istinad edilən ağır iş yükünü və bu məsələnin həll olunması üçün görülən müxtəlif tədbirləri nadir hallarda həlledici əhəmiyyətli hesab edir (*Ekle Almaniyaya qarşı*, § 92).

200. **Məhkəmə icraatının müddətinin ağılabatanlığı qiymətləndirilən zaman ərizəçi üçün hansı nəticədən söhbət getdiyi** nəzərə alınmalıdır. Məsələn, ilkin istintaq müddətində həbs olunma halında bu amil ittihamın ağılabatan müddətdə irəli sürülüb-sürülmədiyinin qiymətləndirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır (*Abdoella Niderlanda qarşı*, § 24: bu məhkəmə işində sənədlərin Ali Məhkəməyə göndərilməsi üçün tələb olunan vaxt iki halda məhkəmə işinin baxılmasına sərf olunan əlli iki ayın iyirmi birini əhatə etmişdir. Məhkəmə qət etmişdir ki, xüsusən təqsirləndirilən şəxs həbsdədirsə, belə uzun qeyri-fəallıq müddətləri qəbul edilməzdir).

(C) Bir neçə nümunə

1. Ağılabatan müddət aşılıb

- cəlb olunmuş şəxslərin sayı (35) xaricində hər hansı xüsusi mürəkkəblilik olmadan, hakimiyyət orqanları tərəfindən iğtişaş dövründən sonra məhkəmənin müstəsna iş yükünün tənzimlənməsi üçün görülən tədbirlərə baxmayaraq 9 il 7 ay (*Milasi İtaliyaya qarşı*, §§ 14-20).
- regionda siyasi problemlər zamanı və məhkəmələrin ifrat iş yükü şəraitində 13 il və 4 ay, Dövlət məhkəmələrin iş şəraitinin təkmilləşdirilməsi üçün problemlərin yaranmasından illər sonra səy göstərmişdir (*Baggetta İtaliyaya qarşı*, §§ 20-25).
- hökmün verilməsi və onun tam mətninin hakim tərəfindən hazırlanması arasındakı 33 ay daxil olmaqla və heç bir adekvat intizam tədbiri görülmədən 5 il 5 ay və 18 gün (*B. Avstriyaya qarşı*, §§ 48-55).
- 5 il və 11 ay, dindirilməli olan şəxslərin sayı, ağırlaşdırıcı hallarla mənimsəmə işində yoxlanmalı olan sənədlərin texniki xarakteri ilə bağlı mürəkkəbliyə malik iş, lakin bu, istintaqın beş il iki ay çəkməsinə bəraət qazandıra bilməzdi; həmçinin hakimiyyət orqanlarının təqsiri ucbatından bir neçə qeyri-fəallıq dövrü olmuşdur. Beləliklə, məhkəmə icraatının müddəti ağılabatan görünsə də, istintaqın lazımı ciddi-cəhdlə aparıldığını demək olmaz (*Ruy Fransaya qarşı*, § 29).
- 12 il, 7 ay və 10 gün, xüsusi mürəkkəblilik və ya ərizəçi tərəfindən icraatın yubadılmasına hesablanmış taktika olmadan, lakin inzibati məhkəməyə şikayətin təqdim olunması ilə vergi orqanlarının ilkin bəyanatının alınması arasında iki il doqquz aydan artıq müddət daxil olmaqla (*Clinique Mozart SARL Fransaya qarşı*, §§ 34-36).

2. Ağılabatan müddət aşılmayıb

- 5 il və 2 ay, bir-birilə əlaqəli fırıldaqçılıq və saxta müflislik işləri ilə əlaqədar mürəkkəblik, ərizəçinin yalnız azadlığa buraxılmaq üçün deyil, həm də əksər aidiyyəti hakimlərdən imtina və məhkəmə icraatının başqa yursidiksiyalara ötürülməsi məqsədi ilə ünvanladığı saysız sorğu və şikayətlər (*Rinqeyzen Avstriyaya qarşı*, § 110).
- 7 il və 4 ay: ittihamın irəli sürülməsindən sonra bəraət və ya ittiham hökmü verilmədən yeddi ildən çox müddətin keçməsi faktı, sözsüz ki, müstəsna dərəcədə uzun müddətdən xəbər verirdi və əksər hallarda ağlabatan müddəti aşmış hesab olunmalı idi; bundan əlavə, 15 ay hakim çoxsaylı təqsirləndirilən şəxsdən və ya şahiddən heç birini dindirməmiş, yaxud hər hansı başqa vəzifəni yerinə yetirməmişdi; lakin məhkəmə işi xüsusi ilə mürəkkəb idi (cəlb olunmuş şəxslərin və ittihamların sayı, xaricdən hüquqi yardımın alınması sorğularının yerinə yetirilməsi ilə bağlı xüsusi çətinliklər yaradan beynəlxalq aspekt) (*Neymester Avstriyaya qarşı*, § 21).

III. XÜSUSİ TƏMİNATLAR

A. Təqsirsizlik presumpsiyası

Maddə 6 § 2

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs təqsiri qanun əsasında sübut ediləndək təqsirsiz hesab edilir."

(1) Sübutetmə yükü

201. Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi *o cümlədən*, məhkəmə üzvlərindən vəzifələrini yerinə yetirən zaman işə təqsirləndirilən şəxsin ittiham olunduğu cinayəti törətdiyi barədə ön mühakimə ilə başlamamağı tələb edir; sübutetmə yükü ittiham tərəfinin üzərinə düşür və hər hansı şübhə təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll edilməlidir. Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsini müvafiq qaydada hazırlaması və təqdim edə bilməsi üçün ittiham tərəfi onu məhkəmə işi barədə məlumatlandırmalı və onun mühakimə olunması üçün yetərli sübut təqdim etməlidir (*Barbera, Messegi və Cabardo İspaniyaya qarşı*, § 77; *Yanoseviç İsveçə qarşı*, § 97). Sübutetmə yükünün ittiham tərəfindən müdafiə tərəfinə ötürülməsi halında təqsirsizlik prezumpsiyası pozulur (*Telfner Avstriyaya qarşı*, § 15). Sübutetmə yükü məhkəmə işinə xitam verilməsi barədə yekun qərardan sonra zərərin ödənməsi üzrə məhkəmə işində də tərsinə çevrilə bilməz (*Kapo Belçikaya qarşı*, § 25).

202. Cinayət məsuliyyətindən azad olunma eyni faktlar əsasında kompensasiya ödənişi ilə bağlı mülki məsuliyyətin müəyyən olunmasında daha yüngül sübutetmə yükünün tətbiqinə mane olmur (*Rinqvold Norveçə qarşı*, § 38; *Y Norveçə qarşı*, § 41; *Lundkvist İsveçə qarşı* (qər.)).

(2) Fakt və hüquq prezumpsiyaları

203. Hər hansı şəxsin cinayət işində təqsirsizlik prezumpsiyası və ittiham tərəfindən ona qarşı irəli sürülmüş ittihamları sübut etmə yükünü daşmasını tələb etmək hüququ mütləq deyil, belə ki, fakt və hüquq prezumpsiyası hər bir cinayət hüququ sistemində keçərlidir və prinsip etibarilə Konvensiya tərəfindən qadağan olunmur (*Falk Niderlanda qarşı* (qər.) avtomobilin qeydiyyatda olan sahibi üzərinə, yol hərəkəti qaydasının pozulması zamanı faktiki olaraq avtomobili idarə etməsə də, cərimənin təyin edilməsi). Xüsusən İştirakçı Dövlətlər müəyyən şərtlər daxilində cinayətkar niyyət və ya ehtiyatsızlıqdan irəli gəlməsindən asılı olmayaraq adi və ya obyektiv fakta görə cəza təyin edə bilirlər (*Salabiaku Fransaya qarşı*, § 27, narkotik maddələrin saxlanması ilə bağlı qaçaqmalçılığa görə cinayət məsuliyyəti

prezumpsiyası ilə əlaqədar; *Yanoseviç İsveçə qarşı*, § 100, obyektiv əsaslarla əlavə vergilərin təyin edilməsi və məhkəmə qərarından əvvəl icrası ilə əlaqədar). Lakin 6-cı Maddənin 2-ci bəndi Dövlətlərdən bu prezumpsiyaları baxılan işin əhəmiyyətini və müdafiə tərəfinin hüquqlarının qorunub saxlanmasını nəzərə alaraq, əqlabatan həddə tətbiq etməyi tələb edir (*Salabiaku Fransaya qarşı*, § 28; *Radio France və başqaları Fransaya qarşı*, § 24, radio proqramlarında şərəf və ləyaqəti alçaldan bəyanatların səsləndirilməsinə görə nəşriyyat direktorunun cinayət məsuliyyəti daşması ilə əlaqədar; *Kluvi Fransaya qarşı*, § 41, yetərli sübutun olmaması nəticəsində bəraət alan şəxsin ittiham olunmasının saxta olması haqqında qanunla müəyyən olunmuş prezumpsiya səbəbindən qərəzli məhkəmə təqibi ittihamından müdafiənin mümkün olmaması).

204. Cinayət hüququnda prezumpsiyaların tətbiqi zamanı İştirakçı Dövlətlərdən baxılan işin əhəmiyyəti ilə müdafiə hüququ arasında balans nail olmaq tələb olunur; başqa sözlə, istifadə olunan vasitələr nail olunmağa çalışılan legitim məqsədə əqlabatan mütənasiblikdə olmalıdır (*Yanoseviç İsveçə qarşı*, § 101; *Falk Niderlanda qarşı* (qər.)).

(3) 6-cı Maddənin 2-ci bəndinin tətbiq dairəsi

(A) Cinayət mühakimə icraatı

205. 6-cı Maddənin 2-ci bəndi cinayət təqibinin nəticəsindən asılı olmayaraq, yalnız ittihamın mahiyyətinə baxışı deyil, bütövlükdə cinayət mühakimə icraatını tənzimləyir (bax: başqa mənbələrlə yanaşı, *Ponselet Belçikaya qarşı*, § 50; *Minelli İsveçərəyə qarşı*, § 30; *Qaritski Polşaya qarşı*, § 68).

206. İcraat apellyasiya çərçivəsində davam edərkən birinci instansiya məhkəməsində icraatın təqsirləndirilən şəxs barədə ittiham hökmü ilə nəticələnməsi təqsirsizlik prezumpsiyasını qüvvədən salmır (*Konstas Yunanıstanına qarşı*, § 36).

207. İttiham olunan şəxsin təqsiri lazımi qaydada sübuta yetirildikdə, 6-cı Maddənin 2-ci bəndi cəzalandırma prosesinin hissəsi olaraq təqsirləndirilən şəxsin xarakteri və davranışı ilə bağlı ittihamlarla əlaqədar tətbiq oluna bilməz, lakin belə ittihamların Konvensiyadakı müstəqil mənası çərçivəsində yeni "ittihamin" başladılmasına gətirib çıxaracaq xarakterdə və dərəcədə olduğu hallar istisna təşkil edir (*Fillips Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 35; *Bohmer Almaniyaya qarşı*, § 55; *Qiringz Niderlanda qarşı*, § 43).

208. Bununla belə, təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizlik prezumpsiyası və ittiham tərəfindən ona qarşı irəli sürülən ittihamları sübut etmə yükünü daşımağı tələb etmək hüququ cəzalandırma proseduruna tətbiq olunan Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi çərçivəsində ümumi ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışının bir hissəsini təşkil edir (*Fillips Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 39-40; *Qreyson və Barnham Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 37 və 39).

(B) Sonrakı məhkəmə icraatları

209. Təqsirsizlik prezumpsiyası həmçinin cinayət ittihamından bəraət almış və ya əleyhinə cinayət mühakimə icraatı davam edən fərdləri dövlət məmurları və hakimiyyət orqanlarının onlarla ittiham olunduqları qanun pozuntusuna görə təqsirli şəxs kimi rəftar etməsinə qarşı qoruyur. Hər hansı başqa icraat çərçivəsində çıxarılan bəraət və ya işə xitam verilməsi haqqında qərara əməl olunması üçün bu müdafiə mövcud olmasaydı, 6-cı Maddənin 2-ci bəndində nəzərdə tutulan təminatların nəzəri və xəyali olması riski yaranardı. Cinayət mühakimə icraatı yekunlaşdıqdan sonra həmin şəxsin nüfuzu və ictimaiyyət tərəfindən necə qəbul olunacağı da əhəmiyyətlidir (*Allen Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 94).

210. Sonrakı icraatlar kontekstində 6-cı Maddənin 2-ci bəndinin tətbiqi haqqında sual meydana gəldikdə, ərizəçi yekunlaşdırılmış cinayət mühakimə icraatı və sonrakı icraatlar arasında bağlılığı nümayiş etdirməlidir. Belə bağlılıq, məsələn, sonrakı icraatlar əvvəlki cinayət mühakimə icraatının nəticəsinin yoxlanmasını tələb etdikdə və xüsusən, məhkəmə

üzərinə cinayət ittihamını təhlil etmək; cinayət işinin materiallarına daxil olan sübutları təkrar nəzərdən keçirmək və ya qiymətləndirmək; ərizəçinin cinayət ittihamına gətirib çıxaran hadisələrin hamısında və ya bir qismində iştirakını qiymətləndirmək; yaxud ərizəçinin mümkün təqsirinə dəlalət edən mövcud əlamətlər haqqında rəy bildirmək öhdəliyi qoyduqda mövcud ola bilər (*Allen Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 104).

211. Məhkəmə 6-cı Maddənin 2-ci bəndinin cinayət mühakimə icraatlarının yekunlaşmasından sonra *o cümlədən*, aşağıdakılarla bağlı qəbul olunan məhkəmə qərarlarına da tətbiq edilə bilib-bilməyəcəyinə nəzər salmışdır:

- (a) keçmiş təqsirləndirilən şəxsin məhkəmənin və ittiham tərəfinin xərclərini öz üzərinə götürmək öhdəliyi;
- (b) keçmiş təqsirləndirilən şəxsin həbs qəti imkan tədbirinə və ya cinayət mühakimə icraatının səbəb olduğu başqa narahatlıqlara görə kompensasiya tələbi;
- (c) keçmiş təqsirləndirilən şəxsin müdafiə xərclərinin kompensasiya edilməsi ilə bağlı tələbi;
- (d) keçmiş təqsirləndirilən şəxsin qeyri-qanuni və ya yanlış istintaq, yaxud cinayət təqibinin səbəb olduğu zərərin əvəzinin ödənməsi haqqında tələbi;
- (e) zərərçəkən şəxsə kompensasiya ödənişi üçün mülki məsuliyyətin tətbiqi;
- (f) ərizəçi tərəfindən sığortaçıya qarşı qaldırılan mülki iddiaların rədd edilməsi;
- (g) ittiham tərəfi valideynə qarşı uşaqla pis rəftar ittihamı irəli sürməmək qərarına gəldikdən sonra uşaq üzərində himayə qərarının qüvvədə saxlanması;
- (h) intizam və ya işdən azad edilmə məsələləri;
- (i) ərizəçinin sosial mənzil təminatı hüququnun ləğv edilməsi (bax: *Allen Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 98 çoxsaylı sonrakı istinadlarla).

(4) Məhkəmədən əvvəl verilmiş bəyanatlar

212. 6-cı Maddənin 2-ci bəndinin məqsədi məhkəmədən əvvəl verilmiş icraatla sıx əlaqəli bəyanatların ədalətli məhkəmə araşdırmasına zərər verməsinin qarşısının alınmasıdır. Belə məhkəmə icraatı mövcud olmadığı halda cinayət və ya başqa qəbahətli davranışlar haqqında bəyanatlar əhəmiyyətli dərəcədə iftira əleyhinə müdafiə, eləcə də mülki hüquqların müəyyən edilməsi məqsədilə məhkəməyə adekvat çatımlılığa uyğun gəlir, bu da Konvensiyanın 6-cı və 8-ci Maddələri çərçivəsində potensial məsələlər meydana gətirir (*Zollmann Birləşmiş Krallığa qarşı, İsmoilov və başqaları Rusiyaya qarşı*, § 160).

213. Kiminsə sadəcə cinayət törətməkdə şübhəli bilinməsi haqqında bəyanat və yekun ittiham hökmü olmadığı halda, hər hansı fərdin sözügedən cinayəti törətdiyi haqqında aydın bəyanat arasında fundamental fərqləndirmə aparılmalıdır (*İsmoilov və başqaları Rusiyaya qarşı*, § 166; *Nestak Slovakiyaya qarşı*, § 89). Sonuncu təqsirlik prezumpsiyasını pozur, birinci isə Məhkəmə tərəfindən nəzərdən keçirilən müxtəlif hallarda məqbul hesab edilmişdir (*Qaritski Polşaya qarşı*, § 67).

214. Hakimin və ya başqa dövlət nümayəndəsinin verdiyi bəyanatın təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipini pozub-pozmadığı mübahisəli bəyanatın verildiyi müvafiq hallar kontekstində müəyyənləşdirilməlidir (*Daktaras Litvaya qarşı*, § 42; *A. L. . Almaniyaya qarşı*, § 31).

215. Hakimlər tərəfindən verilən bəyanatlar istintaq orqanlarının bəyanatları ilə müqayisədə daha ciddi təhlil edilir (*Pandi Belçikaya qarşı*, § 43).

216. Təqsirləndirilən şəxsin təqsirsizliyi ilə bağlı şübhələrin səsləndirilməsinə cinayət mühakimə icraatının bəraət mahiyyətli qərarla yekunlaşmasına qədər yol verilə bilər (*Sekanina Avstriyaya qarşı*, § 30). Lakin bəraət hökmü qüvvəyə mindikdən sonra hər hansı təqsirlik şübhəsinin səsləndirilməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına ziddir (

qarşı, § 31; *O. Norveçə qarşı*, § 39; *Qiringz Niderlanda qarşı*, § 49; *Paraponiaris Yunanıstana qarşı*, § 32).

(5) Məhkəmə orqanlarının bəyanatları

217. Cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslə bağlı məhkəmə qərarı təqsiri qanuna uyğun olaraq sübut olunmamışdan əvvəl həmin şəxsin təqsirli olduğuna dair rəy ehtiva edərsə, təqsirsizlik prezumpsiyası pozulmuş olur. Hər hansı rəsmi qənaət olmadığı halda, məhkəmənin təqsirləndirilən şəxsə təqsirli kimi baxdığına işarə edən müəyyən mühakimələrin irəli sürülməsi belə kifayətdir (əsas mənbə kimi bax: *Minelli İsveçrəyə qarşı*, § 37; və ən sonuncular arasında *Neratini Yunanıstana qarşı*, § 23; *Didu Rumıniyaya qarşı*, § 41). Məhkəmənin özü tərəfindən belə rəyin vaxtından əvvəl ifadə olunması bu prezumpsiyanı mütləq surətdə pozur (*Nestak Slovakiyaya qarşı*, § 88; *Qaritski Polşaya qarşı*, § 66).

218. 6-cı Maddənin 2-ci bəndinin tətbiqində vacib olan sözügedən bəyanatların ifadə forması deyil, əsl mənasıdır (*Lavents Latviyaya qarşı*, § 126).

219. Ərizəçinin yekunda təqsirli hesab olunması faktı qanuna uyğun olaraq təqsiri sübut olunana qədər təqsirsiz hesab olunmaq barədə ilkin hüququnu ləğv etmir (bax: *Matyaşeviç Serbiyaya qarşı*, § 49; *Nestak Slovakiyaya qarşı*, § 90, ərizəçi barədə həbs qəti imkan tədbirinin müddətinin uzadılması haqqında qərarla bağlı).

(6) Vəzifəli şəxslərin bəyanatları

220. Təqsirsizlik prezumpsiyası yalnız hər hansı hakim və ya məhkəmə tərəfindən deyil, həm də başqa dövlət orqanları tərəfindən pozula bilər (*Allene De Ribemon Fransaya qarşı*, § 36; *Daktaras Litvaya qarşı*, § 42; *Petyo Petkov Bolqarıstana qarşı*, § 91). 6-cı Maddənin 2-ci bəndi vəzifəli şəxslərin davam etməkdə olan cinayət işi istintaqı haqqında ictimaiyyəti şübhəlinin təqsirli olduğuna inanmağa təşviq edən və faktların səlahiyyətli məhkəmə orqanları tərəfindən qiymətləndirilməsi ilə bağlı əvvəlcədən mühakimə yürütməsini qadağan edir (*İsmoilov və başqaları Rusiyaya qarşı*, § 161; *Butkevičius Litvaya qarşı*, § 53).

221. Təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi hakimyyət orqanlarına davam etməkdə olan cinayət işinin istintaqı barədə ictimaiyyəti məlumatlandırmağı qadağa etməsə də, onlardan təqsirsizlik prezumpsiyasına riayət etmək məqsədilə son dərəcə ehtiyatlı olmağı tələb edir (*Fətullayev Azərbaycana qarşı*, § 159; *Allene de Ribemon Fransaya qarşı*, § 38; *Qaritski Polşaya qarşı*, § 69).

222. Məhkəmə vəzifəli şəxslərin təqsirləndirilən şəxs mühakimə olunmamışdan və hüquq pozuntusunun törədilməsində təqsirli bilinməmişdən əvvəl verdikləri bəyanatlarında seçdikləri sözlərin əhəmiyyətini xüsusi vurğulanmışdır (*Daktaras Litvaya qarşı*, § 41; *Arriqo və Vella Maltaya qarşı* (qər.); *Xujin və başqaları Rusiyaya qarşı*, § 94).

(7) Mətbuatda ədavətli kampaniya

223. Məhkəmə işləri ictimai maraq kəsb etdikdə, bəzən demokratik cəmiyyətdə mətbuat tərəfindən sərt şərhlərin verilməsi qaçılmaz ola bilər (*Vioel Burzo Rumıniyaya qarşı*, §160; *Akay Türkiyəyə qarşı* (qər.)).

224. Lakin qəzəbli mətbuat kampaniyası ictimai rəyə təsir etməklə məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyinə mənfi təsir göstərə və nəticədə andlıların təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olması barədə qərar vermələrinə səbəb ola bilər (*Kuzmin Rusiyaya qarşı*, § 62). Həllədiçi olan şübhəli şəxsin məhkəmənin ön fikirlərinin olması ilə bağlı subyektiv narahatlıqlarının olması deyil (baxmayaraq ki, bu, başa düşüləndir), onun narahatlığının xüsusi şərait daxilində obyektiv olaraq əsaslı olub-olmamasıdır (bax: *Vlox Polşaya qarşı* (qər.), *Daktaras Litvaya qarşı* (qər.), *Prebke İtaliyaya qarşı* (qər.), *Mustafa Kamal Mustafa*

(*Əbu Həmzə*) (*Nö 1*) *Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.) §§ 3740, mətbuatda işıqlandırılmanın məhkəmənin qərəzsizliyinə təsiri ilə bağlı).

225. Tamamilə peşəkar hakimlərdən təşkil olunmuş milli məhkəmələr, bir qayda olaraq, andlı iclasçılarının əksinə olaraq, onlara kənar təsirə müqavimət göstərmək imkanı verən müvafiq təcrübə və təhsilə malik olurlar (*Kraksi İtaliyaya qarşı* (*Nö 1*) § 104); *Mirça Rumıniyaya qarşı*, § 75).

226. Şübhəliyənin fotosəkillərin dərc olunması öz-özlüyündə təqsirlik prezumpsiyasının pozulmasını təcəssüm etdirmir (*Y.B. və başqaları Türkiyəyə qarşı*, § 47). Şübhəlinin fotosəkillərinin televiziya yayımlanması müəyyən hallarda 6-cı Maddənin 2-ci bəndi çərçivəsində sualın meydana gəlməsinə səbəb ola bilər (*Rupa Rumıniyaya qarşı*, (*Nö 1*), § 232).

(8) *Məlumat verilməməsinə görə sanksiyalar*

227. Təqsirsizlik prezumpsiyası özünə qarşı ifadə verməmək hüququ ilə sıx bağlıdır (*Hini və MakGinness İrlandiyaya qarşı*, § 40).

228. Şübhəli yol qaydası pozuntusu zamanı avtomobil sahiblərindən sürücünü müəyyən etməyin tələb olunması Konvensiyanın 6-cı Maddəsinə zidd deyil (*Ohalloran və Frensis Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP]).

229. Sürücülərin üzərinə qoyulan alkomeri üfürmək və ya qan analizi vermək öhdəliyi təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd deyil (*Tirado Ortiz və Lozano Martin İspaniyaya qarşı* (qər.)).

B. Maddə 6 § 3: müdafiə tərəfinin hüquqları

Maddə 6 § 3

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

- (a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;
- (b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq;
- (c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;
- (d) əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və əleyhinə ifadə vermiş şahidlərlə eyni şərtlərlə lehinə olan şahidlərin çağırması və dindirməsi hüququna malik olmaq;
- (e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək."

230. 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin müdafiə tərəfinin hüquqları ilə bağlı tələblərinə Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi ilə zəmanət verilən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun xüsusi aspekti kimi baxılmalıdır (*Saxnovski Russiyaya qarşı* [BP], § 94; *Qefgen Almaniyaya qarşı* [BP], § 169).

231. 6-cı Maddənin 3-cü bəndində müəyyən edilən xüsusi təminatlar cinayət işlərində ortaya çıxan səciyyəvi prosedur vəziyyətlərin nümunəsində ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışını izah edir, lakin onların əsl məqsədi hər zaman bütövlükdə cinayət mühakimə icraatının ədalətliyini təmin edir və ya onun təmin edilməsinə töhfə verir. Buna görə də 6-cı Maddənin 3-cü bəndi ilə qorunan təminatlar öz-özlərində məqsəd səciyyəsi daşıyırlar və müvafiq olaraq məhkəmə icraatının ümumi kontekstində malik olduqları funksiya nəzərə alınmaqla təfsir olunmalıdır (*Mayzit Rusiyaya qarşı*, § 77; *Kan Avstriyaya qarşı*, § 48).

1. *Maddə 6 § 3(a)*

Maddə 6 § 3 (a)

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;"

(A) Ümumi

232. 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin (a) yarımbəndi Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi ilə zəmanət verilən daha ümumi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir. Cinayət işlərində təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamlar barədə və müvafiq olaraq məhkəmənin məsələ ilə bağlı qəbul edə biləcəyi hüququ xarakteristika haqqında tam və ətraflı məlumatın verilməsi cinayət mühakimə icraatının ədalətli olmasının təmin edilməsi üçün başlıca ilkin şərtidir (*Pelissye və Sassi Fransaya qarşı* [BP], § 52; *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 90).

233. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (a) və (b) yarımbəndləri arasında bağlılıq bundan ibarətdir ki, ittihamın xarakteri və səbəbi haqqında məlumatlandırılmaq hüququ təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsini hazırlamaq hüququ kontekstində qiymətləndirilməlidir (*Pelissye və Sassi Fransaya qarşı* [BP], § 54; *Dallos Macarıstana qarşı*, § 47).

(B) İttiham haqqında məlumat

234. 6-cı Maddənin 3(a) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsin "ittiham" barədə məlumatlandırılmasına xüsusi diqqətin yetirilməsinə ehtiyac olduğuna işarə edir. Cinayətin təfərrüatları cinayət prosesində əhəmiyyətli rol oynayır, belə ki, bu təfərrüatlar təqdim edildiyi andan şübhəli şəxsə ona qarşı irəli sürülən ittihamın faktiki və hüquqi əsasları barədə yazılı rəsmi bildiriş verilir (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 79; *Pelissye və Sassi Fransaya qarşı* [BP], § 51).

235. 6-cı Maddənin 3(a) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsə yalnız ittihamın "əsasları", yəni törətməkdə şübhəli bilindiği və ittihamın əsaslandığı hərəkətlər haqqında deyil, həm də ittihamın "xarakteri", yəni bu hərəkətlərin hüquqi xarakteristikası haqqında məlumat təmin edir (*Mattoçia İtaliyaya qarşı*, § 59; *Penev Bolqarıstana qarşı*, §§ 33 və 42, 7 yanvar 2010-cu il).

236. Bu məlumatda ittihamın əsaslandığı sübuta istinad edilməsi mütləq deyil (*X. Belçikaya qarşı*, (qər.) *Kollozza və Rubinat İtaliyaya qarşı*).

237. 6-cı Maddənin 3(a) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı irəli sürülən ittihamın xarakteri və səbəbi haqqında məlumatlandırılma qaydası haqqında hər hansı xüsusi formal tələb nəzərdə tutmur (*Pelissye və Sassi Fransaya qarşı*, [BP], § 53; *Drassiç İtaliyaya qarşı*, § 34; *Qiosakis Yunanıstana qarşı (№ 3)*, § 29).

238. Təqsirləndirilən şəxsin məlumatlandırılması tamamilə ittiham tərəfinin öhdəliyidir və məlumat müdafiə tərəfinin diqqətinə çatdırılmadan passiv surətdə məlumatın əlçatanlığının təmin edilməsi ilə həyata keçirilə bilməz (*Mottaçia İtaliyaya qarşı*, § 65; *Çiçilian və Ekindyan Fransaya qarşı*, § 71).

239. Məlumat faktiki olaraq təqsirləndirilən şəxs tərəfindən alınmalıdır; məlumatın alınması barədə hüquqi prezumpsiya kifayət deyil (*C. İtaliyaya qarşı* (qər.)).

240. Şikayət olunan vəziyyət təqsirləndirilən şəxsin öz davranışının nəticəsidirsə, bu halda o, müdafiə hüquqlarının pozulması barədə iddia irəli sürə bilməz (*Erdoğan Türkiyəyə qarşı* (qər.); *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 96).

241. Təqsirləndirilən şəxsin əqli çətinlikləri varsa, hakimiyyət orqanlarından onun əleyhinə irəli sürülmüş ittihamın təfərrüatları, xarakteri və əsasları haqqında

məlumatlandırılması imkanı verən əlavə addımlar atmaq tələb olunur (*Vodel Fransaya qarşı*, § 65).

(C) İttihamın yenidən təsnifatı

242. Təqsirləndirilən şəxs ittihamda hər hansı dəyişiklik, o cümlədən onun "işindəki" dəyişiklik haqqında lazımi qaydada və tam məlumatlandırılmalı və onlara münasibət bildirmək, eləcə də yeni məlumat və ya ittiham əsasında müdafiəsini təşkil etmək üçün adekvat vaxt və vasitələrlə təmin edilməlidir (*Mattoçia İtaliyaya qarşı*, § 61; *Bekstrom və Andersson İsveçə qarşı* (qər.)).

243. İrəli sürülən ittihamlar, o cümlədən məhkəmənin məsələ ilə bağlı hansı hüquqi qiymətləndirməni verə biləcəyi haqqında məlumat ya məhkəmə iclasından əvvəl ittiham aktında, ya da ən azı məhkəmə icraatının gedişində ittihamın rəsmi və ya nəzərdə tutulan əlavəsi kimi təqdim edilə bilər. Aydındır ki, məhkəmənin cinayət əməli ilə bağlı ittiham tərəfindən fərqli qənaətə gəlmək ehtimalının olduğuna adi işarə yetərli deyil (*İ.H. Avstriyaya qarşı*, § 34).

244. Məhkəmə icraatı müddətində faktların yenidən qiymətləndirilməsi halında, təqsirləndirilən şəxsə müdafiə hüququnu praktik və effektiv qaydada, vaxtında həyata keçirmək imkanı verilməlidir (*Pelissy və Fransaya qarşı* [BP], § 62; *Blok Macarıstana qarşı*, § 24).

245. İttiham üçün mühüm olan elementlərlə əlaqədar olarsa, cinayətin təsnifatının dəyişdirilməsi təqsirləndirilən şəxs üçün yetəri qədər proqnozlaşdırıla bilən hesab olunur (*De Salvador Torres İspaniyaya qarşı*, § 33; *Sadak və başqaları Türkiyəyə qarşı (№ 1)*, §§ 52 və 56; *Yuha Nuutinen Finlandiyaya qarşı*, § 32).

246. Təqsirləndirilən şəxs daha yuxarı instansiya məhkəməsi qarşısında özünü müdafiə etmək və ittihamın bütün müvafiq hüquqi və faktiki aspektlərinə etiraz etmək imkanına malik olduqda, ittiham barədə natamam məlumat apellyasiya icraatında düzəldilə bilər (*Dallos Macarıstana qarşı*, §§ 49-52; *Sipavičius Litvaya qarşı*, §§ 30-33; *Jupnik Ukraynaya qarşı*, §§ 39-43; *İ.H. və başqaları Avstriyaya qarşı*, §§ 36-38; *Yuha Nuutinen Finlandiyaya qarşı*, § 33).

(D) Ətraflı məlumat

247. Məlumatın "ətraflılıq" dərəcəsi hər işin xüsusi hallarından asılıdır, lakin təqsirləndirilən şəxs adekvat müdafiə hazırlamaq üçün ən azı özünə qarşı yönəldilmiş ittihamları başa düşmək üçün yetərli məlumatla təmin edilməlidir.

248. Bununla əlaqədar olaraq məlumatın adekvatlığı müdafiəyə hazırlıq üçün adekvat vaxt və vasitə hüququnu təmin edən 6-cı Maddənin 3 (b) yarımbəndinə uyğun olaraq və 6-cı Maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan ümumi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir (*Mottaçia İtaliyaya qarşı*, § 60; *Bekstrom və Andersson İsveçə qarşı* (qər.)).

(E) Dərhal

249. Məlumat müdafiəyə hazırlığa imkan vermək məqsədilə təqsirləndirilən şəxsə vaxtında verilməlidir və bu, 6-cı Maddənin 3(a) yarımbəndinin məğzini təşkil edən başlıca məqsədidir (*C. İtaliyaya qarşı* (qər.), təqsirləndirilən şəxsin ittihamlar barədə məhkəmədən dörd ay əvvəl məlumatlandırılması məqbul hesab edilməlidir; əksi üçün bax: *Borisova Bolqarıstana qarşı*, §§ 43-45, bu işdə ərizəçinin öz müdafiəsini vəkilsiz hazırlamaq üçün yalnız bir neçə saat vaxtı var idi).

250. 6-cı Maddənin 3(a) yarımbəndinə uyğunluğun yoxlanması zamanı Məhkəmə formal deyil, obyektiv vəziyyətə istinad edilməklə təfsir edilməli olan "ittiham olunan" və "cinayət ittihamı" sözlərinin müstəqil mənasını nəzərə alır (*Padin Gestoso İspaniyaya qarşı* (qər.); *Kass Lüksemburqa qarşı*, § 71).

(F) Dil

251. Təqsirləndirilən şəxsin məlumatın verildiyi dili yaxşı bilmədiyi müəyyən edilibsə və ya bunun güman edilməsi üçün əsas varsa, hakimiyət orqanları onu tərcümə ilə təmin etməlidirlər (*Brozisek İtaliyaya qarşı*, § 41; *Tabai Fransaya qarşı* (qər)).

252. 6-cı Maddənin 3 (a) yarımbəndi əcnəbi təqsirləndirilən şəxs üçün müvafiq məlumatın yazılı qaydada və ya yazılı tərcümə formasında təmin edilməli olduğunu müəyyən etməsə də, məhkəmə tərəfindən istifadə olunan dillə tanış olmayan təqsirləndirilən şəxs – ittiham aktının başa düşdüyü dilə yazılı tərcüməsi ilə təmin olunmadığı halda - praktiki olaraq əlverişsiz mövqedə ola bilər (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 79; *Ermı İtaliyaya qarşı* [BP], § 68).

253. Lakin təqsirləndirilən şəxsə müdafiəsini hazırlamağa imkan verəcəyi təqdirdə, ittiham aktının şifahi tərcüməsi vasitəsilə ittihamlar haqqında yetərli məlumat təmin edilə bilər (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 81; *Hüseyn İtaliyaya qarşı* (qər)).

254. Bu müddəə təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə materiallarının tam tərcüməsi ilə təmin edilməsi hüququnu nəzərdə tutmur (*X. Avstriyaya qarşı* (qər.) səh. 70).

255. 6-cı Maddənin tərcüməçinin pulsuz köməyini nəzərdə tutan 3(e) bəndinə uyğun olaraq, ittihamların şifahi tərcüməsi nəticəsində yaranan xərclər Dövlət tərəfindən ödənilməlidir (*Lüdiqe, Belkasem və Koç Almaniyaya qarşı*, § 45).

2. *Maddə 6 § 3(b)*

Maddə 6 § 3 (b)

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxt və imkana malik olmaq;"

(A) Nəzərə alınmalı olan ümumi məqamlar

256. Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 3(b) yarımbəndi düzgün müdafiənin iki elementinə, daha dəqiq desək, vasitə və vaxt məsələsinə aiddir. Bu müddəə təqsirləndirilən şəxsin effektiv müdafiəsinin məhkəməyə hazırlıq üçün "zəruri" olan hər şeyi əhatə etdiyini nəzərdə tutur. Təqsirləndirilən şəxs öz müdafiəsini - məhkəməyə bütün müvafiq müdafiə arqumentlərinin təqdim etmək və beləliklə, məhkəmə icraatının nəticəsinə təsir etmək imkanı ilə bağlı məhdudiyətlə üzləşmədən - müvafiq qaydada təşkil edə bilməlidir (*Kan Avstriyaya qarşı*, § 53; *Qreqaseviç Macarıstana qarşı*, § 51).

257. Təqsirləndirilən şəxsə verilən vaxt və vasitənin adekvatlığı məsələsi hər bir konkret işin halları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir (*İqlin Ukraynaya qarşı*, § 65; *Qalstyan Ermənistanaya qarşı*, § 84).

(B) Adekvat vaxt

258. 6-cı Maddənin 3(b) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsi tələsik keçirilən məhkəmə araşdırmasından qoruyur (*Kroçer və Müller İsveçrəyə qarşı*, (qər.); *Bonzi İsveçrəyə qarşı* (qər)). Məhkəmə icraatlarının ağlabatan müddətdə həyata keçirilməsi vacib olsa da, bu, tərəflərdən birinin prosessual hüquqları hesabına başa gəlməməlidir (*OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos Rusiyaya qarşı*, § 540).

259. Təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsinə hazırlaşmaq üçün adekvat vaxtının olub-olmadığının qiymətləndirilməsi zamanı məhkəmə icraatının xarakterinə, eləcə də işin və məhkəmə icraatlarının mürəkkəbliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (*Qreqaseviç Macarıstana qarşı*, § 51). Hüquq müdafiəçisinin adəti iş yükü də nəzərə alınmalıdır; lakin müdafiə tərəfinin vəkildən müəyyən işin təciliyi səbəbindən iş qrafikində müəyyən dəyişikliklər etməyin tələb olunması əsassız deyil (*Mattik Almaniyaya qarşı* (qər.)).

260. Konvensiyanın 6-cı Maddənin 3(b) yarım bəndi məhkəməyə müəyyən müddət davam edən hazırlığın ilk dinləməyə qədər tamamlanmasını tələb etmir. Məhkəmə icraatlarının gedişatı əvvəlcədən tam planlaşdırıla bilməz və bu vaxta qədər işıqlandırılmamış, tərəflərin əlavə hazırlığını tələb edən elementləri aşkara çıxara bilər (*Mattik Almaniyaya qarşı* (qər.)).

261. Məhkəmə icraatında müəyyən yeniliklər baş verdikdə müdafiə tərəfinə öz mövqeyini uyğunlaşdırmaq, vəsatət hazırlamaq, şikayət təqdim etmək və s. üçün əlavə vaxt verilməlidir (*Miminoşvili Rusiyaya qarşı*, § 141). Belə "yeniliklərə" ittiham aktına edilən dəyişikliklər (*Pelissyə və Sassi Fransaya qarşı*, [BP], § 62), ittiham tərəfinin yeni sübutlar təqdim etməsi (*Q. B. Fransaya qarşı*, §§ 60-62), yaxud məhkəmə icraatının gedişində ekspertin rəyində qəfil və əsaslı dəyişikliyin baş verməsi (*Q.B. Fransaya qarşı*, §§ 69-70) daxil ola bilər.

262. Müdafiə tərəfinə verilən vaxtla bağlı problemin olduğu başa düşüldükdə, təqsirləndirilən şəxs dinləmənin təxirə salınması və ya başqa tarixə keçirilməsi barədə vəsatət qaldıra bilər (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 98; *Bekstrom və Andersson İsveçə qarşı* (qər.); *Kraksi İtaliyaya qarşı (№ 1)*, § 72) müstəsna hallar istisna olmaqla (*Qoddi İtaliyaya qarşı*, § 31) yaxud milli qanunvericilikdə və praktikada belə hüquq üçün əsasın olmaması (*Qalstyan Ermənistanaya qarşı*, § 85).

263. Müəyyən hallarda məhkəmədən müdafiə tərəfinə yetərli vaxt vermək üçün dinləməni özü mülahizəsinə görə təxirə salmaq tələb oluna bilər (*Sadak və başqaları Türkiyəyə qarşı (№ 1)*, § 57; *Saxnovski Rusiyaya qarşı* [BP], §§ 103 və 106).

264. Təqsirləndirilən şəxsin mövcud apellyasiya hüquqlarından effektiv istifadə edə bilməsi üçün milli məhkəmələr qərarlarının əsaslandığı səbəbləri kifayət qədər açıq göstərməlidirlər (*Hadjianastassiu Yunanıstanaya qarşı*, § 33). Tam əsaslandırılmış məhkəmə qərarının apellyasiyanın verilməli olduğu vaxt müddətindən əvvəl hazır olmaması halında, apellyasiya şikayətini mövcud məlumat əsasında verə bilmək üçün təqsirləndirilən şəxs yetərli məlumatla təmin edilməlidir (*Zun Niderlanda qarşı*, §§ 40-50; *Boçe Fransaya qarşı*, §§ 46-51).

265. Dövlətlər cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin 6-cı Maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan təminatlardan yararlanmasını təmin etməlidirlər. Ayrılmış müddətin nə vaxt başladığını və ya bitdiyini öyrənmək öhdəliyinin təqsirləndirilən şəxsin üzərinə qoyulması İştirakçı Dövlətlərin 6-cı Maddə ilə zəmanət verilən hüquqların effektiv istifadəsini təmin etmək məqsədilə göstərməli olduqları "lazımı səy"ə uyğun deyil (*Vaçer Fransaya qarşı*, § 28).

(C) Adekvat imkan

(1) Sübutlara çatımlılıq

266. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin yararlanmalı olduğu "imkana" onun müdafiəsini hazırlamaq məqsədilə aparılmış istintaqın nəticələri ilə tanış olmaq daxil olmalıdır (*Hüseyn və başqaları Azərbaycana qarşı*, § 175; *OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos Rusiyaya qarşı*, § 538).

267. Şəxsin barəsində məhkəməyə qədər həbs qətimkan tədbiri seçilibsə, "imkan" anlayışına həmin şəxsə diqqətini əqləbatan şəkildə toplayaraq oxumağa və yazmağa imkan verən saxlanma şəraiti daxil ola bilər (*Mayzit Rusiyaya qarşı*, § 81; *Moiseyev Rusiyaya qarşı*, § 221). Həm təqsirləndirilən şəxsin, həm də onun vəkilinin məhkəmə icraatında iştirak edə və ifrat yorğunluqdan əziyyət çəkmədən bəyanatlar verə bilməsi həyati əhəmiyyət daşıyır (*Maxfi Fransaya qarşı*, § 40; *Barbera, Messegi və Cabardo İspaniyaya qarşı*, § 70).

268. Təqsirləndirilən şəxsə təqdim edilməli olan imkan ona müdafiəsini hazırlamağa kömək edən və ya edə biləcək vasitələrlə məhdudlaşmalıdır (*Padin Gestoso İspaniyaya qarşı* (qər.)); *Mayzit Rusiyaya qarşı*, § 79).

269. Nümayəndələri tərəfindən iş materialları haqqında məlumatlandırılma yetərli olduğundan, təqsirləndirilən şəxsə iş materiallarına birbaşa çıxışın verilməsinə ehtiyac yoxdur (*Kremzov Avstriyaya qarşı*, § 52). Lakin təqsirləndirilən şəxsin iş materiallarına çıxışının məhdud olması sübutun məhkəmədən əvvəl təqsirləndirilən şəxsə təqdim olunmasının və

təqsirləndirilən şəxsin vəkili və ya şifahi bəyanat vasitəsilə bu haqda şərh verə bilməsinin qarşısını almamalıdır (*Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 140).

270. Təqsirləndirilən şəxsə öz müdafiəsini həyata keçirməyə icazə verilirə, onun iş materiallarına çıxışının rədd edilməsi müdafiə hüquqlarının pozulmasına bərabərdir (*Fuçer Fransaya qarşı*, §§ 33-36).

271. Müdafiə işinin asanlaşdırılması məqsədilə təqsirləndirilən şəxsin iş materiallarından müvafiq sənədlərin surətlərini əldə etməsinə və aparılmış qeydlərdən istifadə etməsinə mane olunmamalıdır (*Rasmussen Polşaya qarşı*, §§ 48-49; *Moiseev Rusiyaya qarşı*, §§ 213-218; *Matişek Polşaya qarşı*, § 59; *Seleznev Rusiyaya qarşı*, §§ 64-69).

272. İş materiallarına çatımlılıq hüququ mütləq səciyyəli deyil. Bəzi hallarda başqa şəxsin fundamental hüquqlarının qorunması və ya milli təhlükəsizlik, yaxud şahidlərin qorunması və ya polisin cinayət istintaqı metodlarına təminat kimi vacib ictimai marağın mühafizəsi məqsədilə müəyyən sübutun müdafiə tərəfinə verilməməsi zəruri ola bilər. Lakin 6-cı Maddənin 1-ci bəndinə əsasən yalnız son dərəcə zəruri hallarda müdafiə tərəfinin hüquqlarını məhdudlaşdıran belə tədbirlərə icazə verilir. Məhkəmə çəkişməli məhkəmə icraatı və tərəflərin bərabərliyi tələblərinin mümkün dərəcədə ödəndiyini və təqsirləndirilən şəxsin maraqlarının qorunması üçün adekvat təminatların verildiyini yəqin etmək məqsədilə belə qərarın qəbulu proseduru diqqət yoxlayır (*Natunen Finlandiyaya qarşı*, §§ 40-41; *Dousett Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§ 42-43; *Miraşvili Rusiyaya qarşı*, §§ 203-209).

273. Təqsirləndirilən şəxsə özünə bəraət qazandırmaq və ya cəzasını azaltmaq imkanı verə biləcək elementlərin daxil olduğu maddi sübutun müdafiə tərəfinə açıqlanmaması müdafiənin hazırlanması üçün zəruri vasitələrin təmin edilməsinin rədd edilməsi və beləliklə, Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 3(b) yarım bəndində zəmanət verilən hüququn pozulması deməkdir. Lakin təqsirləndirilən şəxsdən vəsatətləndirmə tələb oluna bilər və milli məhkəmələrin bu səbəblərin əsaslılığını yoxlamaq hüququ var (*Natunen Finlandiyaya qarşı*, § 43; *S.G.P.Niderlanda qarşı* (qər)).

(2) Vəkillə məsləhətləşmə

274. Təqsirləndirilən şəxsə təmin edilən "imkana" vəkillə məsləhətləşmə imkanı da daxildir (*Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 99; *Qoddi İtaliyaya qarşı*, § 31). Təqsirləndirilən şəxsə vəkili ilə məsləhətləşmək imkanının verilməsi müdafiənin hazırlanması üçün fundamental əhəmiyyət daşıyır (*Bonzi İsveçrəyə qarşı* (qər); *Kan Avstriyaya qarşı*, § 52).

275. 6-cı Maddənin 3(b) yarım bəndi Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 3(c) yarım bəndi çərçivəsində hüquqi yardım hüququ ilə üst-üstə düşür (məsələn, bax: *Lanz Avstriyaya qarşı*, §§ 50-53; *Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 148; *Trepaşkin Rusiyaya qarşı* (№ 2), §§ 159-168).

3. Maddə 6 § 3(c): şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək hüququ

Maddə 6 § 3(c)

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;"

276. 6-cı Maddənin 3(c) yarım bəndi 6-cı Maddənin 1-ci bəndi çərçivəsində ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququnun müəyyən aspektlərini əhatə edir (*Korreya de Matos Portuqaliyaya qarşı* (qər.); *Fuçer Fransaya qarşı*, § 30). Bu yarım bənd təqsirləndirilən şəxsə qarşı məhkəmə icraatının müdafiə hüququ adekvat şəkildə təmin edilmədən keçirilməsinin

qarşısını alır (*Pakelli Almaniyaya qarşı*, § 84). O, üç ayrıca hüququ ehtiva edir: özünü şəxsən müdafiə etmək, özünü seçdiyi müdafiəçi vasitəsi ilə müdafiə etmək və müəyyən şərtlər çərçivəsində pulsuz hüquqi yardımın təmin edilməsi (*Pakelli Almaniyaya qarşı*, § 31).

(A) Tətbiq dairəsi

277. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər hansı şəxs məhkəmə icraatının hər mərhələsində 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi ilə qorunmalıdır (*İmbrioskia İsveçrəyə qarşı*, § 37). Beləliklə, bu müdafiə hətta iş məhkəməyə göndərilməzdən əvvəl vacib ola bilər, belə ki, bu mərhələdə 6-cı Maddənin müddəalarına riayət edilməməsi nəticəsində ədalətli məhkəmə araşdırması əsaslı surətdə pozula bilər (*Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 131; *İmbrioskia İsveçrəyə qarşı*, § 36; *Magi Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 41).

278. 6-cı Maddənin 3(b) yarımbəndi məhkəməyə hazırlıqla əlaqədar məqamlarla bağlı olsa da, 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxsə daha ümumi yardım hüququ və bütün icraat müddətində hüquqşünas dəstəyi təmin edir (*Kan Avstriyaya qarşı*, § 54).

279. 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndinin məhkəmədən əvvəlki mərhələdə, başqa sözlə ilkin istintaq müddətində tətbiq edilmə qaydası məhkəmə icraatının xüsusiyyətlərindən və məhkəmə işinin hallarından asılıdır (*Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 45; *Berlini Polşaya qarşı*, § 75). 6-cı Maddə adətən təqsirləndirilən şəxsə polis tərəfindən dindirilmənin ilkin mərhələsindən etibarən hüquqşünas yardımından yararlanmağa icazə verilməsini tələb edir (*Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 63; *Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 131; *Salduz Türkiyəyə qarşı* [BP], § 54; *Averill Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 59; *Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 45; *Dayanan Türkiyəyə qarşı*, § 31). Lakin bu hüquq ciddi səbəblər olduqda məhdudlaşdırıla bilər (*Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 63; *Magi Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 41). Hər bir məhkəmə işində sual bundan ibarət olur ki, məhkəmə icraatına bütövlükdə baxıldıqda, məhdudiyət təqsirləndirilən şəxsi ədalətli məhkəmə araşdırmasından məhrum edibmi (*Con Murrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 63; *Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 45). Hətta ciddi səbəblər hüquqşünasa çıxış imkanının rədd edilməsinə müstəsna hal kimi bəraət qazandırdıqda belə, bu məhdudiyət təqsirləndirilən şəxsin 6-cı maddə çərçivəsindəki hüquqlarına gərəksiz xələl gətirməməlidir (*Salduz Türkiyəyə qarşı* [BP], § 55).

280. Bənzər şəkildə 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndinin apellyasiya və ya kassasiya məhkəmələri ilə əlaqədar tətbiq edilmə qaydası məhkəmə icraatının xüsusiyyətlərindən asılıdır (*Pakelli Almaniyaya qarşı*, § 29; və *müvafiq dəyişikliklərlə Meftah və başqaları Fransaya qarşı*, [BP], § 41). Milli hüquq sistemində həyata keçirilmiş məhkəmə icraatı, apellyasiya və ya kassasiya məhkəməsinin icraatdakı rolu bütövlükdə nəzərə alınmalıdır (*Monnel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 56; və *müvafiq dəyişikliklərlə Meftah və başqaları Fransaya qarşı* [BP], § 41). Bütövlükdə cinayət ittihamı kontekstində apellyasiyaya icazə prosedurunun xarakteri və onun əhəmiyyəti, apellyasiya məhkəməsinin səlahiyyət dairəsi və ərizəçinin maraqlarının apellyasiya məhkəməsi qarşısında faktiki olaraq təqdim edilmə və müdafiə olunma qaydası kimi məsələlərin nəzərə alınması zəruridir (*Monnel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 56).

(B) Şəxsən müdafiə

281. Konvensiyanın 6-cı Maddəsi, bütövlükdə götürüldükdə, cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxsin dinləmədə iştirak hüququnun olduğunu nümayiş etdirir (*Zana Türkiyəyə qarşı*, [BP], § 68; *Monnel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 58). 6-cı Maddənin bu hüquqla sıx əlaqəli olan § 3(c) bəndi təqsirləndirilən şəxsə özünü şəxsən müdafiə etmək imkanı təklif edir. Buna görə də ədalət mühakiməsinin maraqları əksini tələb etmədikdə, təqsirləndirilən şəxs özünü öz iradəsi ilə təmsil etdiyi təqdirdə, o, bir qayda olaraq, 6-cı Maddənin tələblərini pozmur (*Qalstyan Ermənistanaya qarşı*, § 91).

282. Bununla belə, özünü şəxsən müdafiə etmək hüququ mütləq səciyyəli deyil. Təqsirləndirilən şəxsin özünü müdafiə etməsinə icazə verilməsi və ya onun üçün vəkilin təyin

edilməsi müdafiə hüquqlarına təminat üçün məhkəmə sistemləri daxilində müvafiq vasitələrin seçilməsi baxımından Məhkəmə ilə müqayisədə daha əlverişli mövqedə dayanan İştirakçı Dövlətlərin sərbəst mülahizəsi ilə qərarlaşdırılır (*Korreya de Matos Portuqaliyaya qarşı* (qər.)). Buna görə də milli məhkəmələrin vəkilin məcburi təyin edilməsi zamanı ədalət mühakiməsinin maraqlarını nəzərə almaq hüququ var (*Kroissant Almaniyaya qarşı*, § 27; *Lagerblom İsveçə qarşı*, § 50). Bu, təqsirləndirilən şəxsin maraqları çərçivəsində təbiiq olunan və onun maraqlarının düzgün müdafiəsi üçün nəzərdə tutulan tədbirdir (*Korreya de Matos Portuqaliyaya qarşı* (qər.)).

283. Bundan əlavə, 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi məhdudiyyətsiz müdafiə arqumentinin istifadəsini təmin etmir. Özünü müdafiə etməyi seçdikdə, təqsirləndirilən şəxs könüllü olaraq vəkil yardımını almaq hüququndan imtina edir və öz müdafiəsinin həyata keçirilmə qaydasına görə lazımı səyi göstərməyə məcbur hesab edilir (*Melin Fransaya qarşı*, § 25). Həmin hüquqdan istifadə edən zaman bilərəkdən cinayət mühakimə icraatında iştirak edən şahid və ya hər hansı başqa şəxsin cəzalandırılmalı olan davranışı haqqında saxta şübhələrə rəvac verməsi halında təqib edilə bilməyəcəyini düşünmək cinayət törətməkdə ittiham olunan şəxslərin müdafiə hüququ anlayışını həddindən artıq şişirtmiş olardı (*Brandstetter Avstriyaya qarşı*, § 52). Təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsi ilə bağlı bəyanatlar əsasında sonradan onun əleyhinə cinayət təqibinin başladılmasının mümkünüyü öz-özlüyündə 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi çərçivəsindəki hüquqların pozulması hesab edilə bilməz. Bu vəziyyət milli qanunvericilik və ya praktikanın sonradan cinayət təqibi başladılması riskinin müdafiə tərəfinin öz müdafiə hüquqlarından sərbəst istifadə etməsinə, doğrudan da, maneə olacaq dərəcədə sərt olduğu hallardan fərqlənə bilər (*Brandstetter Avstriyaya qarşı*, § 53).

(C) Hüquqi müdafiə

284. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin vəkil tərəfindən səmərəli müdafiə olunmaq hüququ ədalətli məhkəmə araşdırmasının fundamental xüsusiyyətlərindən biridir (*Salduz Türkiyəyə qarşı* [BP], § 51). Bir qayda olaraq, şübhəli polis məntəqəsində saxlandığı andan və ya məhkəməyəqədər həbsdə saxlanma zamanı hüquqi yardıma çatım imkanı ilə təmin olunmalıdır (*Dayanan Türkiyəyə qarşı*, § 31).

Ümumiyyətlə, təqsirləndirilən şəxsin cinayət mühakimə icraatında səmərəli şəkildə iştirak hüququna tək cə icraatda iştirak deyil, həm də zəruri olduqda, hüquqi yardım almaq hüququ daxildir (*Lagerblom İsveçə qarşı*, § 49; *Qalstyan Ermənistanaya qarşı*, § 89). Eynilə, ərizəçinin vəkilinin iştirakı öz-özlüyündə təqsirləndirilən şəxsin iştirak etməməsini kompensasiya edə bilməz (*Zana Türkiyəyə qarşı* [BP], § 72).

285. Hüquqi təmsilçilik hüququ təqsirləndirilən şəxsin iştirakından asılı deyil (*Van Geyseghem Belçikaya qarşı* [BP], § 34; *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 99; *Poitrimol Fransaya qarşı*, § 34). Məhkəməyə lazımı qaydada çağırılmasına baxmayaraq, təqsirləndirilən şəxsin məhkəməyə gəlməməsi - hətta üzrlü səbəb olmadıqda belə - onun vəkil tərəfindən müdafiə olunmaq hüququndan məhrum edilməsinə haqq qazandırmır (*Van Qeyseghem Belçikaya qarşı* [BP], § 34; *Pelladoa Niderlanda qarşı*, §40; *Krombax Fransaya qarşı*, § 89; *Qalstyan Ermənistanaya qarşı*, § 89).

286. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəsin öz seçdiyi vəkil tərəfindən müdafiə olunmaq hüququ mütləq səciyyəli deyil (*Meftah və başqaları Fransaya qarşı* [BP], § 45; *Pakelli Almaniyaya qarşı*, § 31). Bir qayda olaraq, təqsirləndirilən şəxsin vəkil seçiminə hörmətlə yanaşılmalı olsa da (*Lagerblom İsveçə qarşı*, § 54), ədalət mühakiməsinin maraqları çərçivəsində zəruri olduğunun güman edilməsi üçün müvafiq və yetərli əsaslar olduğu halda, milli məhkəmələr həmin şəxsin seçimini nəzərə almaya bilərlər (*Meftah və başqaları Fransaya qarşı*, [BP], § 45; *Kroissant Almaniyaya qarşı*, § 29). Məsələn, məhkəmə icraatının xüsusi xarakteri ümumilikdə vəkil statusuna malik şəxslərin şifahi çıxışlarda monopoliyasına bəraət qazandıra bilər (*Meftah və başqaları Fransaya qarşı* [BP], § 47).

287. Hüquqi yardım hüququnun yalnız nəzəri deyil, praktik və səmərəli olması üçün onun icrası lüzumsuz formal şərtlərin yerinə yetirilməsindən asılı olmamalıdır: məhkəmə araşdırmasının ədalətli olmasının təmin edilməsi məhkəmələrin vəzifəsidir, müvafiq olaraq məhkəmədə iştirak etməyən təqsirləndirilən şəxsi müdafiə etmək üçün məhkəmə iclasında iştirak edən vəkilə bunu etmək üçün fürsət verilməlidir (*Van Qeyseqhem Belçikaya qarşı* [BP], § 33; *Pelladoa Niderlanda qarşı*, § 41).

288. Təqsirləndirilən şəxs başqa ədalətli məhkəmə araşdırması hüquqları kimi hüquqi yardım hüququndan da imtina edə bilər (*Pişalnikov Rusiyaya qarşı*, § 77). Lakin təqsirləndirilən şəxsin öz davranışı vasitəsilə 6-cı Maddə çərçivəsində bu əhəmiyyətli hüquqdan dolayı yolla imtina etdiyini deyə bilmək üçün onun öz davranışının nəticələrini əqləbatan çərçivədə əvvəlcədən müəyyən edə biləcəyi nümayiş olunmalıdır. Təqsirləndirilən şəxs vəkillə təmin etməyi xahiş etdikdə, əlavə təminatlar zəruridir, belə ki, təqsirləndirilən şəxsin vəkili yoxdursa, onun öz hüquqları haqqında məlumatlandırılmaq imkanı daha az olur, müvafiq olaraq bu hüquqlara riayət şansı da azalır (*Pişalnikov Rusiyaya qarşı*, § 78).

(D) Hüquqi yardım

289. 6-cı Maddənin 3(c) yarım-bəndində nəzərdə tutulan üçüncü və son hüquqa - hüquqi yardım hüququna iki şərt tətbiq olunur.

290. Əvvəla, təqsirləndirilən şəxs ödənişli hüquqi yardım üçün yetərli vəsaitə malik olmadığını göstərməlidir. Lakin onun bunu "*bütün şübhələrin fəvqündə*" etməsi zəruri deyil; buna dəlalət edən "*bəzi əlamətlərin*" olduğunun, başqa sözlə "*əksini birmənalı şəkildə göstərən əlamətlərin olmadığını*" müəyyən edilməsi kifayətdir (*Pakelli Almaniyaya qarşı*, § 34).

291. İkincisi, iştirakçı Dövlətlər yalnız "*ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə*" hüquqi yardım təmin etmək öhdəliyi daşıyırlar. Bu, bütövlükdə məhkəmə işinin faktları, o cümlədən yalnız hüquqi yardımın göstərilməsi barədə vəsatət haqqında qərarın çıxarıldığı andakı vəziyyət deyil, həm də milli məhkəmənin işin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etdiyi anda mövcud vəziyyət nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir (*Granger Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 46).

292. Ədalət mühakiməsinin maraqlarının təqsirləndirilən şəxsin pulsuz hüquqi yardımla təmin edilməsini tələb edib-etmədiyinin müəyyənləşdirilməsi zamanı Məhkəmə müxtəlif meyarları, o cümlədən cinayətin və müvafiq cəzanın ağırlığını nəzərə alır (*Benham Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 60; *Kvaranta İsveçrəyə qarşı*, § 33; *Zdravko Stanov Bolqarıstana qarşı*, § 38). Prinsip etibarilə, söhbət azadlıqdan məhrum etmədən gedirsə, ədalət mühakiməsinin maraqları hüquqi yardımın təmin edilməsini tələb edir (*Benham Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 61; *Kvaranta İsveçrəyə qarşı*, § 33; *Zdravko Stanev Bolqarıstana qarşı*, § 38).

293. Məhkəmə "*ədalət mühakiməsinin maraqları naminə tələb olunma*" meyarının əlavə şərti kimi işin mürəkkəbliyini (*Kvaranta İsveçrəyə qarşı*, § 34; *Fam Hoanq Fransaya qarşı*, § 40; *Tvalib Yunanıstana qarşı*, § 53;) və təqsirləndirilən şəxsin şəxsi vəziyyətini (*Zdravko Stanev Bolqarıstana qarşı*, § 38) müəyyən edir. Sonuncu tələbə, xüsusən, təqsirləndirilən şəxsin öz işini təmsil etmək potensialı müstəvisində nəzər salınır - məsələn, məhkəmədə və/və ya müəyyən hüquq sistemində istifadə olunan dil bələdlilik (hüquqi yardım təmin edilmədiyi halda) (*Kvaranta İsveçrəyə qarşı*, § 35; *Tvalib Yunanıstana qarşı*, § 53).

294. "*Ədalət mühakiməsinin maraqları*" tələbi ilə bağlı yoxlama zamanı tətbiq olunan test hüquqi yardımın olmamasının müdafiə tərəfinin müdafiəsində "*faktiki zərəmə*" səbəb olub-olmadığı deyil, daha mülayim testdir: vəkilin yardımını "*işin xüsusi hallarında məqsədəuyğun*" idimi (*Artiko İtaliyaya qarşı*, § 34-35; *Alimena İtaliyaya qarşı*, § 20).

295. Vəkil və müştəri arasında ünsiyyətdə etibarın əhəmiyyətinə baxmayaraq, söhbət pulsuz hüquqi yardımdan getdikdə, "*özünün seçdiyi*" vəkil tərəfindən müdafiə olunmaq hüququna müəyyən məhdudiyətlər tətbiq olunur. Məsələn, müdafiə tərəfinin vəkili təyin

edilən zaman məhkəmələr təqsirləndirilən şəxsin arzularını nəzərə almalıdır, lakin ədalət mühakiməsinin maraqları çərçivəsində zəruri olduğunun düşünülməsi üçün vacib və yetərli əsas olduqda, onlar nəzərə alınmaya bilər (*Kroissant Almaniyaya qarşı*, § 29; *Lagerblom İsveçə qarşı*, § 54). Bənzər şəkildə 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi dövlət tərəfindən təyin edilmiş müdafiə vəkili üçün dəyişdirilməsi hüququna təminat kimi təfsir edilməməlidir (*Lagerblom İsveçə qarşı*, §§ 55, 59). Bundan əlavə, məhkum olunmuş şəxs, uğur qazanmaq ehtimalı olmadığı halda, 6-cı Maddəyə əsasən birinci instansiya məhkəməsinin ədalətli məhkəmə qərarından şikayət etmək istədikdə, ədalət mühakiməsinin maraqlarının pulsuz hüquqi yardımın avtomatik təmin edilməsini tələb etdiyi düşünülməməlidir (*Monnel və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 67).

(E) Praktiki və səmərəli hüquqi yardım

296. 6-cı Maddənin 3(c) yarımbəndi "*praktik və səmərəli*" hüquqi yardım hüququnu əhatə edir. Aydın ki, vəkili təyin edilməsi öz-özlüyündə effektiv yardım təmin etmir, çünki vəkili vəfat edə, ciddi xəstəliyə tutula, yaxud uzun müddət fəaliyyət imkanından məhrum ola, yaxud vəzifələrini yerinə yetirməkdən yayına bilər (*Artiko İtaliyaya qarşı*, § 33).

297. Səmərəli hüquqi yardım hüququna, *o cümlədən*, təqsirləndirilən şəxsin vəkili ilə təklidə ünsiyyət qurmaq hüququ daxildir. Yalnız istisna hallarda Dövlət həbs altında saxlanan şəxslə vəkili arasında gizli ünsiyyəti məhdudlaşdırıla bilər (*Saxnovski Rusiyaya qarşı* [BP], § 102). Müştəri ilə məsləhətləşmə apara və ondan nəzarət altında olmadan məxfi təlimatlar ala bilmədikdə, hüquqşünasın yardımını yararlılığını əhəmiyyətli dərəcədə itirir (*S. İsveçərə qarşı*, § 48; *Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 58). Müştərilər və vəkillər arasındakı münasibətlər üzərində səciyyəvi və ya birbaşa hər hansı məhdudiyət təqsirləndirilən şəxsin malik olduğu effektiv hüquqi yardım hüququna əngəl yaratmamalıdır (*Saxnovski Rusiyaya qarşı* [BP], § 102). Təqsirləndirilən şəxs və vəkili arasında telefon söhbətlərinin dinlənilməsi (*Zaqaria İtaliyaya qarşı*, § 36) vəkillərin təqsirləndirilən şəxslə görüşlərinin sayının və müddətinin ciddi cəhədlə məhdudlaşdırılması (*Öcalan Türkiyəyə qarşı* [BP], § 135) effektiv yardımın təmin edilməsi tələbinin mümkün əlavə pozulma hallarını təcəssüm etdirir.

298. Lakin iştirakçı Dövlət hüquqi yardım məqsədilə təyin olunmuş və ya təqsirləndirilən şəxsin seçdiyi vəkili yol verdiyi hər bir çatışmazlığa görə cavabdeh hesab oluna bilməz (*Lagerblom İsveçə qarşı*, § 56; *Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 65). Hüquqşünas peşəsinin müstəqil xarakteri səbəbindən, müdafiənin həyata keçirilməsi əsas etibarilə təqsirləndirilən şəxs və onun nümayəndəsi arasında həll olunur; iştirakçı Dövlətlərdən yalnız vəkili təqsirləndirilən şəxsin maraqlarını açıq-aşkar səmərəsiz təmsil etdikdə və ya sadəcə bu səmərəsizlik onun diqqətinə çatdırıldıqda müdaxilə etmək tələb olunur (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 65; *İmbrioskia İsveçərə qarşı*, § 41; *Daud Portuqaliyaya qarşı*, § 38). Vəkili təqsirləndirilən şəxs üçün hərəkət etmədikdə (*Artiko İtaliyaya qarşı*, §§ 33, 36), yaxud vəkili əsas prosessual tələblərə əməl etmədikdə (tələblərə riayət olunmama düşünülmüş müdafiə taktikası və ya arqumentasiyanın yetərsizliyi hesab oluna bilmədikdə) Dövlətin məsuliyyəti yaranır (*Czekalla Portuqaliyaya qarşı*, §§ 65, 71).

4. Maddə 6 § 3(d)

Maddə 6 § 3(d)

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsi hüququna malik olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə lehinə olan şahidlərin çağırması və dindirməsi hüququna malik olmaq;"

(A) "Şahid" termininin müstəqil mənası

299. Milli qanunvericilik daxilində təsnifatdan asılı olmayaraq, Konvensiyada "şahid" ifadəsi müstəqil mənaya malikdir (*Damir Sibqatullin Rusiyaya qarşı*, § 45; *S.N. İsveçə qarşı*, § 45) İttiham hökmü üçün əhəmiyyətli dərəcədə əsas təşkil etdikdə, iş materiallarında əlavə edilmiş şahid ifadələri ittiham tərəfinə aid, Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin 1-ci bəndi və 3(d) yarım bəndi ilə nəzərdə tutulan təminatların tətbiq olunduğu sübut hesab olunur (*Kaste və Matisen Norveçə qarşı*, § 53; *Luka İtaliyaya qarşı*, § 41).

300. Bu termin birgə təqsirləndirilən şəxslərin (məsələn bax: *Trofimov Rusiyaya qarşı*, § 37), zərərçəkənlərin (*Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı*, § 97) və ekspertlərin ifadələrini (*Dorson Niderlanda qarşı*, §§ 81-82) əhatə edir.

301. 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin (d) yarım bəndi həmçinin yazılı sübutlara şamil olunur (*Mirilaşvili Rusiyaya qarşı*, §§ 158-159).

(B) Şahidləri dindirmək və ya dindirilməsinə nail olmaq hüququ

(1) Ümumi prinsiplər

302. 6-cı Maddənin 3(d) yarım bəndinə görə, təqsirləndirilən şəxs məhkum edilməmişdən əvvəl ona qarşı irəli sürülən bütün sübutlar çəkişmə prinsipinin təmin olunması məqsədilə açıq iclas zamanı onun iştirakı ilə təqdim olunmalıdır. Bu prinsipdən istisnalar mümkün olsa da, onlar müdafiə hüquqlarını pozmamalıdır. Bu zaman bir qayda olaraq təqsirləndirilən şəxsə ona qarşı ifadə verən şahidə (ya həmin şəxs ifadə verərkən, ya da məhkəmə icraatının daha sonrakı mərhələsində) etiraz etmək və onu dindirmək üçün adekvat və lazımi imkanın verilməsi tələb olunur (*Hummer Almaniyaya qarşı*, § 38; *Luka İtaliyaya qarşı*, § 39; *Solakov Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı*, § 57).

303. Yuxarıdakı ümumi prinsipdən iki tələb yaranır. Əvvəla, şahidin iştirak etməməsi üçün üzrlü səbəb olmalıdır. İkincisi, ittiham yalnız və ya həlledici dərəcədə təqsirləndirilən şəxsin istintaq müddətində və ya məhkəmədə dindirmək və ya dindirilməsinə nail olmaq imkanı əldə etmədiyi hər hansı şəxs tərəfindən verilmiş şahid ifadələrinə əsaslanarsa, müdafiə hüquqları 6-cı Maddənin verdiyi təminatlara zidd olacaq dərəcədə məhdudlaşdırılmış olur ("yeganə və həlledici" adlandırılan qayda) (*Əl-Kavaya və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 119).

304. Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun demokratik cəmiyyətdə tutduğu yeri nəzərə alsaq, müdafiə hüquqlarını məhdudlaşdıran hər hansı tədbir qəti surətdə zəruri olmalıdır. Yetərli olacağı təqdirdə hər zaman daha mülayim tədbir tətbiq olunmalıdır (*Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 58).

305. Təqsirləndirilən şəxsin hakimin iştirakı ilə vacib bir şahidə üzləşmək imkanı ədalətli məhkəmə araşdırmasının mühüm elementidir (*Tarau Rumıniyaya qarşı*, § 74; *Qraviano İtaliyaya qarşı*, § 38).

(2) Şahidlərin iştirakının təmin edilməsi məqsədilə əqlabatan səylərin göstərilməsi vəzifəsi

306. Şahidin iştirak etməməsi üçün üzrlü səbəbin olması tələbi həmin sübutun yeganə və ya həlledici olub-olmadığı müəyyənləşdirilməmişdən əvvəl nəzərə alınmalı olan ilkin tələbdir. Şahidlər şəxsən ifadə vermək üçün məhkəmədə iştirak etmədikdə, bunun üçün üzrlü səbəbin olub-olmadığı mütləq müəyyən olunmalıdır (*Əl-Kavaya və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 120; *Qabrielyan Ermənistanaya qarşı*, §§ 78, 81-84).

307. 6-cı Maddənin 1-ci bəndi 3-cü bəndlə birlikdə götürüldükdə İştirakçı Dövlətlərdən təqsirləndirilən şəxsə ona qarşı ifadə verən şahidləri dindirmək və ya onların dindirilməsinə nail olmaq imkanı vermək üçün pozitiv addımlar atmağı tələb edir (*Trofimov Rusiyaya qarşı*, § 33; *Sadak və başqaları Türkiyəyə qarşı (№ 1)*, § 67).

308. Şahidlərin dindirilməsi onların məhkəmədə iştirak etməməsi nəticəsində mümkün olmadıqda, hakimiyət orqanları onların iştirakını təmin etmək üçün əqlabatan səyləri

göstərməlidirlər (*Karpenko Rusiyaya qarşı*, § 62; *Damir Sibqatulin Rusiyaya qarşı*, § 51; *Pello Estoniyaya qarşı*, § 35; *Bonev Bolqarıstana qarşı*, § 43).

309. Lakin, *impossibilium nulla est obligatio* (mümkün olmayan öhdəlik hesab oluna bilməz) prinsipinə uyğun olaraq, hakimiyyət orqanlarının təqsirləndirilən şəxsə sözügedən şahidləri dindirmək imkanı yaratmaq üçün lazımı səy nümayiş etdirməməkdə günahlandırıla bilmədiyi hallarda, şahidlərin əlçatan olmaması öz-özlüyündə cinayət təqibinin dayandırılmasını zəruri etmir (*Qossa Polşaya qarşı*, § 55; *Haas Almaniya qarşı* (qər.); *Kalabro İtaliya və Almaniya qarşı* (qər.); *Ubak Mortes Andorraya qarşı* (qər.)).

(3) Şahidin dinlənilməsindən imtinanın səbəblərinin göstərilməsi vəzifəsi

310. Təqdim olunan sübutun müvafiqliyi haqqında rəy bildirmək Məhkəmənin funksiyasına daxil olmasa da, şahidin dindirilməsindən və ya çağırılmasından imtinanın əsaslandırılmaması müdafiə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına bərabər tutula bilər ki, bu da ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarına ziddir (bax: *Popov Rusiyaya qarşı*, § 188; *Bokos-Kuesta Niderlanda qarşı*, § 72; *Vierzbiki Polşaya qarşı*, § 45; *Vidal Belçikaya qarşı*, § 34).

(4) Məhkəmədə təqdim olunmamış şahid ifadələrinə istinad

311. Müəyyən hallarda istintaq mərhələsində verilmiş şahid ifadələrinə istinad etmək zəruri ola bilər (*Luka İtaliya qarşı*, § 40), məsələn, şahid vəfat etdikdə (*Mika İsveçə qarşı* (qər.), § 37; *Ferrantelli və Santangelo İtaliya qarşı*, § 52), yaxud susmaq hüququndan istifadə etdikdə (*Vidgen Niderlanda qarşı*, § 47; *Sofri və başqaları İtaliya qarşı* (qər.); *Kraksi İtaliya qarşı (№ 1)* § 86), yaxud hakimiyyət orqanlarının şahidin iştirakını təmin etmək üçün sərf etdiyi əğlabatan səylər nəticə vermədikdə (*Mirilaşvili Rusiyaya qarşı*, § 217).

312. Şahidin məhkəmədə iştirak etməməsinin müdafiə hüququna nə dərəcədə mənfi təsir etdiyi nəzərə alınmaqla, şahid məhkəmə icraatının hər hansı əvvəlki mərhələsində dindirilməyibsə, canlı ifadənin əvəzinə yazılı şahid ifadəsinin qəbuluna icazənin verilməsinə sonuncu tədbir kimi müraciət olunmalıdır (*Əl-Kavaya və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], § 125).

313. Müdafiə hüquqlarına Konvensiyanın bir qayda olaraq tələb etdiyi dərəcədə təminat verilə bilmədiyi şəraitdə əldə edilmiş şahid ifadələri ehtiyatla nəzərdən keçirilməlidir (*S.N. İsveçə qarşı*, § 53; *Dorson Niderlanda qarşı*, § 76).

314. Şahid üzrlü səbəbdən hər iki tərəfin dindirməsi üçün əlçatan olmadıqda, milli məhkəmə başqa sübutlarla təsdiq olunması şərtilə məhkəmədən əvvəlki mərhələdə verilmiş ifadəni nəzərə ala bilər (*Mirilaşvili Rusiyaya qarşı*, § 217; *Şeper Niderlanda qarşı* (qər.); *Kalabro İtaliya və Almaniya qarşı* (qər.); *Ferrantelli və Santangelo İtaliya qarşı*, § 52).

315. 6-cı Maddənin 3 (d) yarım bəndi məhkəmədən əvvəl ifadə verilmiş şahidlərin çarpaz dindirilməsi imkanının təmin edilməsini yalnız o zaman tələb edir ki, bu ifadə ittihamın müəyyən olunmasında yeganə və ya həlledici rola malik olsun (bax: *Kok Niderlanda qarşı* (qər.); *Krasniki Çex Respublikasına qarşı*, § 79).

316. Təqsirləndirilən şəxsə qarşı yeganə və ya həlledici sübut başqasının sözlərinə əsaslanan ifadədən ibarət olsa belə, onun sübut kimi qəbul olunması avtomatik olaraq 6-cı Maddənin 1-ci bəndinin pozulması ilə nəticələnir. Lakin, ittihamın yeganə və həlledici dərəcədə məhkəmədə iştirak etməyən şahidin ifadəsinə əsaslanması faktı ölçülüb-biçilməli olan və yetərli balanslaşdırma, o cümlədən güclü prosesual təminatların mövcudluğunu tələb edən çox mühüm amildir. Hər bir məhkəmə işində sual bundan ibarət olur ki, yetəri qədər balanslaşdırıcı amil, o cümlədən sübutun etibarlılığını düzgün və ədalətli qiymətləndirməyə imkan verən tədbirlər mövcud olubmu. İttihamın belə sübuta əsaslanmasına, məhkəmə işi üçün əhəmiyyəti nəzərə alınan həmin sübut kifayət qədər etibarlı olduqda icazə verilir (*Əl-Kavaya və Taheri Birləşmiş Krallığa qarşı*, [BP], § 147).

(5) Anonim şahidlər

317. Şahidlərin anonimliyinin qorunması və ya iştirak etməməsi zamanı yaranan problemlər fərqli olsa da, bu iki vəziyyət də təqsirləndirilən şəxsi potensial olaraq qeyri-əlvərişli mövqeyə məhkum etdiyindən aralarında prinsipial fərq yoxdur. Əsas prinsip bundan ibarətdir ki, cinayət işi üzrə məhkəmə icraatında təqsirləndirilən şəxs ona qarşı təqdim edilmiş sübutlara səmərəli şəkildə etiraz etmək imkanına malik olmalıdır (*Əl Kavaya və Tahiri Birləşmiş Krallığa qarşı* [BP], §127).

318. Anonim şahidlərin ifadələrinin ittiham hökmü üçün əsas kimi istifadə olunması heç də bütün hallarda Konvensiyanın müddələrinin pozulmasına gətirib çıxarmır (*Dorson Niderlanda qarşı*, § 69; *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 52; *Krasniki Çex Respublikasına qarşı*, §76).

319. 6-cı Maddə şahidlərin maraqlarının nəzərə alınmasını aydın şəkildə tələb etməsə də, onların həyatı, azadlığı və ya şəxsi təhlükəsizliyi, eləcə də Konvensiyanın 8-ci Maddəsinin tətbiq dairəsinə daxil olan maraqları təhlükə altında ola bilər. İştirakçı Dövlətlər cinayət işləri üzrə məhkəmə icraatlarını şahidlərin maraqlarını yersiz təhlükəyə məruz qoymayacaq şəkildə təşkil etməlidirlər. Beləliklə, ədalətli məhkəmə icraatı prinsipləri tələb edir ki, müvafiq hallarda ifadə vermək üçün çağırılmış müdafiə tərəfinin və şahidlərin və ya zərərçəkənlərin maraqlarının tarazlığı gözlənilsin (*Dorson Niderlanda qarşı*, § 70; *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 53).

320. Milli hakimiyyət orqanları bəzi şahidlərin şəxsiyyətinin gizli saxlanılmasının zəruriliyini əsaslandırmalıdırlar (*Dorson Niderlanda qarşı*, § 71; *Visser Niderlanda qarşı*, § 47; *Sapunaresku Almaniyaya qarşı* (qər.); *Celili Almaniyaya Almaniyaya qarşı* (qər.)).

321. İttiham tərəfinin şahidlərinin anonimliyi qorunduğu halda, müdafiə tərəfi, bir qayda olaraq cinayət işləri üzrə məhkəmə icraatlarında meydana çıxmayan çətinliklərlə üzləşir. Müdafiə tərəfi üçün belə çətinliklər meydana çıxdıqda, məhkəmə orqanları onları müvafiq prosedurlarla kompensasiya etməlidir (*Dorson Niderlanda qarşı*, § 72; *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, § 54; *Haas Almaniyaya qarşı* (qər.)).

322. Xüsusilə, ərizəçiyə anonim şahidlərin etibarlılığının yoxlanılması qadağan edilməməlidir (*Birutis və başqaları Litvaya qarşı*, § 29; *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, §§ 59 və 62; *Kostovski Niderlanda qarşı*, § 42).

323. Bundan əlavə, anonim şahidlərin dindirilməsi prosedurunun təqdim etdiyi təminatların yetərliliyinin qiymətləndirilməsi zamanı müdafiə tərəfinə yaradılmış çətinliklərin tarazlaşdırılması üçün anonim şahidlərin ifadələrinin ərizəçinin ittihamı üçün nə dərəcədə həlledici əhəmiyyətə malik olduğu lazımi qaydada nəzərə alınmalıdır. Bu şahid ifadələri heç bir dərəcədə həlledici olmadıqda, müdafiə tərəfi daha az çətinliklə üzləşir (*Kok Niderlanda qarşı* (qər.); *Krasniki Çex Respublikasına qarşı*, § 79).

(6) Cinsi xarakterli işlər üzrə şahidlər

324. Cinsi zəmində cinayətlər ilə bağlı işlər üzrə məhkəmə icraatları adətən zərərçəkən üçün, xüsusilə o, təqsirləndirilən şəxslə üzləşmək məcburiyyətində qaldıqda ağır sınaq hesab edilir. Bu xüsusiyyətlər yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəlb olunduğu işlərdə daha çox nəzərə çarpır. Təqsirləndirilən şəxsə qarşı ədalətli məhkəmə icraatının baş tutması məsələsi qiymətləndirilərkən iddia edilən zərərçəkənin şəxsi həyatına hörmət hüququ nəzərə alınmalıdır. Bu səbəbdən, cinsi istismar ilə bağlı işlər üzrə məhkəmə icraatlarında zərərçəkmiş şəxsin müdafiəsi məqsədilə müəyyən tədbirlər görülməlidir, bir şərtlə ki, bu cür tədbirlər müdafiə tərəfinin hüquqlarını lazımi şəkildə və səmərəli həyata keçirməsi üçün tarazlaşdırıla bilsin. Müdafiə tərəfinin hüquqlarının təmin edilməsi zamanı məhkəmə orqanlarından müdafiə tərəfinin üzləşdiyi çətinlikləri tarazlaşdırın tədbirlərin görülməsi tələb oluna bilər (*Aiqner Avstriyaya qarşı*, § 37; *D. Finlandiyaya qarşı*, § 43; *F. və M. Finlandiyaya qarşı*, § 58; *Akkardi və başqaları İtaliyaya qarşı* (qər.); *S.N. İsveçə qarşı*, § 47; *Vronçenko Estoniyaya qarşı*, § 56).

325. Cinsi zəmində cinayətlər ilə bağlı işlər üzrə məhkəmə icraatlarının xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, 6-cı Maddənin 3-cü bəndinin (d) yarım bəndinin bütün təqsirləndirilən şəxsin

və ya onun vəkilinin dindirmə və ya başqa fəaliyyət zamanı zərərçəkənə həmişə birbaşa sual vermək imkanına malik ola biləcəyini nəzərdə tutduğu düşünülməməlidir (*S.N. İsveçə qarşı*, § 52; *V.S. Polşaya qarşı*, § 55).

326. Təqsirləndirilən şəxs şahidlərin dindirilmə vaxtı davranışını izləyə bilmək və onların ifadələrinə və etibarlılığına etiraz edə bilmək imkanına malik olmalıdır (*Bokos-Kuesta Niderlanda qarşı*, § 71; *P.S. .Germany*, § 26; *Akkardi və başqaları İtaliyaya qarşı* (qər.); *S.N. İsveçə qarşı*, § 52).

327. Hakimiyyət orqanları ifadə verən şəxsə sual vermək imkanı vermədikdə, şahid ifadələrinin videoyazısına baxış özü-özlüyündə müdafiə tərəfinin hüquqlarının kifayət qədər qorunması hesab edilə bilməz (*D. Finlandiyaya qarşı*, § 50; *A.L. Finlandiyaya qarşı*, § 41).

(7) Şahidlərə ifadələri qarşılığında təklif edilən imtiyazlar

328. Şahidlərin ifadələrindən toxunulmazlıq və ya digər imtiyazlar qarşılığında istifadə milli hakimiyyət orqanlarının ağır cinayətlərlə mübarizəsində mühüm vasitədir. Bununla belə, bu cür ifadələrin istifadəsi məhkəmə icraatının təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə ədalətliyini şübhə altına sala bilər və xarakteri etibarlı ilə bu cür ifadələr manipulyasiyaya məruz qaldığından və qarşılığında imtiyaz əldə etmək və ya qisas məqsədilə verilə bildiyindən həssas məsələlər ortaya çıxara bilər. Nəzərə alınmalıdır ki, bəzi hallarda bu cür ifadələrin şübhəli xarakteri şəxsin qərəzli ola biləcək dəqiqləşdirilməmiş iddialar əsasında təqsirləndirilən və mühakimə olunma biləcəyi təhlükəsini yarada bilər. Bununla belə, bu cür ifadələrin istifadəsi öz-özlüyündə məhkəmə icraatının ədalətsiz olması üçün kifayət deyil (*Kornelis Niderlanda qarşı* (qər.), sonrakı istinadlarla).

(8) Özgənin sözlərinə əsaslanan ifadə

329. Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndi və 3-cü bəndinin (d) yarım bəndi cinayət işi üzrə məhkəmə icraatının gedişatı zamanı təqsirləndirilən şəxsə qarşı özgənin sözlərinə əsaslanan ifadələrin istifadəsinə qarşı prezumpsiya nəzərdə tutur. Dəlillərin müdafiə tərəfinə yardım hesab edilə biləcəyi hallarda özgənin sözlərinə əsaslanan ifadələrin istifadəsinin istisna edilməsi də əsaslandırılmış hesab olunur (*Tomas Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.)).

(9) Müdafiə şahidlərinin çağırılması hüququ

330. Bir qayda olaraq, onlara təqdim edilmiş sübutları, eləcə də təqsirləndirilən şəxslərin qəbul edilməsi barədə vəsatət qaldırdığı sübutların müvafiqliyini məhz milli məhkəmələr qiymətləndirirlər. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (d) yarım bəndi, bir qayda olaraq, şahidlərin çağırılmasına ehtiyacın olub-olmadığının qiymətləndirməsini onların öhdəliyinə buraxır. O, təqsirləndirilən şəxsin bütün şahidlərinin iştirakını və dindirilməsini tələb etmir; "eyni olan şərtlərlə" sözləri ilə ifadə edilmiş fikrin əsas məqsədi bu məsələdə "tərəflərin bərabərliyi"dir. (o cümlədən bax: *Perna İtaliyaya qarşı* [BP], § 29; *Solakov Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı*, § 57).

331. Müvafiq olaraq, təqsirləndirilən şəxsin ona müəyyən şahidləri dindirmək imkanının verilmədiyindən şikayət etməsi kifayət deyil; o, əlavə olaraq öz vəsatətini müvafiq şahidlərin dinlənilməsinin niyə mühüm olduğunun, onların ifadələrinin həqiqətin və tərəfin hüquqlarının bərqərar olunması üçün zəruri olduğunun izahı ilə möhkəmləndirməlidir (*Perna İtaliyaya qarşı* [BP], §29; *Bakanu və SK R S.A. Ruminiyaya qarşı*, § 75).

332. Təqsirləndirilən şəxsin şahidlərin dindirilməsi ilə bağlı vəsatəti sui-istifadə deyilsə, kifayət qədər əsaslandırılmışdırsa, ittihamın mövzusu ilə əlaqədirdə və müdafiə tərəfinin mövqeyini gücləndirə və hətta təqsirləndirilən şəxsin bəraətinə səbəb ola bilərsə, milli hakimiyyət orqanlarının bu vəsatətin rədd edilməsi üçün əsaslı səbəbləri olmalıdır (*Topik Xorvatiyaya qarşı*, §42; *Polyakov Rusiyaya qarşı*, § 3435).

333. 6-cı maddə təqsirləndirilən şəxsə şahidlərin məhkəməyə gəlməsinin təmin edilməsi ilə bağlı qeyri-məhdud hüquq vermir. Şahidin dindirilməsinin mühüm və ya arzuolunan

olması məsələsi barədə qərarı milli məhkəmə orqanları qəbul edir (bax: nümunə kimi, *S.N. İsveçə qarşı*, § 44; *Akkardi və başqaları İtaliyaya qarşı* (qər.)).

334. Yalnız müstəsna hallarda Məhkəmə şəxsin şahid qismində dindirilməməsinin 6-cı maddənin müddələrinin pozulmasına səbəb olduğu barədə qərar verə bilər (*Doroxov Rusiyaya qarşı*, § 65; *Popov Rusiyaya qarşı*, §188; *Briçmont Belçikaya qarşı*, § 89).

5. *Maddə 6 § 3(e)*

Maddə 6 § 3(e)

"Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs, ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

(e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək."

(A) "MƏHKƏMƏDƏ İSTİFADƏ OLUNAN DİLİ BAŞA DÜŞMÜR VƏ YA BU DILDƏ DANİŞA BİLMİR"

335. Pulsuz tərcüməçi xidmətlərindən istifadə hüququ müstəsna olaraq yalnız təqsirləndirilən şəxsin məhkəmədə istifadə edilən dili başa düşmədiyi və ya həmin dildə danışmadığı hallarda tətbiq edilir (*K. Fransaya qarşı* (qər)). Bu dili başa düşən təqsirləndirilən şəxs ona müdafiəsini digər dildə, o cümlədən mənsub olduğu etnik azlığın dilində həyata keçirməsinə imkan verən tərcüməçi xidmətlərinin təmin edilməsində ısrar edə bilməz (*K. Fransaya qarşı* (qər.); *Bido Fransaya qarşı* (qər.); həmçinin bax: *Lagerblom İsveçə qarşı*, § 62).

336. Təqsirləndirən şəxs vəkillə təmsil olunursa, adətən təqsirləndirilən şəxsin deyil, onun vəkilinin məhkəmədə istifadə olunan dili bilməsi kifayət etmir. Müvafiq məhkəmə prosesinin şifahi tərcüməsi təqsirləndirilən şəxsin məhkəmə prosesini başa düşməsinə və öz müdafiəsi ilə bağlı istənilən məsələ barədə vəkilinə məlumat verə bilməsini tələb edən iclasda iştirak hüququnu ehtiva edən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ olaraq zəruridir (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 74; *Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38).

337. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndi təqsirləndirilən şəxs və vəkili arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə aid edilmir, yalnız təqsirləndirilən şəxs və hakim arasındakı münasibətlərə tətbiq edilir (*X. Avstriyaya qarşı* (qər.), s. 68).

338. Tərcüməçi hüququndan imtina edilə bilər, lakin bu vəkilin deyil, təqsirləndirilən şəxsin qərarı olmalıdır (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 80).

(b) CINAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATININ QORUNAN ELEMENTLƏRİ

339. Təqsirləndirilən şəxs özünün ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun həyata keçirilməsi üçün məhkəmə prosesində istifadə edilən dili başa düşməli olduğundan, 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndi məhkəmə icraatı prosesində bütün sənədlərin və ya ifadələrin tərcüməsi üçün pulsuz tərcüməçi köməyi hüququna təminat verir (*Ludike, Belkasem və Koç Almaniyaya qarşı*, § 48; *Usak Birləşmiş Krallığa qarşı* (qər.); *Ermı İtaliyaya qarşı* [BP], § 69; *Lagerblom İsveçə qarşı*, § 61).

340. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndi yalnız məhkəmə iclası zamanı verilmiş şifahi ifadələrə deyil, həmçinin sənəd formasındakı materiallara və məhkəməyədək ilkin prosedurlara tətbiq edilir (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 74; *Ermı İtaliyaya qarşı* [BP], §70).

341. Bununla belə, bu müddəə məhkəmə icraatının gedişatında yazılı sübutların və ya rəsmi sənədlərin bütün bəndlərinin yazılı tərcüməsini tələb etmir (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 74). Məsələn, hökmün yazılı tərcüməsinin olmaması öz-özlüyündə 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndinin pozulması demək deyil (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 85). 6-cı Maddənin 3(e) bəndinin mətnində "yazılı tərcüməçiyə", deyil "tərcüməçiyə" istinad edilir". Bu o deməkdir ki, şifahi linqvistik yardım Konvensiyanın tələblərini ödəyə bilər (*Hüseyn İtaliyaya qarşı* (qər.); *Hermı İtaliyaya qarşı* [BP], § 70).

342. Nəticədə təqdim edilmiş tərcüməçi köməyi təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı açılmış iş barədə məlumatlı olmasına və məhkəmədə hadisələri öz versiyası ilə təqdim etmək imkanı qazanmaqla özünü müdafiə etməsinə şərait yaratmalıdır (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 74; *Ermİ İtaliyaya qarşı* [BP], § 70; *Güngör Almaniyaya qarşı* (qər.); *Protopapa Türkiyəyə qarşı*, § 80).

(c) "PULSUZ" YARDIM

343. "Pulsuz" köməyin təmin edilməsi öhdəliyi təqsirləndirilən şəxsin vəsaitlərindən asılı deyil; təqsirləndirilən şəxslər üçün tərcüməçi xidmətləri Dövlətdən cinayət mühakiməsi sisteminin təşkili üçün tələb edilən vəsaitin bir hissəsini təşkil edir. Bununla belə, təqsirləndirilən şəxsdən gəlmədiyi iclasda təmin edilən tərcüməçi xidməti üçün ödəniş alınabilir (*Fedel Almaniyaya qarşı* (qər.)).

344. Tərcüməçi xidmətinin xərcləri sonradan təqsirləndirilən şəxsdən tutula bilməz (*Ludike, Belkasem və Koç Almaniyaya qarşı*, § 46). 6-cı maddənin 3 (e) bəndinin milli məhkəmələrin belə xərcləri məhkum olunmuş şəxsdən tutmağa icazə verən müddəə kimi oxunması, bu hüququn qeyd olunan Maddəyə müvafiq olaraq tətbiq müddətinin məhdudlaşdırılmasına gətirib çıxara bilər (*Ludike, Belkasem və Koç Almaniyaya qarşı*, § 42; *İşyar Bolqarıstana qarşı*, § 45; *Öztürk Almaniyaya qarşı*, § 58).

(d) ŞİFAHI TƏRCÜMƏNİN ŞƏRTLƏRİ

345. Təqsirləndirilən şəxslərə kömək etmək üçün tərcüməçilərə təqdim edilən üsulla bağlı 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndi çərçivəsində hər hansı ətraflı şərtlərin müəyyən edilməsi məqsədəuyğun deyil. 6-cı maddənin 1-ci bəndinə əsasən tərcüməçi məhkəmə və ya tribunalın tərkib hissəsi deyil və ona qarşı formal müstəqillik və ya bitərəflik tələbi yoxdur. Tərcüməçi xidmətləri səmərəli müdafiəyə kömək etməlidir, tərcüməçinin davranışı isə ədalətli məhkəmə araşdırmasına mane olmamalıdır (*Usak Birləşmiş Krallığa qarşı*).

(e) POZITIV ÖHDƏLİKLƏR

346. Hakim xüsusilə vəkildən ərizəçi ilə ünsiyyət zamanı yaranan çətinliklər barədə məlumat daxil olduqda, ərizəçinin həqiqətən tərcüməçi xidmətinə ehtiyacı olub-olmadığını müəyyənləşdirməlidir. Hakim əmin olmalıdır ki, tərcüməçinin olmaması ərizəçinin iclası tam olaraq başa düşməsinə və iclasda iştirakına zərər vurmayacaq (*Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 38).

347. Müdafiənin əslində ilk növbədə təqsirləndirilən şəxs və onun vəkili tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 65; *Stenford Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 28), məhkəmənin ədalətliliyinin əsas təminatçısı qismində (digər aspektlərlə yanaşı, əcnəbi ərizəçi üçün yazılı və ya şifahi tərcümənin təmin edilməməsi də daxil olmaqla) milli məhkəmələr çıxış edirlər (*Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 39; *Ermİ İtaliyaya qarşı* [BP], § 72; *Katriç Fransaya qarşı*, § 44).

348. Təqsirləndirilən şəxsin dil bilikləri çox əhəmiyyətli olduğundan, məhkəmə həmçinin məhkəmə iclası zamanı istifadə edilən dili kifayət qədər yüksək səviyyədə bilmənin zəruriliyinə münasibətdə, şəxsin ittiham olunduğu cinayətin mahiyyətini və milli hakimiyyət orqanlarının təqsirləndirilən şəxsə ünvanladığı müraciətləri araşdırmalıdır (*Ermİ İtaliyaya qarşı* [BP], § 71; *Katriç Fransaya qarşı*, §41; *Şaman Türkiyəyə qarşı*, §30; müvafiq dəyişikliklərlə *Güngör Almaniyaya qarşı* (qər.)).

349. 6-cı maddənin 3-cü bəndinin (e) yarımbəndinin təmin etdiyi hüququn səmərəli və praktiki şəkildə həyata keçirilməsi üçün səlahiyyətli orqanlar təkcə tərcüməçinin təyin edilməsi ilə kifayətlənməməli, həmçinin müvafiq xəbərdarlıq halında tərcümənin keyfiyyətini yoxlamalıdır (*Kamasinski Avstriyaya qarşı*, § 74; *Ermİ İtaliyaya qarşı* [BP] §70; *Protopapa Türkiyəyə qarşı*, § 80).

IV. 6-CI MADDƏNİN EKSTRATERRİTORIAL TƏSİR DAİRƏSİ

350. Konvensiya iştirakçı Dövlətlərdən öz standartlarını üçüncü dövlətlərə və ya ərazilərə tətbiq etməsini tələb etmir (*Drozd və Yanusek Fransaya və İspaniyaya qarşı*, §110). İştirakçı Dövlətlər ekstradisiyadan sonra üçüncü ölkədə həyata keçiriləcək məhkəmə icraatının 6-cı maddənin bütün tələblərinə uyğun olub-olmadığını yoxlamaq öhdəliyi daşıyırlar.

(1) *Ədalət mühakiməsindən kobud imtina*

351. Lakin Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, müstəsna hallarda şəxsin sorğu göndərən ölkədə ədalətli məhkəmə araşdırmasından kobud şəkildə imtinaya, yəni ədalət mühakiməsindən kobud şəkildə imtina təhlükəsinə məruz qaldığı şərtlərdə ekstradisiya və ya digər ölkədən çıxarılma forması barədə qərar nəticəsində 6-cı maddəyə uyğun olaraq məsələ yarana bilər. Bu prinsip ilk dəfə *Sörinq Birləşmiş Krallığa qarşı* işdə müəyyənləşdirilmişdir (§113) və daha sonra Məhkəmə tərəfindən bir sıra işlərdə təsdiq edilmişdir (məsələn bax: *Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı* [BP], §§ 90-91; *Əl-Səədun və Müfdi Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 149; *Ahorugeze İsveçə qarşı*, § 115; *Otman (Əbu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 258).

352. "Ədalət mühakiməsindən kobud imtina" termini aşkar şəkildə 6-cı maddənin müddəaları və ya orada əks edilmiş prinsiplər ilə ziddiyyət təşkil edən məhkəmə icraatının sinonimi kimi istifadə edilir (digər mənbələrlə yanaşı, bax: *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 84; *Stoiçkov Bolqarıstana qarşı*, § 56; *Drozd və Yanusek Fransaya və İspaniyaya qarşı*, § 110). Bu terminə daha dəqiq xarakteristika vermək tələb olunmasa da, Məhkəmə müəyyən pozuntu formalarının ədalət mühakiməsi prinsiplərinin pozulması hesab edilə biləcəyini qeyd etmişdir. Bura daxildir:

- ittihama daha sonra mahiyyəti üzrə yenidən baxılması imkanı olmadan *in absentia* məhkum edilmə (*Eynhorn Fransaya qarşı* (qər.), § 33; *Seydoviç İtaliyaya qarşı* [BP], § 84; *Stoiçkov Bolqarıstana qarşı*, § 56);
- sadələşdirilmiş qaydada və müdafiə olunmaq hüququ tamamilə heçə sayılmaqla həyata keçirilmiş məhkəmə icraatı (*Bader və Kanbor İsveçə qarşı*, § 47).
- həbsdə saxlanılmanın qanuniliyinə yenidən baxılması məqsədilə müstəqil və qərəzsiz məhkəməyə çatım olmadan həbsdə saxlanılma (*Əl-Moyad Almaniyaya qarşı* (qər.), § 101);
- xüsusilə xarici ölkədə həbsdə saxlanılan şəxsin vəkilə çatımlılığının bilərəkdən və sistemli şəkildə rədd edilməsi (*eyni mənbə*);
- cinayət işi ilə bağlı məhkəmə icraatının gedişatında şübhəli bilinən və ya başqa şəxslə 3-cü maddənin müddəalarını pozan rəftar nəticəsində əldə edilmiş bəyanatların istifadəsi (*Otman (Əbu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 267; *El-Haski Belçikaya qarşı*, §85).

353. 2012-ci ildə Məhkəmə *Otman (Abu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı* işini araşdırarkən ilk dəfə ekstradisiya və ya ölkədən çıxarılmanın 6-cı maddənin pozulmasına gətirib çıxaracağı nəticəsinə gəldiyi zaman *Sörinq (Soering)* işi üzrə qərarın qəbulundan iyirmi ildən artıq vaxt keçmişdi. Bu nümunə, eynilə daha əvvəlki paraqrafdakı nümunələr kimi "ədalət mühakiməsindən kobud imtina" meyarının nə qədər ciddi olduğunu göstərir. Ədalət mühakiməsindən kobud imtina, İştirakçı Dövlətlərin ərazisində baş verdikdə, 6-cı maddənin müddəalarının pozulmasına gətirib çıxaran adi pozuntular və ya ədalətli məhkəmə araşdırması təminatlarının çatışmazlığı çərçivəsini aşır. Tələb olunan 6-cı Maddə ilə zəmanət verilən ədalətli məhkəmə araşdırması prinsiplərinin elə pozulmasıdır ki, bu həmin Maddədə zəmanət verilən hüququnun məğzinin alt-üst olmasına, heç sayılmasına bərabər tutulacaq qədər fundamental səciyyəlidir (*Ahorugeze İsveçə qarşı*, § 115; *Otman (Əbu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 260).

(2) *"Real risk" standartı və sübutetmə yükü*

354. Ekstradisiya və ölkədən çıxarılma zamanı ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun kobud şəkildə pozulması ehtimalı məsələsini nəzərdən keçirərkən, Məhkəmə 3-cü Maddənin tətbiqi zamanı istifadə etdiyi eyni meyarları - real riskin mövcudluğu və sübutetmə yükünü tətbiq edir. Beləliklə, ərizəçi İştirakçı Dövlətdən çıxarılacağı təqdirdə ərizəçiyə münasibətdə ədalətli mühakimə prinsiplərinin pozulacağına dair inandırıcı sübutlar təqdim etməlidir. Belə sübutlar işə əlavə edilmişdirsə, hakimiyyət orqanı onları təkzib etmək öhdəliyi daşıyır (*Ahorugeze İsveçə qarşı*, § 116; *Otman (Əbu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı*, §§272-280; *El-Haski Belçikaya qarşı*, § 86; müvafiq dəyişikliklərlə, *Saadi İtaliyaya qarşı* [BP], § 129).

355. Ədalət mühakiməsindən kobud şəkildə imtina riskinin olub-olmadığını müəyyən etmək üçün Məhkəmə ərizəçini qəbul edən dövlətə göndərilməsinin proqnozlaşdırıla bilən nəticələrini, ölkədəki ümumi vəziyyəti və ərizəçinin şəxsi vəziyyətini nəzərə almalıdır (*Əl-Səədun və Müfdi Birləşmiş Krallığa qarşı*, §125; müvafiq dəyişikliklərlə, *Saadi İtaliyaya qarşı* [BP], § 130). Qeyd edilən risklər ilk növbədə ölkədən çıxarılma zamanı İştirakçı Dövlətə məlum olan və ya məlum olmalı olan faktlara əsasən qiymətləndirilməlidir (*Əl-Səədun və Müfdi Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 125; müvafiq dəyişikliklərlə, *Saadi İtaliyaya qarşı* [BP], § 133). Ölkədən çıxarılma və ya təhvil vermə işə baxılma tarixinədək artıq baş vermişdirsə, Məhkəmə yenə də daha sonra daxil olmuş informasiyanın nəzərə alınma bilməsi ehtimalını istisna etmir (*Əl-Səədun və Müfdi Birləşmiş Krallığa qarşı*, § 149; *Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı* [BP], § 69).

İSTİNAD EDİLƏN İŞLƏRİN SİYAHISI

Məhkəmə qərar və qəraradlarını özünün iki rəsmi dilində – ingiliscə və (və ya) fransızca qəbul edir. Təlimatda istinad edilən məhkəmə işlərinə hiperlinklər qərar və ya qəraradların orijinal mətnlərinə keçiddir. Məhkəmənin qərar və qəraradlarını onun veb-saytında HUDOC məlumat bazasında tapmaq olar (www.echr.coe.int). HUDOC məlumat bazasında həmçinin çoxsaylı mühüm məhkəmə işlərinin otuzə yaxın qeyri-rəsmi dilə tərcümələri və üçüncü tərəflərin təqdim etdikləri yüzə yaxın onlayn presedentlər toplusuna yönləndirən linklər yer alıb.

- A. Avstriyaya qarşı* (qər.), № 16266/90, 7 may 1990
A.L. Finlandiyaya qarşı, № 23220/04, 27 yanvar 2009
A.L. Almaniyaya qarşı, № 72758/01, 28 aprel 2005
A. Menarini Diagnostics S.R.L. İtaliyaya qarşı, № 43509/08, 27 sentyabr 2011*
Abdoella Niderlanda qarşı, 25 noyabr 1992, Seriya A № 248A
Accardi və Digərləri İtaliyaya qarşı (qər.), № 30598/02, AİHM 2005II
Adiletta və Digərləri İtaliyaya qarşı, 19 fevral 1991, Seriya A № 197E
Adolf Avstriyaya qarşı, № 8269/78, 26 mart 1982, Seriya A № 49
AGOSI Birləşmiş Krallığa qarşı, 24 oktyabr 1986, Seriya A № 108
Ahorugeze İsveçə qarşı, № 37075/09, 27 oktyabr 2011
Aigner Avstriyaya qarşı, № 28328/03, 10 may 2012
Air Canada Birləşmiş Krallığa qarşı, 5 may 1995, Seriya A № 316A
Akay Türkiyəyə qarşı (qər.), № 34501/97, 19 fevral 2002*
Albert və Le Compte Belçikaya qarşı, № 7299/75 və 7496/76, 10 fevral 1983, Seriya A № 58
Al-Khawaja və Tahery Birləşmiş Krallığa qarşı [BP] № 26766/05 və 22228/06, AİHM 2011
Al-Moayad Almaniyaya qarşı (qər.), № 35865/03, 20 fevral 2007
Al-Saadoon və Mufdhi Birləşmiş Krallığa qarşı, № 61498/08, AİHM 2010
Ali Ruminiyaya qarşı, № 20307/02, 9 noyabr 2010
Alimena İtaliyaya qarşı, 19 fevral 1991, Seriya A № 195D
Allan Birləşmiş Krallığa qarşı, № 48539/99, AİHM 2002IX
Allen Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 25424/09, AİHM 2013
Allenet deRibemont Fransaya qarşı, 10 fevral 1995, Seriya A № 308
Arrigo və Vella Maltaya qarşı (qər.), № 6569/04, 10 May 2005
Artico İtaliyaya qarşı, 13 may 1980, Seriya A № 37
Assanidze v. Georgia [BP], № 71503/01, AİHM 2004II
Averill Birləşmiş Krallığa qarşı, № 36408/97, AİHM 2000VI
B. Avstriyaya qarşı, 28 mart 1990, Seriya A № 175
B. və P. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 36337/97, 35974/97, AİHM 2001III
Bacanu və SC R S.A. Ruminiyaya qarşı, № 4411/04, 3 mart 2009
Bäckström və Andersson İsveçə qarşı (qər.), № 67930/01, 5 sentyabr 2006
Bader və Kanbor İsveçə qarşı, № 13284/04, AİHM 2005XI
Baggetta İtaliyaya qarşı, 25 iyun 1987, Seriya A № 119
Balsyte-Lideikiene Litvaya qarşı, № 72596/01, 4 noyabr 2008
Bannikova Rusiyaya qarşı, № 18757/06, 4 noyabr 2010
Barberà, Messegué and Jabardo İspaniyaya qarşı, № 10590/83, 6 dekabr 1988, Seriya A № 146
Baucher Fransaya qarşı, № 53640/00, 24 iyul 2007*
Belaşev Rusiyaya qarşı, № 28617/03, 4 dekabr 2008
Belilos İsveçrəyə qarşı, №10328/83, 29 aprel 1988, Seriya A № 132
Bellerín Lagares İspaniyaya qarşı (qər.), № 31548/02, 4 noyabr 2003*

Bendenoun Fransaya qarşı, 12547/86, 24 fevral 1994, Seriya A № 284

Benham B İrləşmiş Krallığa qarşı, 10 iyun 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996III

Berlinski Polşaya qarşı, № 27715/95 və 30209/96, 20 iyun 2002

Bideault Fransaya qarşı (qər.), № 11261/84, 9 dekabr 1987-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 48, səh. 232

Birutis və Digərləri Litvaya qarşı, № 47698/99 və 48115/99, 28 mart 2002

Block Mcaristana qarşı, № 56282/09, 25 yanvar 2011

Bobek Polşaya qarşı, № 68761/01, 17 iyul 2007

Bocos-Cuesta Niderlanda qarşı, № 54789/00, 10 noyabr 2005

Boddaert Belçikaya qarşı, 12 oktyabr 1992, Seriya A № 235D

Böhmer Almaniyaya qarşı, № 37568/97, 3 oktyabr 2002

Boldea Ruminiyaya qarşı, № 19997/02, 15 fevral 2007

Bonev Bolqarıstana qarşı, № 60018/00, 8 iyun 2006

Bonisch Avstriyaya qarşı, 6 may 1985, Seriya A № 92

Bonzi İsveçrəyə qarşı, № 7854/77, 12 iyul 1978-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 12, səh.188

Boulois Lüksemburqa qarşı [BP], № 37575/04, 3 aprel 2012, AİHM 2012

Borisova Bolqarıstana qarşı, № 56891/00, 21 dekabr 2006

Borgers Belçikaya qarşı, 30 oktyabr 1991, Seriya A № 214B

Brandstetter Avstriyaya qarşı, 28 avqust 1991, Seriya A № 211

Brennan Birləşmiş Krallığa qarşı, № 39846/98, AİHM 2001X

Bricmont Belçikaya qarşı, № 10857/84, 7 iyul 1989, Seriya A № 158

Brozicek İtaliyaya qarşı, № 10964/84, 19 dekabr 1989, Seriya A № 167

Brusco Fransaya qarşı, № 1466/07, 14 oktyabr 2010

Buijen v. Germany, № 27804/05, 1 aprel 2010

Bulut Avstriyaya qarşı, 22 fevral 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996II

Burak Hun Türkiyəyə qarşı, № 17570/04, 15 dekabr 2009

Buscemi İtaliyaya qarşı, № 29569/95, AİHM 1999VI

Butkevicius Litvaya qarşı, № 48297/99, AİHM 2002-II (çıxarışlar)

Bykov Rusiyaya qarşı [BP], № 4378/02, 10 mart 2009

Campbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı, № 7819/77 və 7878/77, 28 iyun 1984, Seriya A № 80

C. İtaliyaya qarşı, № 10889/84, 11 may 1988-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 56, səh. 40

C.G.P. Niderlanda qarşı, № 29835/96, 15 yanvar 1997-ci il tarixli Komissiya qərarı

Calabrò İtaliya və Almaniyaya qarşı (qər.), № 59895/00, AİHM 2002-V

Caldas Ramirez de Arrellano İspaniyaya qarşı (qər.), № 68874/01, AİHM 2003I (çıxarışlar)

Can Avstriyaya qarşı, № 9300/81, 12 İyul 1984-cü il tarixli Komissiya hesabatı, Seriya A № 96

Capeau Belçikaya qarşı, № 42914/98, AİHM 2005I

Casse Lüksemburqa qarşı, № 40327/02, 27 aprel 2006*

Castillo Algar İspaniyaya qarşı, 28 oktyabr 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998VIII

Célice Fransaya qarşı, № 14166/09, 8 mart 2012

Chichlian and Ekindjian Fransaya qarşı, № 10959/84, 16 mart 1989-cu il tarixli Komissiya hesabatı, Seriya A № 162-B*

Clarke Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 23695/02, 25 avqust 2005

Clinique Mozart SARL Fransaya qarşı, № 46098/99, 8 iyun 2004

Coëme və Digərləri Belçikaya qarşı, № 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 və 33210/96, AİHM 2000VII

Collozza and Rubinat İtaliyaya qarşı, № 9024/80, 5 may 1983-cü il tarixli Komissiya hesabatı, Seriya A № 89

Constantin və Stoian Rumıniyaya qarşı, № 23782/06 və 46629/06, 29 sentyabr 2009
Cooper Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 48843/99, 16 dekabr 2003
Cornelis Niderlanda qarşı (qər.), № 994/03, AİHM 2004–V (çıxarışlar)
Correia de Matos Portuqaliyaya qarşı (qər.), № 48188/99, AİHM 2001XII
C. P. və Digərləri Fransaya qarşı, № 36009/97, 1 avqust 2000*
Craxiv.İtaly (№ 1), № 34896/97, 5 dekabr 2002*
Croissant Almaniyaya qarşı, 25 sentyabr 1992, Seriya A № 237B
Cuscani Birləşmiş Krallığa qarşı, № 32771/96, 24 sentyabr 2002
Czekalla Portuqaliyaya qarşı, № 38830/97, AİHM 2002VIII
D. Finlandiyaya qarşı, № 30542/04, § 43, 7 iyul 2009
Daktaras . Litvaya qarşı, № 42095/98, AİHM 2000-X
Daktaras Litvaya qarşı (qər.), № 42095/98, 11 yanvar 2000
Dallos Macarıstana qarşı, № 29082/95, 1 mart 2001, AİHM 2001III
Damir Sibgatullin Rusiyaya qarşı, № 1413/05, 24 aprel 2012
Daud Portuqaliyaya qarşı, 21 aprel 1998, *Qərar və Qərardadların Hesabatları* 1998II
Davran Türkiyəyə qarşı, № 18342/03, 3 noyabr 2009
Dayanan Türkiyəyə qarşı, № 7377/03, 13 oktyabr 2009
De Cubber Belçikaya qarşı, 26 Oktyabr 1984, Seriya A № 86
Delcourt Belçikaya qarşı, 17 yanvar 1970, Seriya A № 11
Demicoli Maltaya qarşı, № 13057/87, 27 avqust 1991, Seriya A № 210
Deweer Belçikaya qarşı, № 6903/75, 27 fevral 1980, Seriya A № 35
De Salvador Torres İspaniyaya qarşı, 24 oktyabr 1996, *Qərar və Qərardadların Hesabatları* 1996V
Didu Rumıniyaya qarşı, № 34814/02, 14 aprel 2009*
Diriöz Türkiyəyə qarşı, № 38560/04, 31 may 2012
Dobbertin Fransaya qarşı, 25 fevral 1993, Seriya A № 256D
Doorson Niderlanda qarşı, № 20524/92, 26 mart 1996, *Qərar və Qərardadların Hesabatları* 1996II
Dorokhov Rusiyaya qarşı, № 66802/01, 14 fevral 2008
Dorozhko və Pozharskiy Estoniyaya qarşı, № 14659/04 və 16855/04, 24 aprel 2008
Döry İsveçə qarşı, № 28394/95, 12 noyabr 2002
Dowsett Birləşmiş Krallığa qarşı, № 39482/98, AİHM 2003VII
Drassich İtaliyaya qarşı, № 25575/04, 11 dekabr 2007*
Drozd və Janousek Fransaya və İspaniyaya qarşı, 26 iyun 1992, Seriya A № 240
Dubus S.A. Fransaya qarşı, № 5242/04, 11 iyun 2009*
Dzelili Almaniyaya qarşı (qər.) № 15065/05, 29 sentyabr 2009
Eckle Almaniyaya, № 8130/78, 15 iyul 1982, Seriya A № 51
Edwards və Lewis Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 39647/98, 40461/98, 27 oktyabr 2004, AİHM 2004X
Einhorn Fransaya qarşı (qər.), № 71555/01, AİHM 2001XI
El Haski Belçikaya qarşı, № 649/08, 25 sentyabr 2012
Enea İtaliyaya qarşı [BP], № 74912/01, AİHM 2009
Engel və Digərləri Niderlanda qarşı, № 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 və 5370/72, 8 iyun 1976, Seriya A № 22
Erdogan Türkiyəyə qarşı, № 14723/89, 9 İyul 1992-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 73, səh. 81
Ergin Türkiyəyə qarşı (№ 6), № 47533/99, AİHM 2006VI (çıxarışlar)
Eurofinacom Fransaya qarşı (qər.), № 58753/00, AİHM 2004-VII
Ezeh və Connors Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 39665/98 və 40086/98, 9 oktyabr 2003, AİHM 2003-X
F. və M. Finlandiyaya qarşı, № 22508/02, 17 iyul 2007

Falk Niderlanda qarşı (qər.), № 66273/01, AİHM 2004XI
Fətullayev Azərbaycanca qarşı, № 40984/07, 22 aprel 2010
Fazliyski Bolqarıstana qarşı, № 40908/05, 16 aprel 2013
Fedele Almaniyaya qarşı (qər.), № 11311/84, 9 dekabr 1987
Fejde İsveçə qarşı, 29 oktyabr 1991, Seriya A № 212C
Ferrantelli və Santangelo İtaliyaya qarşı, 7 avqust 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996III
Fey Avstriyaya qarşı, 24 fevral 1993, Seriya A № 255A
Filippini San Marinoya qarşı (qər.), № 10526/02, 28 avqust 2003*
Findlay Birləşmiş Krallığa qarşı, 25 fevral 1997, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1997I
Fischer Avstriyaya qarşı (qər.), № 27569/02, AİHM 2003VI
Foucher Fransaya qarşı, 18 mart 1997, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1997II
Fruni Slovakiyaya qarşı, № 8014/07, 21 iyun 2011
Funke Fransaya qarşı, 25 fevral 1993, Seriya A № 256A
G.B. Fransaya qarşı, № 44069/98, AİHM 2001-X
Gabrielyan Ermənistanına qarşı, № 8088/05, 10 aprel 2012
Gäfgen Almaniyaya qarşı [BP], № 22978/05, AİHM 2010
Galstyan Ermənistanına qarşı, № 26986/03, 15 noyabr 2007
Garycki Polşaya qarşı, № 14348/02, 6 fevral 2007
Gast və Popp Almaniyaya qarşı, № 29357/95, AİHM 2000II
Geerings Niderlanda qarşı, № 30810/03, AİHM 2007III
Giosakis Yunanıstana qarşı (№ 3), № 5689/08, 3 may 2011*
Goddi İtaliyaya qarşı, № 8966/80, 9 aprel 1984, Seriya A № 76
Goktepe Belçikaya qarşı, № 50372/99, 2 iyun 2005*
Gorgiladze Gürcüstanına qarşı, № 4313/04, 20 oktyabr 2009*
Gossa Polşaya qarşı, № 47986/99, 9 yanvar 2007
Gómez de Liaño y Botella İspaniyaya qarşı, № 21369/04, 22 iyul 2008*
Gradinger Avstriyaya qarşı, 23 oktyabr 1995, Seriya A № 328C
Granger Birləşmiş Krallığa qarşı, 28 mart 1990, Seriya A № 174
Graviano İtaliyaya qarşı, № 10075/02, 10 fevral 2005*
Grayson və Barnham Birləşmiş Krallığa qarşı, № 19955/05 və 15085/06, 23 sentyabr 2008
Gregaçević Xorvatiyaya qarşı, № 58331/09, 10 iyul 2012
Grievess Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 57067/00, AİHM 2003XII (çıxarışlar)
Guérin Fransaya qarşı, 29 iyul 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998V
Guisset . Fransaya qarşı, № 33933/96, AİHM 2000IX
Güngör Almaniyaya qarşı (qər.), № 31540/96, 24 yanvar 2002*
Gurguchiani İspaniyaya qarşı, № 16012/06, 15 dekabr 2009
Haas Almaniyaya qarşı (qər.), № 73047/01, 17 noyabr 2005
Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı, № 12945/87, 16 dekabr 1992, Seriya A № 252
Hamer Belçikaya qarşum, № 21861/03, AİHM 2007V (çıxarışlar)
Hanif və Xan Birləşmiş Krallığa qarşı, № 52999/08 və 61779/08, 20 Dekabr 2011
Harabin Slovakiyaya qarşı, № 58688/11, 20 noyabr 2012
Harutyunyan Ermənistanına qarşı, № 36549/03, AİHM 2007III
Hauschildt Danimarkaya qarşı, 24 may 1989, Seriya A № 154
Heaney və McGuinness İrlandiyaya qarşı, № 34720/97, AİHM 2000XII
Heglas Çex Respublikasına qarşı, № 5935/02, 1 mart 2007
Henryk Urban və Ryszard Urban Polşaya qarşı, № 23614/08, 30 noyabr 2010
Hermi İtaliyaya qarşı [BP], № 18114/02, AİHM 2006XII
Holm İsveçə qarşı, 25 noyabr 1993, Seriya A № 279A
Hümmer Almaniyaya qarşı, № 26171/07, 19 iyul 2012
Husain İtaliyaya qarşı (qər.), № 18913/03, AİHM 2005III

Hüseyn Turan Türkiyəyə qarşı, № 11529/02, 4 mart 2008
Hüseyn və Digərləri Azərbaycana qarşı, № 35485/05, 45553/05, 35680/05 və 36085/05, 26 iyul 2011
I.A. Fransaya qarşı, 23 Sentyabr 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998VII
I.H. və Digərləri Avstriyaya qarşı, № 42780/98, 20 aprel 2006
Iglin Ukraynaya qarşı, № 39908/05, 12 yanvar 2012
Imbrioscia İsveçrəyə qarşı, 24 noyabr 1993, Seriya A № 275
Incal Türkiyəyə qarşı, 9 iyun 1998, Hesabatlar 1998-IV
İbrahim Ülger Türkiyəyə qarşı, № 57250/00, 29 iyul 2004*
İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı, 18 yanvar 1978, Seriya A № 25
İsmoilov və Digərləri Rusiyaya qarşı, № 2947/06, 24 aprel 2008
İşyar Bolqarıstana qarşı, № 391/03, 20 noyabr 2008
Jalloh Almaniya qarşı [BP], № 54810/00, AİHM 2006IX
Janosevic İsveçə qarşı, № 34619/97, AİHM 2002VII
Casper Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 27052/95, 16 fevral 2000
John Murray Birləşmiş Krallığa qarşı, 8 fevral 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996I
Jorgic Almaniya qarşı, № 74613/01, 12 iyul 2007, AİHM 2007-III
Josseume Fransaya qarşı, № 39243/10, 8 mart 2012
Judge Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 35863/10, 8 fevral 2011
Juha Nuutinen Finlandiyaya qarşı, № 45830/99, 24 aprel 2007
Jussila Finlandiyaya qarşı [BP], № 73053/01, 23 noyabr 2006, AİHM 2006XIV
K. Fransaya qarşı, № 10210/82, 7 dekabr 1983-cü il tarixli Komissiya qərarı, DR 35, səh. 203
Kamasinski Avstriyaya qarşı, № 9783/82, 19 dekabr 1989, Seriya A № 168
Karpenko Rusiyaya qarşı, № 5605/04, 13 mart 2012
Kaste və Mathisen Norveçə qarşı, № 18885/04, 21166/04, 9 noyabr 2006, AİHM 2006XIII
Kart . Türkiyəyə qarşı [BP], № 8917/05, AİHM 2009 (çıxarışlar)
Katritsch Fransaya qarşı, № 22575/08, 4 noyabr 2010
Khalfaoui Fransaya qarşı, № 34791/97, AİHM 1999IX
Khan Birləşmiş Krallığa qarşı, № 35394/97, AİHM 2000V
Khodorkovskiy və Lebedev Rusiyaya qarşı, № 11082/06 və № 13772/05, 25 iyul 2013
Khudobin Rusiyaya qarşı, № 59696/00, AİHM 2006XII (çıxarışlar)
Khuzhin və Digərləri Rusiyaya qarşı, № 13470/02, 23 oktyabr 2008
Klimentyev Rusiyaya qarşı, № 46503/99, 16 noyabr 2006
Klouvi Fransaya qarşı, № 30754/03, 30 iyun 2011*
Kok Niderlanda qarşı (qər.), № 43149/98, AİHM 2000VI
König Almaniya qarşı, № 6232/73, 28 iyun 1978, Seriya A № 27
Konstantin Markin Rusiyaya qarşı [BP], № 30078/06, AİHM 2012 (çıxarışlar)
Konstas Yunanıstana qarşı, № 53466/07, 24 may 2011
Kontalexis Yunanıstana qarşı, № 59000/08, 31 may 2011*
Kostovski Niderlanda qarşı, 20 noyabr 1989, Seriya A № 166
Krasniki Çex Respublikasına qarşı, № 51277/99, 28 fevral 2006
Kremzow Avstriyaya qarşı, 21 sentyabr 1993, Seriya A № 268B
Krestovskiy Rusiyaya qarşı, № 14040/03, 28 oktyabr 2010
Kriegisch Almaniya qarşı (qər.), № 21698/06, 23 noyabr 2010
Kröcher və Möller İsveçrəyə qarşı, № 8463/78, 9 iyul 1981-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 26
Krombach Fransaya qarşı, № 29731/96, AİHM 2001II
Kulikowski Polşaya qarşı, № 18353/03, 19 may 2009
Kuopila Finlandiyaya qarşı, № 27752/95, 27 aprel 2000
Kuzmin Rusiyaya qarşı, № 58939/00, 18 mart 2010*

Kyprianou . Kiprə qarşı [BP], № 73797/01, AİHM 2005XIII
Labergere Fransaya qarşı, № 16846/02, 26 sentyabr 2006
Lacadena Calero İspaniyaya qarşı, № 23002/07, 22 noyabr 2011*
Lagerblom İsveçə qarşı, № 26891/95, 14 yanvar 2003
Lanz Avstriyaya qarşı, № 24430/94, 31 yanvar 2002
Lauko Slovakiyaya qarşı, 2 sentyabr 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998VI
Lavents Latviyaya qarşı, № 58442/00, 28 noyabr 2002
Legillon Fransaya qarşı, № 53406/10, 10 yanvar 2013
Lilly Fransaya qarşı (qər.), no53892/00, 3 dekabr 2002*
Löffler Avstriyaya qarşı, № 30546/96, 3 oktyabr 2000
Lucà İtaliyaya qarşı, № 33354/96, AİHM 2001II
Luedicke, Belkacem və Koç Almaniyaya qarşı, 28 noyabr 1978, Seriya A № 29
Lundkvist İsveçə qarşı (qər.), № 48518/99, AİHM 2003XI
Lutz Almaniyaya qarşı, № 9912/82, 25 avqust 1987, Seriya A № 123
Maaouia Fransaya qarşı [BP], № 39652/98, AİHM 2000X
Magee Birləşmiş Krallığa qarşı, № 28135/95, AİHM 2000VI
Makhfi Fransaya qarşı, № 59335/00, 19 oktyabr 2004*
Malige Fransaya qarşı, 23 sentyabr 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998VII
Malinas Litvaya qarşı, № 10071/04, 1 iyul 2008
Mamatkulov və Askarov Türkiyəyə qarşı [BP], № 46827/99 və 46951/99, AİHM 2005I
Marpa Zeeland B.V. və Metal Welding B.V. Niderlanda qarşı, № 46300/99, AİHM 2004X
(çıxarışlar)
Martin Birləşmiş Krallığa qarşı, № 40426/98, 24 oktyabr 2006
Martinie Fransaya qarşı [BP], № 58675/00, AİHM 2006VI
Matijsevic Serbiyaya qarşı, № 23037/04, 19 sentyabr 2006
Mattick Almaniyaya qarşı (qər.), № 62116/00, AİHM 2005-VII
Mattocchia İtaliyaya qarşı, № 23969/94, AİHM 2000IX
Matyjek Polşaya qarşı, № 38184/03, 24 aprel 2007
Mayzit Rusiyaya qarşı, № 63378/00, 20 yanvar 2005
McFarlane İrlandiyaya qarşı [BP], № 31333/06, 10 sentyabr 2010
Meftah və Digərləri Fransaya qarşı [BP], № 32911/96, 35237/97 və 34595/97,
AİHM 2002VII
Melin Fransaya qarşı, 22 iyun 1993, Seriya A № 261A
Micallef Maltaya qarşı [BP], № 17056/06, AİHM 2009
Mieg de Boofzheim Fransaya qarşı (qər.), № 52938/99, AİHM 2002X
Mika İsveçə qarşı (qər.), № 31243/06, 27 yanvar 2009
Milasi İtaliyaya qarşı, 25 iyun 1987, Seriya A № 119
Milinenə Litvaya qarşı, № 74355/01, 24 iyun 2008
Miller və Digərləri Birləşmiş Krallığa qarşı, № 45825/99, 45826/99 və 45827/99, 26 oktyabr
2004
Miminoshvili Rusiyaya qarşı, № 20197/03, 28 iyun 2011
Minelli İsveçrəyə qarşı, № 8660/79, 25 mart 1983, Seriya A № 62
Mircea Ruminiyaya qarşı, № 41250/02, 29 mart 2007*
Mirilashvili Rusiyaya qarşı, № 6293/04, 11 dekabr 2008
Monedero Angora İspaniyaya qarşı (qər.), № 41138/05, AİHM 2008
Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı, № № 9562/81 və 9818/82, 2 mart 1987
Montcornet de Caumont Fransaya qarşı, (qər.), № 59290/00, AİHM 2003VII
Montera İtaliyaya qarşı (qər.), № 64713/01, 9 iyul 2002*
Moiseyev Rusiyaya qarşı, № 62936/00, 9 oktyabr 2008
Mouillet Fransaya qarşı, (qər.), № 27521/04, 13 sentyabr 2007
Meznaric Xorvatiyaya qarşı, № 71615/01, 15 iyul 2005

Mustafa Kamal Mustafa (Abu Hamza) (№ 1) Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 31411/07, 18 yanvar 2011

Natunen Finlandiyaya qarşı, № 21022/04, 31 mart 2009

Navone və Digərləri Monakoya qarşı, № 62880/11, 62892/11 və 62899/11, 24 oktyabr 2013

Nerattini Yunanıstana qarşı, № 43529/07, 18 dekabr 2008

Nešták Slovakiyaya qarşı, № 65559/01, 27 fevral 2007

Neumeister Avstriyaya qarşı, 27 iyun 1968, Seriya A № 8

Nicoleta Gheorghe Rumıniyaya qarşı, № 23470/05, 3 aprel 2012

Ninn-Hansen Danimarkaya qarşı (qər.), № 28972/75, AİHM 1999-V

Nortier Niderlanda qarşı, 24 avqust 1993, Seriya A № 267

Nurmagomedov Rusiyaya qarşı, № 30138/02, 7 iyun 2007

O. Norveçə qarşı, № 29327/95, AİHM 2003II

OAO Neftyanaya Kompaniya Yukos Rusiyaya qarşı, № 14902/04, 20 sentyabr 2011

Oberschlick Avstriyaya qarşı (№ 1), 23 may 1991, Seriya A № 204

Öcalan Türkiyəyə qarşı [BP], № 46221/99, AİHM 2005IV

Öcalan Türkiyəyə qarşı (qər.), №5980/07, 6 iyul 2010

O'Halloran və Francis Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 15809/02 və 25624/02, AİHM 2007VIII

Omar Fransaya qarşı, 29 İyul 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998V

Othman (Abu Qatada) Birləşmiş Krallığa qarşı, № 8139/09, AİHM 2012

Öztürk Almaniyaya qarşı, № 8544/79, 21 fevral 1984, Seriya A № 73

P.G. və J.H. Birləşmiş Krallığa qarşı, № 44787/98, AİHM 2001-IX

P.S. Almaniyaya qarşı, № 33900/96, 20 dekabr 2001

Padin Gestoso İspaniyaya qarşı (qər.), № 39519/98, AİHM 1999II (çıxarışlar)

Padovani İtaliyaya qarşı, 26 fevral 1993, Seriya A № 257B

Pakelli Almaniyaya qarşı, № 8398/78, 12 dekabr 1981-ci il tarixli Komissiya hesabatı

Paksas Litvaya qarşı [BP], № 34932/04, AİHM 2011 (çıxarışlar)

Pandjigidze və Digərləri Gürcüstanına qarşı, № 30323/02, 27 oktyabr 2009

Pandy Belçikaya qarşı, № 13583/02, 21 sentyabr 2006*

Papon Fransaya qarşı (qər.), № 54210/00, AİHM 2001-XII

Papon Franssaya qarşı (№ 2), № 54210/00, AİHM 2002-VII

Paraponiaris Yunanıstana qarşı, № 42132/06, 25 sentyabr 2008*

Parlov-Tkalcic Xorvatiyaya qarşı, № 24810/06, 22 dekabr 2009

Pedersen və Baadsgaard Danimarkaya qarşı, № 49017/99, 19 iyun 2003

Pélissier və Sassi Fransaya qarşı [BP], № 25444/94, AİHM 1999II

Pelladoah Niderlanda qarşı, 22 sentyabr 1994, Seriya A № 297B

Pello Estoniyaya qarşı, № 11423/03, 12 aprel 2007

Penev Bolqarıstana qarşı, № 20494/04, 7 yanvar 2010

Peñañiel Salgado İspaniyaya qarşı (qər.), № 65964/01, 16 Aprel 2002*

Perna İtaliyaya qarşı [BP], № 48898/99, AİHM 2003V

Pescador Valero İspaniyaya qarşı, № 62435/00, AİHM 2003VII

Petyo Petkov Bolqarıstana qarşı, № 32130/03, 7 yanvar 2010*

Pfeifer və Plankl Avstriyaya qarşı, 25 fevral 1992, Seriya A № 227

Pham Hoang Fransaya qarşı, 25 sentyabr 1992, Seriya A № 243

Phillips Birləşmiş Krallığa qarşı, № 41087/98, AİHM 2001-VII

Pierre-Bloch Fransaya qarşı, 21 oktyabr 1997, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1997VI

Piersack Belçikaya qarşı, 1 oktyabr 1982, Seriya A № 53

Pishchalnikov Rusiyaya qarşı, № 7025/04, 24 sentyabr 2009

Planka Avstriyaya qarşı, № 25852/94, 15 may 1996-cı il tarixli Komissiya qərarı

Poitrimol Fransaya qarşı, 23 noyabr 1993, Seriya A № 277A

Polyakov Rusiyaya qarşı, № 77018/01, 29 yanvar 2009

Poncelet Belçikaya qarşı, № 44418/07, 30 mart 2010*
Popov Rusiyaya qarşı, № 26853/04, 13 iyul 2006
Popovici Moldovaya qarşı, № 289/04 və 41194/04, 27 noyabr 2007
Poppe Niderlanda qarşı, № 32271/04, 24 mart 2009
Posokhov Rusiyaya qarşı, № 63486/00, 04 mart 2003, AİHM 2003IV
Previti İtaliyaya qarşı (qər.) № 45291/06, 8 dekabr 2009*
Priebke İtaliyaya qarşı (qər.), № 48799/99, 5 aprel 2001*
Protopapa Türkiyəyə qarşı, № 16084/90, 24 fevral 2009
Pullar Birləşmiş Krallığa qarşı, 10 iyun *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996I
Quaranta İsveçrəyə qarşı, 24 may 1991, Seriya A № 205
R. Belçikaya qarşı, № 15957/90, 30 mart 1992-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 72
R. Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 33506/05 4 yanvar 2007
Radio France və Digərləri Fransaya qarşı, № 53984/00, AİHM 2004II
Raimondo İtaliyaya qarşı, 22 fevral 1994, Seriya A № 281A
Ramanauskas Litvaya qarşı [BP], № 74420/01, AİHM 2008
Rasmussen Polşaya qarşı, № 38886/05, 28 aprel 2009
Ravnsborg İsveçə qarşı, 23 mart 1994, Seriya A № 283B
Raza Bolqarıstana qarşı, № 31465/08, 11 fevral 2010
Refah Partisi (Rifah Partiyası) və Digərləri Türkiyəyə qarşı (qər.), № 41340/98 və 41342-44/98, 3 oktyabr 2000*
Reinhardt və Slimane-Kaïd Fransaya qarşı, 31 mart 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998II
Richert Polşaya qarşı, № 54809/07, 25 oktyabr 2011
Riepan Avstriyaya qarşı, № 35115/97, AİHM 2000XII
Ringelsen Avstriyaya qarşı, №2614/65, 16 iyul 1971, Seriya A № 13
Ringvold Norveçə qarşı, № 34964/97, AİHM 2003II
Rouille Fransaya qarşı, № 50268/99, 6 yanvar 2004
Rowe və Davis Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 28901/95, AİHM 2000II
Ruiz Torija İspaniyaya qarşı, 9 dekabr 1994, Seriya A № 303A
Rupa Rumıniyaya qarşı (№ 1), № 58478/00, 16 Dekabr 2008*
Rushiti Avstriyaya qarşı, № 28389/95, 21 mart 2000
S. İsveçrəyə qarşı, 28 noyabr 1991, Seriya A № 220
S.N. İsvçə qarşı, № 34209/96, AİHM 2002V
Saadi İtaliyaya qarşı [BP], № 37201/06, AİHM 2008
Saccoccia Avstriyaya qarşı (qər.), №69917/01, 5 iyul 2007
Sadak və Digərləri Türkiyəyə qarşı (№1), № 29900/96, 29901/96, 29902/96 və 29903/96, AİHM 2001VIII
Şahiner Türkiyəyə qarşı, № 29279/95, 25 sentyabr 2001
Sainte-Marie Fransaya qarşı, 16 dekabr 1992, Seriya A № 253A
Sakhnovskiy Rusiyaya qarşı [BP], № 21272/03, 2 noyabr 2010
Salabiaku Fransaya qarşı, № 10519/83, 7 oktyabr 1988, Seriya A № 141A
Salduz Türkiyəyə qarşı [BP], № 36391/02, AİHM 2008
Şaman Türkiyəyə qarşı, № 35292/05, 5 aprel 2011
Sapunarescu Almaniyaya qarşı (qər.), № 22007/03, 11 sentyabr 2006
Saric Danimarkaya qarşı (qər.), № 31913/96, 2 fevral 1999
Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı, 17 dekabr 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996VI
Schenk İsveçrəyə qarşı, 12 iyul 1988, Seriya A № 140
Scheper Niderlanda qarşı (qər.), № 39209/02, 5 aprel 2005
Schmautzer Avstriyaya qarşı, 23 oktyabr 1995, Seriya A № 328A
Schneider Fransaya qarşı (qər.), № 49852/06, 30 iyun 2009*

Schwarzenberger Almaniyaya qarşı, № 75737/01, 10 avqust 2006
Sejdovic İtaliyaya qarşı [BP], № 56581/00, AİHM 2006II
Sekanina Avstriyaya qarşı, № 13126/87, 25 avqust 1993, Seriya A № 266A
Seleznev Rusiyaya qarşı, № 15591/03, 26 iyun 2008
Seliwiak Polşaya qarşı, № 3818/04, 21 iyul 2009
Sequeira Portuqaliyaya qarşı (qər.), № 73557/01, AİHM 2003-VI
Shannon Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 67537/01, AİHM 2004-IV
Sibgatullin Rusiyaya qarşı, № 32165/02, 23 aprel 2009
Sidabras və Diautas Litvaya qarşı, (qər.), № № 55480/00 və 59330/00, 1 iyul 2003
Silickienė Litvaya qarşı, № 20496/02, 10 aprel 2012
Sipavičius Litvaya qarşı, № 49093/99, 21 fevral 2002
Soering Birləşmiş Krallığa qarşı, 7 iyul 1989, Seriya A № 161
Solakov Keçmiş Yuqoslav Respublikası Makedoniyaya qarşı, № 47023/99, 31 oktyabr 2001, AİHM 2001 - X
Sofri və Digərləri İtaliyaya qarşı (qər.), № 37235/97, AİHM 2003VIII
Stanford Birləşmiş Krallığa qarşı, № 16757/90, 23 fevral 1994, Seriya A № 282-A
Stitic Xorvatiyaya qarşı, № 29660/03, 8 noyabr 2007
Stoichkov Bolqarıstana qarşı, № 9808/02, 24 mart 2005
Stojkovic Fransaya və Belçikaya qarşı, № 25303/08, 27 oktyabr 2011
Stow və Gai Portuqaliyaya qarşı (qər.), № 18306/04, 4 oktyabr 2005*
Suhadolc Sloveniyaya qarşı (qər.), № 57655/08, 17 may 2011
Suküt Türkiyəyə qarşı, (qər.), № 59773/00, 11 sentyabr 2007
Sutter İsveçrəyə qarşı, № 8209/78, 22 fevral 1984
Szabó İsveçə qarşı (qər.), № 28578/03, 27 iyun 2006
Tabaï Fransaya qarşı (qər.), № 73805/01, 17 fevral 2004*
Taräu Rumıniyaya qarşı, № 3584/02, 24 fevral 2009*
Taxquet Belçikaya qarşı [BP], № 926/05, AİHM 2010
Teixeira de Castro Portuqaliyaya qarşı, 9 iyun 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998IV
Telfner Avstriyaya qarşı, № 33501/96, 20 mart 2001
Thomann İsveçrəyə qarşı, 10 iyun 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996III
Thomas Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 19354/02, 10 may 2005
Tierce və Digərləri San Marinoya qarşı, № 24954/94, 24971/94 və 24972/94, AİHM 2000-IX
Tirado Ortiz və Lozano Martin İspaniyaya qarşı (qər.), № 43486/98, AİHM 1999V
Toeva Bolqarıstana qarşı (qər.), № 53329/99, 9 sentyabr 2004
Topic Xorvatiyaya qarşı, № 51355/10, 10 oktyabr 2013
Trepashkin Rusiyaya qarşı (№ 2), № 14248/05, 16 dekabr 2010
Trofimov Rusiyaya qarşı, № 1111/02, 4 dekabr 2008
Twalib Yunanıstana qarşı, 9 iyun 1998, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1998IV
Ubach Mortes Andorraya qarşı (qər.), № 46253/99, AİHM 2000-V
Ucak Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 44234/98, 24 yanvar 2002
V. Finlandiyaya qarşı, № 40412/98, 24 aprel 2007
V. Birləşmiş Krallığa qarşı [BP], № 24888/94, AİHM 1999IX
Vacher Fransaya qarşı, 17 dekabr 1996, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1996VI
Van de Hurk Niderlanda qarşı, 19 aprel 1994, Seriya A № 288
Van Geyseghem Belçikaya qarşı [BP], № 26103/95, AİHM 1999I
Van Mechelen və Digərləri Niderlanda qarşı, 23 aprel 1997, *Qərar və Qəraradların Hesabatları* 1997III
Vanyan Rusiyaya qarşı, № 53203/99, 15 dekabr 2005
Vaudelle Fransaya qarşı, № 35683/97, AİHM 2001I
Vayıç Türkiyəyə qarşı, № 18078/02, AİHM 2006VIII (çıxarışlar)

Vera Fernández-Huidobro İspaniyaya qarşı, № 74181/01, 6 yanvar 2010
Veselov və Digərləri Rusiyaya qarşı, № 23200/10, 24009/07 və 556/10, 11 sentyabr 2012
Vidal Belçikaya qarşı, № 12351/86, 22 aprel 1992, Seriya A № 235B
Vidgen Niderlanda qarşı, № 29353/06, 10 iyul 2012
Viorel Burzo Rumuniyaya qarşı, № 75109/01, 12639/02, 30 iyun 2009*
Visser Niderlanda qarşı, № 26668/95, 14 fevral 2002
Vladimir Romanov Rusiyaya qarşı, № 41461/02, 24 iyul 2008
Vronchenko Estoniyaya qarşı, № 59632/09, 18 iyul 2013
W.S. Polşaya qarşı, № 21508/02, 19 iyun 2007
Walchli Fransaya qarşı, № 35787/03, 26 iyul 2007*
Welke və Bialek Polşaya qarşı, № 15924/05, 1 mart 2011
Wemhoff Almaniyaya qarşı, 27 iyun 1968, Seriya A № 7
Wierzbicki Polşaya qarşı, № 24541/94, 18 iyun 2002
Włoch Polşaya qarşı (qər.), № 27785/95, 30 mart 2000
X. Avstriyaya qarşı, № 6185/73, 29 may 1975-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 2, səh. 68 və 70
X. Belçikaya qarşı, № 7628/73, 9 may 1977-ci il tarixli Komissiya qərarı, DR 9, səh. 169
Y Norveçə qarşı, № 56568/00, AİHM 2003II (çıxarışlar)
Y.B. və Digərləri Türkiyəyə qarşı, № № 48173/99 və 48319/99, 28 oktyabr 2004
Zagaria İtaliyaya qarşı, № 58295/00, 27 noyabr 2007*
Zana Türkiyəyə qarşı, 25 Noyabr 1997, *Qərar və Qərardadların Hesabatları* 1997VII
Zarouali Belçikaya qarşı, № 20664/92, 29 iyun 1994-cü il tarixli Komissiya qərarı, DR 78
Zdravko Stanev Bolqarıstana qarşı, № 32238/04, 6 noyabr 2012
Zhuk Ukraynaya qarşı, № 45783/05, 21 oktyabr 2010
Zhupnik Ukraynaya qarşı, № 20792/05, 9 dekabr 2010
Zollmann Birləşmiş Krallığa qarşı (qər.), № 62902/00, AİHM 2003XII
Zoon Niderlanda qarşı, № 29202/95, AİHM 2000XII

*yalnız fransız dilində mövcuddur